

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLER ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ'NİN DÜŞÜNÇESİNDE
CEBİR VE İHTİYAR**

MAVİŞE NUR KARTAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. RAMAZAN ALTINTAŞ**

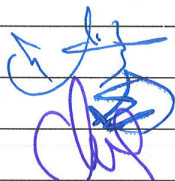
KONYA - 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mavişe Nur KARTAL
	Numarası	168106071012
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslami Bilimler Ana Bilim Dalı – Kelam Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
	Tezin Adı	Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Düşüncesinde Cebir ve İhtiyar

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Düşüncesinde Cebir ve İhtiyar” başlıklı bu çalışma 17/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Ramazan ALTINTAŞ	
2	Prof. Dr.	Süleyman TOPRAK	
3	Doç. Dr.	Mustafa ÖZGEN	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mavişe Nur KARTAL		
	Numarası	168106071012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Kelam Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Düşüncesinde Cebir ve İhtiyar			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mavişe Nur KARTAL

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mavişe Nur KARTAL		
	Numarası	168106071012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı/ Kelam Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ		
Tezin Adı	Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Düşüncesinde Cebir ve İhtiyar			

Kelam literatüründe kulun gerçekleştirmiş olduğu fiillerde seçme hürriyetinin olmaması anlamında kullanılan cebir ve irade özgürlüğü anlamına gelen ihtiyar kavramları İslam düşünce tarihinde cebir ve ihtiyar meselesi olarak yıllarca tartışılmıştır. Cebriyye, insanın fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını söylemiş ve insanda cüz'î iradenin olmadığını savunmuştur. Mu'tezile, insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu söylemiş ve insanın kendi iradesiyle amel işlediğini savunmuştur. Eş'arî, insanın bütün fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını söylemiş, insanın ancak bu fiilleri gerçekleştirme kudretinin olduğunu savunmuştur. Mâtürîdi ise fiilleri yaratanın Allah olduğunu belirtmiş, fiilleri kendi hür iradesiyle gerçekleştiren kulun, işledikleri amellerden sorumlu olduğunu savunmuştur.

Mevlâna'nın yaşadığı dönem kargaşanın, huzursuzlukların ve sıkıntıların yoğun olduğu bir dönemdir. Mevlâna kendi çağında insan hürriyeti olarak zuhur eden bu probleme karşı kayıtsız kalmamıştır. İnsanların anlayacağı şekilde ve hayali karakterlerle oluşturduğu hikâyelerle bu problemlere cevap vermiştir. Böylelikle uç görüşler karşısında mutedil bir yol izlemiştir. İnsanın fiillerinde zorunlu olduğunu söyleyen cebir anlayışını savunanları sert bir şekilde eleştirmiştir. İnsanın fiilleri Allah tarafından yaratılır ve insan bu fiilleri kazanır görüşündedir.

Mevlâna, en önemli olan eseri “Mesnevî” başta olmak üzere diğer eserlerinde de bu konuyu açıklığa kavuşturan fikirlerini bizlere sunmuştur. Mevlâna'nın irade hürriyetini savunurken kullandığı metod hem Kur'an'ın ruhuna uygun hem de tüm insanlığı kuşatıcı niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, cebir, ihtiyar, insan, irade, fiil, cüz'i irade, özgürlük.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mavişe Nur KARTAL		
	Student Number	168106071012		
	Department	Fundamental Islamic Sciences/ (İlm-al-) Kalam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assoc. Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	Compulsion And Freedom In The Thought Of Mawlana Jalaluddin Rumi			

In the Kalam literature, the concepts of compulsion and the freedom of will used in the meaning of lack of freedom of choice in the acts done by human have been discussed as a matter of compulsion and freedom in the history of Islamic thought. Cebriyye said that the acts of human were created by God. And advocated that the human does not have any particular will. Mu'tezile said that human was the creator of his own actions and advocated that the human does the acts voluntarily. Eş'ari said that all human acts were created by Allah,

and advocated that human beings only have the power to realize these actions. And Maturidi stated that Allah was the creator of the acts, and advocated that the human doing these acts are responsible for their acts.

The period in which Mawlana lived had intensive turmoil, disturbances, and troubles. Mawlana did not remain irresponsible to these problems which emerged as human freedom during the period of his time. He responded to these problems with the stories having fictitious characters he created and with a language to be understood by people. Thus, he followed a moderate path with other fringe elements. And he rigorously criticized those advocating the understanding of compulsion by saying that it was necessary in human acts. He thinks the human acts are created by God, and human acquires these act.

Mevlana presented us his ideas to clarify this issue in his other works especially in Mathnawi which was his most important work. The method used by Mevlana in advocating the freedom of will is both in compliance with the spirit of the Qur'an and inclusive for all the humanity.

Key words: Mawlana, compulsion, choice, human, will, action, freedom, partial, will.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix

GİRİŞ MEVLÂNA CELÂLEDDİN RÛMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1. Hayatı	1
2. Eğitimi	6
3. Eserleri	10
4. Yaşadığı Dönemin Siyasi ve Kültürel Boyutları	13
4.1. Siyasi Durum	13
4.2. Kültürel Durum	16

I.BÖLÜM CEBİR ANLAYIŞI VE MEVLÂNA

1. Cebir Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları	19
2. Tevekkül Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları	20
3. Mevlâna'da Cebir Anlayışı	21
3.1. Cebir Akîdesi ve Bu Akîde'nin Ortaya Çıkışı	22
3.2. Cebir Akîdesine Mevlâna'nın Yönelttiği Eleştiriler	27

II.BÖLÜM İHTİYAR ANLAYIŞI VE MEVLÂNA

1. İhtiyar Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları	49
2. İrade Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları	49
3. Mevlâna'nın İnsan Hürriyetine Yaklaşımları	51
3.1. İrade Hürriyeti ve Taraftarları	51
3.2. Mevlâna'nın İrade Hürriyetine Yaklaşımı	59
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	83
ÖZGEÇMİŞ	94

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.s	: Aleyhisselam
Byt.	: Beyit
Bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
ev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
Hz	: Hazreti
İSAM	: İslām Araştırmaları Merkezi
krş.	:Karşılaştırmız
r.a	:Radıyallahu anh
s.	:Sayfa
s.a.v	:Sallallah aleyhi ve sellem
Trc.	: Tercüme
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
y.y.	:Yüzyıl
yay.	: Yayınları
yyy	:Yayın Yılı Yok

ÖNSÖZ

XIII. yüzyıl İslâm âlemi için doğudan batıya doğru yönelen Moğol saldırıları sebebiyle kargaşa, sıkıntı ve huzursuzluğun had safhada olduğu bir dönemdir. İslâm medeniyetinin içinde olduğu böyle bir zamanda Hz. Mevlâna derinlerde seyreden problemi tespit etmiş ve bunun çözümü için fikrî ve itikâdi çareler üretmiştir.

İslâm dininde karamsarlığın ve ümitsizliğin olmadığını dile getiren Mevlâna, eserlerinde, insan hürriyetiyle yakından ilişkili olan cebir ve ihtiyar meselelerine de geniş yer vermiştir. İşte bu çalışmada Hz. Mevlâna'nın eserlerinden yola çıkılarak insan hürriyetiyle yakından ilişkili olan cebir ve ihtiyar konusundaki görüşleri ele alınmıştır.

Mevlâna, her ne kadar doğrudan bir kelimâ bilgini olmasa da eserlerinde kelimânın ana konularıyla ilgili pek çok meseleye değinmiştir. Mevlâna'nın cebir ve ihtiyar düşüncesiyle ilgili görüşlerini ihtiva eden müstakil çalışmaların yetersiz olması hasebiyle böyle bir çalışmanın faydalı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca onun hem cebir-ihtiyar ile ilgili görüşleri hem de bağlı olduğu kelâmî düşünce ekolü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Mevlâna'nın hayatı, eğitimi, eserleri, yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel boyutları üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölümde, kelimâ terimleri arasında yer alan ve kelimâ kitaplarında “ef’âl-i ıbâd” konularıyla ilişkili olan cebir kavramının sözlük ve terim anlamlarına yer verilmiştir. Bu kavramın Cebriyye ve Eş’arî kelimânında nasıl ele alındığı araştırılmıştır. Sonra da Hz. Mevlâna'nın cebir anlayışına yaklaşımı ve cebir görüşünü savunan çevrelere yönelttiği eleştiriler kendi eserlerinden yola çıkarak ortaya konulmuştur.

İkinci Bölümde ise yine kelimâ ilminin ana konuları arasında yer alan ve cebir kavramının tam zıddı bir anlam taşıyan ihtiyar meselesine değinilmiştir. Çünkü insanın hürriyetiyle ilgili olan bu konu da insanlık düşünce tarihinde hem kelimâda hem de felsefede tartışılmıştır. Bu sebeple, kelâmî bir terim olan ihtiyar kavramının sözlük ve terim anlamları verildikten sonra Mu'tezile ve Mâtürîdîlerin bu terime yükledikleri anlamlar üzerinde durulmuştur. Akabinde Hz. Mevlâna'nın bu terime

yüklediği anlam vurgulanmış ve onun insan iradesiyle ilgili görüşleri tahlil edilmiştir. Ayrıca onun verdiği misallerden yola çıkılarak Mâtürîdî kelam ekolüne mensup olduğu tespit edilmiştir. Bilindiği gibi gerek cebir gerekse ihtiyar meseleleri sadece dünün konusu değil, bugünün de konusudur. Her iki konu doğrudan nasıl bir Müslüman insan tasavvuruna sahip olduğumuzu da ortaya koymaktadır. Mevlâna'nın bu konulardaki yaklaşımı bu zaviyeden tartışılmıştır.

Çalışmamızda kaynak olarak ilgili ayet ve hadisler başta olmak üzere kelam kitapları ve Hz. Mevlâna'nın eserleri kullanılmıştır. Yeri geldiği zaman bu alanla ilgili yapılmış eski ve yeni çalışmalara da müracaat edilmiştir.

Bu çalışmamızın belirlenmesinde, planlanmasında ve her aşamada bana yardımcı olan ve benden desteklerini esirgemeyen saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ'a, ayrıca engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Süleyman TOPRAK ve Doç. Dr. Mustafa ÖZGEN hocalarıma yürekten teşekkür ederim.

Mavişe Nur KARTAL
Konya 2019

GİRİŞ

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Mevlâna Celâleddîn Rûmî (v. 672/1273) yaşadığı XIII. yüzyılda ortaya koymuş olduğu fikirleri ve eserleriyle günümüzde şöhreti dünyaya yayılmış ve geleceğe ışık tutan büyük bir İslâm âlimidir. Vefatının üzerinden asırlar geçmesine rağmen eser ve düşünceleriyle yaşamaya devam ediyor. Bugün de dini ve sosyal hayatla ilgili düşünceleriyle birey ve toplumlara rehberlik etmeyi sürdürüyor. Onun, İslâm kelamında önemli tartışma konuları arasında yer alan insan hürriyetiyle ilgili “cebir ve ihtiyar” konularındaki görüşlerine yer vermeden önce; hayatı, eserleri ve ilmi kişiliğine değineceğiz. Bir kimsenin otoritesi hayatı, yaşadığı çağda oynadığı rol, ortaya koyduğu eserleriyle tanınır. Mevlâna da İslâm medeniyetinin önemli kilometre taşlarından ve otoritelerinden birisidir. Bu nedenle onun kısa da olsa otobiyografisine yer vermeyi faydalı bulduk.

1.Hayati

Büyük bir İslâm âlimi, mütefekkeri ve şâiri olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî, “6 Rebîülevvel 604'te (30 Eylül 1207) Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelir.”¹ Mevlâna, ölümsüz eseri olan “Mesnevî”nin girişinde kendi adını “Hüseyn oğlu Muhammed oğlu Belhli Muhammed”² olarak belirtmiştir. “Sâde adı: Muhammed Celâleddîn'dir. Lâkapları: Hudavendigâr, Rûmî, Belhî ve Mevlâna'dır.”³ “Dedesinin adı olan Celâleddin de babası tarafından verilen ikinci isimdir.”⁴ “Mevlâna'nın adını Celâleddîn olarak kulağına ilk ezanı okuyan babası Baha Veled

¹ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî”, TDV İslam Ansiklopedisi, (TDV Yayınları, Ankara, 2004), XXIX, s. 441.

² Mevlâna Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, Haz. : Adnan Karaismailoğlu, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay. , Konya, 2011, I, 42; Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mektûbât*, Çev. : Abdülbâki Gölpinarlı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1963, s. 122.

³ İsmet Kayaoğlu, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Altınarı Ofset, Konya, 2002, s. 1.

⁴ Emine Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlânâ*, TDV Yayınları, Ankara, 2010, s. 14.

koymuştur."⁵ Mevlâna'ya babası Sultânü'l-Ulemâ (v. 628/1231), Farsça sultan anlamına gelen Hüdâvendigar lakabını görünen ve görünmeyen hükümdarlığı ifade etsin diye vermiştir. Belh şehrinde doğduğu için, doğduğu yere nispetle "*Belhî*" denilmiştir. Ayrıca ikinci yurdu, Anadolu'nun vilayeti olan Konya'da uzun yıllar yaşamış olması ve türbesinin orada bulunması hasebiyle Anadolulu manasına gelen "*Rûmî*" denilmiştir. Zaman içerisinde "*Mevlâna-i Rum*" gibi lakaplarla da anılmıştır. Diğer yandan, efendimiz, büyüğümüz manalarına gelen ve Selçuklularda büyük âlimlere seslenmek için kullanılan Mevlâna lakabı, ona çok genç yaşta Konya'da ders vermeye başladığı dönemlerde Şeyh Sadrettin Konevî (v. 673/1274) tarafından verilmiştir.⁶ Mevlâna ismi, yaşadığı dönemde Şems-i Tebrizi (v. 645/1247) ve Sultan Veled (v. 712/1312)'in ve Mevlâna'yı sevenlerin kullanmasıyla başlamış ve bir sembol olarak yer etmiştir, sonrasında da Mevlâna ismi, özel bir isim olarak anılır olmuştur. Öğreticiliğinden dolayı ona "*Molla Hünkâr*", "*Molla-i Rûm*" gibi lakaplar da verilmiştir. Aynı zamanda Mevlâna'ya "Sultan" unvanını veren de Konya'da bulunan Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad olmuştur.⁷ Mevlâna şiirlerinde mahlas olarak "*Şems-i Tebrizi*" ismini, nadir de olsa "*Hâmuş*" kelimesini kullanmıştır.⁸

Bazı kaynaklara ve Mevlâna'nın yolundan gidenlerin eserlerine baktığımızda Hz. Mevlâna'nın soyunun baba tarafından onuncu göbekte Hz. Ebubekir'e, anne tarafından ise on dördüncü göbekte Peygamberimizin torunu Hz. Hüseyin'e dayandığı bildirilmektedir. Mevlâna, soyu âlim ve sultanlara dayanan asil ve sûfi meşrep bir aileye mensuptur. "*Babası Sultânü'l-Ulema Bahaeddin Veled, annesi Belh Emiri Rükneddin'in kızı Mümine hanımdır. Babaannesi, Harzemşahlar hanedanından Türk prensi Melike-i Cihan Emetullah Sultandır.*"⁹

Bahâeddin Veled b. Hüseyin b. Hatibi "*546/1151*"¹⁰ yılında Belh'te dünyaya gelmiştir. Bahâeddin Veled'in iki yaşındayken babası Hüseyin b. Hatibi'yi kaybetmesi üzerine onu Horasan sarayında annesi en güzel şekilde yetiştirmiştir.

⁵ Feyzi Halıcı, *Mevlâna Celâleddin Hayatı ve Eserleri*, Doğu Ofset Matbaa, Konya, 1986, s. 29.

⁶ Bkz. Köroğlu, Nuri, *Hz. Mevlâna'nın İrşadı*, Adım Matbaacılık&ofset, Konya, 2002, s. 11.

⁷ Köroğlu, a.g.e. , s. 11.

⁸ Şefik Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ötüken Yay. , İstanbul, 2010, s. 32.

⁹ Abdullah Uçar, *Aşıklar Sultanı Hz. Mevlânâ*, Adım Matbaası, Konya, 2009, s. 14.

¹⁰ M. Nazif Şahinoğlu, "*Bahâeddin Veled*", DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1991), IV, s. 460.

Küçük yaştan itibaren tasavvuf başta olmak üzere hikmet, dini ilimler gibi birçok alanda ciddi bir eğitim almış, büyük babası ve Necmeddin-i Kübrâ (v. 618/1221)'dan tasavvuf alanında almış olduğu eğitimle büyük bir şöhret kazanmış ve Belh şehrinin ileri gelen üç yüz âliminin rüyalarında Peygamberimizin Bahaeddin Veled'e bilginlerin sultanı anlamına gelen "Sultânü'l-Ulemâ" lakabını verdiğini anlatan menkıbe ile Bahaeddin Veled, Sultânü'l-Ulemâ lakabıyla tanınır olmuştur. Bundan sonra o, kıyamete kadar onunla anılacak olan Sultânü'l-Ulemâ şanını kazanmıştır.¹¹ O, bu şanı, şöhreti gerçekten hak eden ve bu şana, şöhrete layık olan biriydi.

Uçsuz bucaksız bir ummana benzeyen Bahâeddin Veled, hem bilginlerin hem faziletin hem insanlığın hem de cesaretin simgesi ve gerek maneviyatı gerek faziletiyle insanları etrafında toplamayı başarabilen kâmil bir zat idi. Ve aynı zamanda hükümdarların bile hatalarını yüzlerine karşı söyleyebilecek cesarete olduğu için dönemin emirleri ve sultanları bile ona hürmet eder, saygı gösterirlerdi. O kadar cesurdu ki, dönemin sultanı Harezmşah'ın yüzüne karşı onun gitmiş olduğu yolun doğru olmadığını söylemekten bile çekinmemiştir. O çevresinde bulunan insanları uyarmak, onlara nasihatlerde bulunmak, onları kötülüklerden, yanlış yoldan alıkoyup doğru yola gitmelerini sağlamak, sapkınlıktan uzaklaştırmak için konuşmalar yapar, sohbetler tertip ederdi. O kadar güzel konuşurdu ki onu dinleyenler aşkla ve şevkle kendinden geçerler, onun konuşmalarından etkilenip sözlerini ezberlerler ve uzun müddet bu konuşmaların etkisinde kalırlardı.¹²

Öte yandan dünyanın mülk ve makamlarından tamamen uzaklaşmaya çalıştığı anlaşılan Bahâeddin Veled'in, Kübrevîlik tarikatının kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ (v.618/1221)'nin müridi olduğu¹³ ve Ahmed el-Gazzâlî (v. 520/1126)'den intikal eden tarikat hırkasını giydiği de rivayet edilir.¹⁴ Bu açıdan babasıyla birlikte Anadolu'ya gelerek Konya'ya yerleşen Mevlâna'nın mürşidliğini yaptığı Mevlevîlik telâkkilerinde melâmeti fikirler ve estetikte Eski Türk âyinlerinin izleri bulunur.¹⁵ Bahâeddin Veled'in ilk müridi oğlu Mevlâna'dır. Aynı zamanda tasavvuf ilminde

¹¹ Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, s. 33.

¹² Can, *a.g.e.* , s. 33.

¹³ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay. , İstanbul, 1972, s. 168.

¹⁴ Şahinoğlu, *a.g.m.* , DİA, IV, s. 460.

¹⁵ Kafesoğlu, *a.g.e.* , s. 168.

seçkin bir kimliğe sahip olduğu için tarikat şeyhliği vasıtasıyla birçok mürid onun tedrisatından geçmiştir. Konya’da meşhur bir müderris olmuş ve dönemin tanınmış âlimlerinden başta Seyyid Burhaneddin (v.639/1241) olmak üzere birçok âlim yetiştirmiştir.¹⁶

Tarikat silsilesi Ahmed el-Gazzâlî’ye ulaşan, Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ’nın müridi olan Bahâeddin Veled,¹⁷ 1231 yılında 74 yaşında Konya’da vefat ettiği zaman büyük bir şöhreti ve aralarında bilginler, beyler, devlet ileri gelenleri de dahil olmak üzere kalabalık bir mürid topluluğu bulunmaktaydı. Bu sırada Celâleddîn 24 yaşındadır.¹⁸ Kabir taşında 18 Rebiülevvel II. 628/ 23.2.1231 yazmaktadır.¹⁹ Vefatından sonra ise yerine oğlu Muhammed Celâleddîn geçmiş ve büyük bir ün kazanmıştır.

Sultânu’l-Ulema, döneminin önemli âlim ve mutasavvıflarından olup Belh ve çevresinde çok sayıda mürid yetiştirmiş, sohbet ve vaazlarda bulunmuş, sohbet ve vaazlarıyla insanların üzerinde etki kurmayı başarmış ve halk tarafından büyük ilgi görmüştür.

Büyük bir topluluk tarafından sevilen ve sayılan Sultânu’l-Ulema, ailesiyle birlikte Belh’i terk etme kararı almıştır. Lâkin bu kararın sebebi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden biri Eflâki (v. 761/1360)’ye aittir. Ona göre bu hicretin ana sebebi şöyledir: Bahâeddin Veled daima hakîmlerin, filozofların ve onlardan başkalarının gittikleri yolu reddeder, şeriat sahibine uyar ve onları peygamberin dinine teşvik ederdi.²⁰ Çağdaşı ünlü kelim âlimi Fahreddin er-Râzî (v. 606/1210) de Yunan felsefesini benimsediği ve akla dayanan bir zihniyet içerisinde olduğu için Bahâeddin Veled, onu vaazlarında ağır bir şekilde tenkit etmiştir. Fahreddin er-Râzî’nin görüşlerine bağlı olan Sultan Hârizmşah Alâeddin Muhammed (v. 596/1200) ve dönemin âlimleriyle arasının bozulmasını fırsat bilen karşıtları Hârizmşah’ı kışkırtmışlardır. Hârizmşah da Baheddin Veled’in Belh’i terk etmesini

¹⁶ Semih Ceyhan, “*Seyyid Burhâneddin*”, TDV İslam Ansiklopedisi, (TDV Yayınları, İstanbul, 2009), XXXVII, 56.

¹⁷ Öngören, *a.g.m.*, DİA, XXIX, s. 441.

¹⁸ Hamza Tanyaş, *Mevlâna’dan Rubailer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1987, s. 17.

¹⁹ B. Füzüanfer, *Mevlâna Celâleddin*, Çev. : Feridun Nafiz Uzluk, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Konya, 2005, s. 53.

²⁰ Ahmet Eflâkî, *Menâkibü’l- Ârifîn*, Çev. : Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul, 1973, s. 112.

istemmiştir. Bunun üzerine Bahaeddin Veled sevenleriyle birlikte Belh ülkesinden hicret ederek Dar'üs-selam adını taşıyan Bağdat'a doğru hareket etmiştir.²¹ Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled (v. 712/1312) ise "*İbtidâname*"sinde Bahaeddin Veled'in Belh halkına ve Sultan Hârizmşah'a kırıldığı ve onların bu davranışlarından gönlü incindiği için Belh'i terk ettiğini ifade etmiştir. Ancak bazı araştırmacılar, Bahâeddin Veled'in Belh'ten göç etmesine sebep olarak, Moğol istilasını gösterirler.²² Bediüzzaman Fûrûzanfer (v. 1970) de Bahâeddin Veled'in Belh'ten göç etmesinin sebebinin tatar ordusu şeklinde belirttiği Moğol istilası olduğunu iddia eder.²³

Bahaeddin Veled ailesi, yakınları ve üç yüz develik kitap yüklü kervanla birlikte Belh'ten ayrılmıştır. Yolculuğun ilk durağı Nişabur şehri olmuştur. Nişabur'dan ayrıldıktan sonra Bağdat'a, daha sonra Kûfe yolu ile Mekke ve Medine'ye varıp hac yapmışlardır. Dönüş yolunda Şam, Halep, Malatya, Erzincan'a ve oradan da Erzincan yakınlarındaki Akşehir'e uğrarlar. Dört yıl Akşehir'de kaldıktan sonra Sivas, Kayseri ve Niğde şehirleri üzerinden geçip Larend'e yani bugünkü Karaman'a varırlar. Karaman'da kaldıkları yedi yıllık süre zarfında adına yaptırılan medresede müderrislik yapmıştır. Mevlâna Larend'de iken Semerkantlı âlim Şerafeddin Lâlâ'nın kızı Gevher Hatun'la evlenmiştir. Mevlâna'nın annesi Mü'mine Hatun ve ağabeyi Alaeddin Larend'de vefat etmişlerdir. Çok geçmeden Mevlâna Celâleddin Rumi'nin, kayınvalidesi, Semerkantlı Şerefüddin Lala'nın refikası da vefat eder.²⁴ Karaman'da üç yakını kaybettikten sonra iki erkek evladı dünyaya gelir. Mevlâna, Larend'de dünyaya gelen ilk oğluna babasının adı "*Sultan Veled*" ismini, ikinci oğluna ise ölen ağabeyi "*Alaeddin Çelebi*"nin ismini vermiştir.²⁵

Anadolu Selçuklu Sultanları ilme ve ilim adamlarına büyük değer vermişlerdir. Bu münasebetle 626/1229 yılında Selçuklu hükümdarı Sultan Alaeddin Keykubat (v. 634/1237) Sultanü'l-Ulema ve ailesini Konya'ya davet etmiştir.

²¹ Eflâki, *a.g.e.*, s. 111-4.

²² Selahaddin Hidayetoğlu, *Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâleddin-i Rûmî Hayatı ve Şahsiyeti*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Konya, 2005, s. 16.

²³ Fûrûzanfer, *Mevlana Celaleddin*, s. 7.

²⁴ Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, s. 37.

²⁵ Eflaki, *Menâkibü'l-Ârifîn*, s. 120.

Sultanın bu daveti ve davet ısrarı üzerine Bahâeddin Veled ve ailesi yapılan yol hazırlıklarından sonra Karaman'a veda edip Konya'ya yerleşmişlerdir. Bahaeddin Veled ve ailesi başta Sultan Alaeddin olmak üzere bütün Konya halkı tarafından çok güzel bir şekilde karşılanmıştır.²⁶ O, oğulları ve torunlarıyla birlikte Altun Aba medresesine yerleşmiştir. Burada müderrislik yapmış ve hâlâ günümüzde varlığını koruyan Alaâddin camisinde de halkı aydınlatmak, onlara ışık tutmak için vaazlar vermiştir.²⁷

Hayatını tahsile ve öğreticiliğe adanmış olan Mevlâna'nın zahitlik ve riyazatından sonra Tebrizli Şems ile karşılaşması onun hayatının yönünü tamamen değiştirmiştir. Başından geçen çetin olaylar bu dalga dalga coşan, köpüren, durulan; genişleyen, derinleşen, insanlığı içine alan; seven, sevdiren yaşayış, Mevlâna'nın sağlam bünyesini yıpratmıştı.²⁸ Bütün bunlara dayanamayan Mevlâna aniden hastalanır ve yorgun bedeni bu hastalığa dayanamayıp yatağa düşer. Ölümünden önceki Cumartesi günü kısmen iyileşen Mevlâna kendisini ziyarete gelenlerle konuşabilmiş, hatta oğlu Sultan Veled'in çok yorulduğunu söylemiş ve dinlenmesini telkin etmiştir. Mevlâna, 672/1273 senesi Cemaziye'l-âhir ayının beşinci Pazar günü, güneş batarken bu mülk âleminden melekût âlemine göçmüştür.²⁹

2. Eğitimi

Mevlâna'nın babası Bahaeddin Veled, aynı zamanda tedarisatından geçtiği ilk hocasıdır. Böylesine önemli bir zâtın terbiyesi altında yetişen Mevlâna küçük yaştan itibaren dine, akla ve dünyaya ait bütün temel ilimleri babasından öğrenmiştir. Yaşayışı ve öğrendikleri onu küçük yaşta olgunluğa erdirmiş ve bu da onu yaşlılarından çok farklı ve olgun kılmıştır. Bahaeddin Veled kendisinin vermiş olduğu vaaz ve sohbetleri bizzat kendisi yazarak "*Maarif*" adında tasavvufi bir eser ortaya koymuştur. Mevlâna bu eserden yararlandığından ve onun etkisinde kaldığından dolayı bu eser onun için büyük bir önem arz etmiştir.³⁰

²⁶ Köroğlu, *Hz. Mevlâna'nın İrşadı*, s. 28.

²⁷ Şahinoğlu, a.g.m. , DİA, IV, s. 461.

²⁸ Mevlânâ, *Divan*, Çev. : Abdülbaki Gölpınarlı, Milliyet Yay. , [yyy], 1971, s. 50.

²⁹ Eflâkî, *Menâkibü'l- Ârifîn*, II, s. 63.

³⁰ Hidayetoğlu, *Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâleddin-i Rûmî Hayatı ve Şahsiyeti*, s. 15.

Mevlâna Celâleddîn 24 yaşındayken, Bahaeddin Veled “18 Rebûlâhir 628 (23 Şubat 1231)”³¹ tarihinde ebedî âleme göç etmiştir. Babasının vasiyeti ve ahalinin isteği üzerine babasının yerine geçip müderrislik yapmış ve bu bir yıl boyunca mürşitsiz kalmıştır. Ertesi yıl, Bahaeddin Veled’in ölüm haberini alan müritlerinden Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmîzî (v. 639/1241) Konya’ya gelmiş ve şeyhinin bırakmış olduğu emanete sahip çıkarak dokuz yıl boyunca mürşitlik yapmış ve Mevlâna’nın manevi terbiyesini üstlenmiştir. Dokuz yıl boyunca Mevlâna onu babası yerine koymuş, onun yol göstericiliği ile birlikte olgunlaşmış, onun sohbetlerinden ve ilminden feyz alıp kâmil bir insan olarak mânâ sultanı olma ve ledün ilmine mazhar olma şerefine erişmiştir.³² Mevlâna babasının ölümünden iki yıl sonra fıkıh, edebiyat, hadis gibi ilimleri Halep’te bulunan Hallâviyye Medresesi’nde dönemin meşhur fıkıh hocalarından “Bogyat-ı Al-Talap” adlı eserin yazarı Kemaleddîn b. Adim (v. 660/1262)’den öğrenmiştir. Ayrıca Mevlâna, bu âlimden azamî derecede ilim öğrenmek suretiyle istifade etmiştir.³³ O, Halep’te tedrisatını tamamladıktan sonra Konya’ya dönmüştür.

Âlimlerin hayatında rihle denilen ilim yolculukları büyük bir öneme sahiptir. Mevlana’nın hayatında da ilim yolculukları olmuştur. İslâm tarihinin önemli ilim merkezlerinden birisi olan Şam’a giden Mevlâna, burada dört veya yedi yıl kalmış; Muhyiddin İbnü’l-Arabî (v. 638/1240), Sadeddin el-Hamevî (v. 671/ 1272), Evhadüddin-i Kirmanî (v. 635/1238) ve Sadreddin-i Konevî (v. 673/1274) ile sohbetlerde bulunmuştur.³⁴

Mevlâna’nın bulunduğu yıllarda Moğol istilasından kaçan bütün âlimler ve bilginler Şam’a gelmiş, Şam âdeta ilim yuvası olmuştur. Böylesine âlim açısından verimliliğin olduğu bir zamanda Şam’a giden Mevlâna oradaki âlimlerin sohbetlerinden ve vaazlarından faydalanma imkânı bulmuştur. Mevlâna Şam’da bulunan Mukaddimiyye Medresesi’nde Arap dili ve edebiyatı, lügat, fıkıh, tefsir ve

³¹ Öngören, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*”, DİA, XXIX, s. 442.

³² Eflaki, *Menâkibü’l- Ârifîn*, s. 144.

³³ Asaf Hâlet Çelebi, *Mevlâna Hayatı- Şahsiyeti- Eserlerinden Parçalar*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 22.

³⁴ Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*, s. 19.

hadis gibi aklî ve naklî ilimleri öğrenerek kendisini Mevlâna yapacak icazetnameler almıştır.³⁵

Mevlâna ilim tahsilinden sonra Konya'ya dönmüştür. Konya'da döneminin ilim adamları arasında yer alan; Şirazlı Kutbeddin (v. 710/1311) , Fahreddin-i Irâkî (v. 688/1289) , Şeyh Necmeddin-i Râzî(v. 653/1256) , Urmiyeli Kadı Sırâceddin (v. 682/1283), Hintli Safiyeddin (v. 714/1315) ile de özel ilmi ve akademik müzakereleri ve sohbetleri olmuştur.³⁶

Mevlâna, sadece dini ilimleri tahsil etmemiştir. Hem ulûm-u diniyyeyi hem de ulûm-u fenniyyeyi tahsil etmiştir. Eserlerindeki görüşlerinden anladığımız kadarıyla zamanına kadar ulaşan ilim ve fen kitaplarının çoğunu okumuş olduğu anlaşılabilir. Mevlâna'nın, çağdaşı birçok âlim ve şeyhin sohbetlerinden de faydalandığı kesindir.³⁷ O, ilim tahsilinde asla kendisine misak-ı milli sınırları çizmemiş, daima dışarıya da açık olmuştur. Mevlâna, biyografisinden öğrendiğimiz kadarıyla İmam-ı Gazzâlî (v. 505/1111), Sülemi (v. 412/1021), Gazneli Hakim-i Senâi (v. 525/1131 [?]), Nişaburlu Şeyh Feriduddin-i Attar (v. 618/1221) gibi birçok önemli âlimin eserlerini okumuş ve onların fikirlerinden feyz almıştır.³⁸ Ancak Mevlâna'nın, bir okyanus gibi engin, Himalayaların zirveleri gibi yüksek gönlü, okudukları, duydukları ve öğrendikleriyle bir türlü tatmin olmamıştır.³⁹

Okuma ve araştırma tecrübesi hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Diğer yandan bazı âlimlerin hayatında kendi "tûr-i sina"larına, "hira"larına çekilerek manevi bir terbiyeden geçme eğitimi vardır. Bazen bu Kudüs olur bazen Şam ya da Mekke ve Medine olur. Mevlâna, Şam'dan dönüşünde bizzat Seyyid Burhaneddin (v. 639/1241)'in hazırlamış olduğu hücreye girmiş ve burada art arda kırk günlük üç erbain çıkartmıştır.⁴⁰ Mevlâna'nın tevhid ve marifetin sırrına ulaşımını fiile

³⁵ Öngören, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*", DİA, XXIX, s. 442.

³⁶ Mehmet Bayyığıt, *Mevlâna Ocağı*, Erman Ofset, Konya, 2007, s. 15.

³⁷ Hüseyin Güllüce, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, Akçağ Yay. , Ankara, 2007, s. 116.

³⁸ Bkz. Eflaki, *Menâkibü'l- Ârifîn*, s. 256; Güllüce, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, s. 116.

³⁹ İbrahim Özdemir, *Mevlânâ ve Konfüçyüs[Yeni Bir Yüzyıla Mesajlar]*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay. , Konya, 2008, s. 58-9.

⁴⁰ Uçar, *Âşıklar Sultanı Hz. Mevlânâ*, s. 23.

döktüğünü gören Burhaneddin, onun girmiş olduğu bu çileden sonra artık eğitiminin tamamlandığını belirterek ona icazet vermiştir.⁴¹

Mevlâna'nın terbiyesi ve olgunlaşmasında babasından sonraki en önemli isim Seyyid Burhaneddin'dir. Mevlâna, Seyyid Burhaneddin'in vefatından sonraki beş yılını irşâd ile geçirmiştir. Mevlâna bir yandan meclislerde vaazlar vermiş, bir yandan halkın dini güncel sorularını cevaplandırmış, bir yandan da medresede dersler verip müridlerine irşatta bulunmak suretiyle sayısız öğrenciler yetiştirmiştir.

İşte durum böyleyken Mevlâna'nın Konya'da velilikte ve kalp eğitimini bilmede zamanın bir tanesi olan Ebû Bekr-i Tebrizî (v. 678/1280'den sonra)'nin müridi⁴² Şems-i Tebrizi ile karşılaşması bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim tarihte Mevlâna ile Şems'in buluşması, "merace'l-bahreyn" (iki denizin birleşmesi) olarak nitelendirilmiştir.⁴³ Birbirlerini Hak dostu olarak gören Mevlâna ve Şems, karşılaştıkları bu andan itibaren sadece birbirleriyle sohbet edip vakit geçirmeye başlamışlardır. İlk olarak Şems ile Mevlâna'nın hücrede bulunup sohbet etme süreleri altı aydır. Mevlâna ve Şems'in hücrede altı ay boyunca yapmış oldukları sohbete sadece oğlu Sultan Veled ve Selâhaddin-i Zerkûb (v. 657/1258) katılmıştır. Tebrizli Şems hücreden çıktıktan sonra dışarı çıkıp Mevlâna'yı sema etmeye teşvik etmiş, açıklaması çok geniş ve uzun olacak gerçekleri semada ona özel olarak anlatmıştır.⁴⁴ Böyle bir maneviyat eğitiminden geçen Mevlâna her şeyden elini eteğini çekmiş, medresedeki öğrencilerine ders vermeyi ve halka vaaz etmeyi tamamen bırakmıştır. Şems'in amacı aslında Mevlâna'yı her şeyden uzaklaştırarak Cenab-ı Hakk'a daha da yakınlaştırmaktır. Mukarrebundan olma eğitimini başarıyla geçen kimseler, tekrar toplumun içine yenilenmiş olarak döneceklerdir. İşte Hz. Mevlâna da Şems'in ayrılmasıyla kendinden geçip adeta yürekleri dağlayan hasret ve aşkla dolu şiirler yazan bir şair haline gelmiştir. Bir nevi tasavvufî ve öğüt içerikli şiirleriyle halkın içine tekrar dönmüştür.

Mevlâna'nın ilim ve gönül çevresi vardır. Bunlar arasında Selahaddin Zerkûbî önemli bir yer tutar. Mesleği kuyumculuk olduğu için kendisine Zerkûb lakabı

⁴¹ Sipehsalar, Ferîdûn bin Ahmed-i, *Mevlânâ ve Etrafindakiler Risâle*, Çeviren: Tahsin Yazıcı, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977, s. 118.

⁴² Eflaki, *a.g.e.*, s. 162.

⁴³ Kayaoğlu, *Mevlâna ve Mevlevîlik*, s. 25.

⁴⁴ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler Risâle*, s. 125.

verilen Selahaddin, ümmî olmasına rağmen Seyyid Burhaneddin'in terbiyesine girip şeyhlik makamına ulaşmıştır. Aynı zamanda Şems-i Tebrizi Konya'dayken onun sohbetlerine katılma fırsatı bulmuştur. Selahaddin Zerkûbî, çileye giren Mevlâna ve Şems'e hizmet etme ve onların sohbetine katılma şerefine nail olmuş olgun bir zâttır. Hal böyleyken Şeyh Selahaddin-i Zerkûbî, Şems'ten sonra Mevlâna için önemli bir dost kapısı olmuştur. Mevlâna, Şeyh Selahaddin'le Şems'in nurunu görünce onu gönül dostu bilmiş ve Şems'in yerine koymuş, bütün sevgisini Şeyh Selahaddin'e yöneltmiştir. Mevlâna ve Şeyh Selahaddin'in birliktelikleri on yıl sürmüştür. Mevlâna, bu süre zarfında dünya ve ahiretin fayda ve nimetlerini ondan öğrenmiştir.⁴⁵ On senelik bir hizmet ve sohbetten sonra Şeyh Selahaddin ansızın hastalanmış ve Muharrem ayının birinci günü son derece kalp huzuru içinde bu yalancı dünyadan huzur ve sürur dünyasına göçmüştür.⁴⁶

Selâhaddin Zerkûb'un vefatından sonra hilafet makamına döneminin büyük velilerinden olan Şeyh Tâceddin Ebu'l-Vefa (v. 1050/1640)'nın torunu Çelebi Hüsameddin (v. 683/1284) geçmiş, Mevlânâ'ya uzun yıllar dostluk yapmış, onun önemli ve ölümsüz eseri olan Mesnevî-i Şerif'in ortaya çıkması için rica ve teşvikte bulunmuştur.⁴⁷ Mevlâna, Hüsameddin Çelebi ile vakit geçirdiği bu dönemde olgunluk mertebesine ulaşmıştır.

3. Eserleri

Mevlâna kendine özel üslûbuyla yıllar sonra bile kendisinden söz ettirecek, gönüllere hitap edecek eserler ortaya koymuştur. Arapça şiir ve mektupları bulunmakla birlikte, ortaya koymuş olduğu ikisi manzum, üçü mensur beş eseri Farsça olarak yazmıştır.

Mevlâna'nın en önemli ve ölümsüz eseri olan "*Mesnevî*", 25618 beyitten oluşan altı ciltlik bir eserdir. Mânevi cevâhir ve sırlarının çeşitlerini, nevilerini içine almış bulunan bu eserin meydana gelmesine Hüsameddin Çelebi sebep olmuştur.⁴⁸ Bu eser, mesnevî tarzında yazıldığı için bu ismi almış ve İslâm tasavvuf edebiyatında

⁴⁵ Sipehsalar, *Mevlânâ ve Etrafindakiler Risâle*, s. 136.

⁴⁶ Ebu'l- Hasan en-Nedvî, *Hz. Mevlânâ*, Çev. : Yusuf Karaca, Kayıhan Yay. , İstanbul, 2007, s. 34.

⁴⁷ Sipehsalar, *a.g.e.* , s. 139.

⁴⁸ Murat Tarık Yüksel, *Âriflerin Menkıbeleri*, Demir Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 298.

önemli ve eşsiz bir yer edinmiştir. “*Mesnevî-i Şerif*”, “*Mesnevî-i Manevî*” diğer mesnevîlerle karıştırılmaması için kullanılan isimlerinden bazılarıdır. Hüsameddin Çelebi’nin teşviki, ısrarı ve çabalarıyla kaleme alınan bu eser, Mevlâna tarafından “*Hüsâmînâme*” lakabıyla da anılmaktadır.⁴⁹

Mevlâna, bu eserin ortaya çıkması için gönlünü ortaya koyan ve çok değer verdiği dostu Çelebi Hüsametdin’i her cildin önsözünde övgüyle anmıştır.⁵⁰ Mevlâna ünlü eseri “*Mesnevî*”sinde bilgilendirici ve öğretici bir yol izlemiş, dinî ve tasavvufî bilgileri yaşadığı yıllara kadar hayata geçen anlayış ve tavırları konu edinmiştir.⁵¹ Mevlâna, “*Mesnevî*”yi “*gönüllere şifa, hüzünlere cila, Kur’an’ı açıklayıcı, rızıkları genişletici ve ahlakî güzelleştirici*”⁵² olarak tanımlamaktadır. “*Mesnevî*”de kelimadan tut tefsir, fıkıh, hadis, tasavvuf, tıp, tarih gibi birçok ilimle alakalı konular ele alınmış, bunların yanında dönemin gelenekleri ve görenekleriyle alakalı birçok hikâye anlatılmıştır.

Mevlâna’nın gönüllere şifa veren eseri “*Mesnevî*”, dünya çapında geniş kitlelere hitap etmiş, Doğu ve Batı edebiyatında kendisinden yararlanan önemli bir eser haline gelmiştir. Bütün bu gelişmeler “*Mesnevî*”nin şerhine ve tercümesine ihtiyaç doğurmuştur. Birçok dünya diline tercüme edilerek insanların yararına sunulmuştur.

Yapılan tercümelerin dışında Türkçe olarak yapılan şerhleri şöyle sıralayabiliriz: Surûî Şerhi, Sudî Şerhi, Şem’î Şerhi, Ankaravî Rusûhî İsmail Dede Şerhi, Abdülmâcid Sivasî Şerhi, Sarı Abdullah Efendi Şerhi, Bursalı İsmail Hakkı Şerhi, Şeyh Murad Buhârî Şerhi, Âbidin Paşa Şerhi, Ahmed Avni Konuk Şerhi, Kenan Rufâî Şerhi, Tahirü’l-Mevlevî Şerhi, Abdülbâki Gölpinarlı Şerhi.⁵³

Mevlâna’nın önemli ikinci eseri olan “*Dîvân-ı Kebîr*”, 2073 gazel, 21366 beyit, 1791 rubai ve diğer şiirleri de ihtiva ettiği yirmi bir divandan meydana gelen büyük bir hacme sahiptir. Bu yüzden bu esere “*Dîvân-ı Kebîr*” denilmiştir. Mevlâna hiçbir şiirinde kendi adını kullanmamıştır. Şiirlerinin çoğunu Şemseddin Tebrîzî’ye ithafen söylemiştir ve bu yüzden bu şiirlerinde Tebrîzî lakabını kullanmıştır. Bundan

⁴⁹ Semih Ceyhan, “*Mesnevî*”, DİA, (TDV Yayınları, Ankara, 2004), XXIX, s. 325.

⁵⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 42.

⁵¹ Bayyigit, *Mevlâna Ocağı*, s. 13.

⁵² Mevlâna, *Mesnevî*, I, 42.

⁵³ Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, s. 381.

ötürü bu eser aynı zamanda “*Dîvân-ı Şems*”, “*Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*”, “*Dîvân-ı Şems’ül- Hakâyık*” diye de adlandırılmıştır. Az miktarda da olsa şiirlerinin bazılarını Selâhaddin Zerkûbî ve Hüsameddin Çelebi’ye ithâfen yazmıştır. Bu yüzden bazı şiirlerinde Selâhaddin ve Hüsameddin Çelebi isimlerini de mahlas olarak kullandığı görülmektedir. Bunların dışında nadir de olsa *hâmûş* ve *hâmûşkon* isimli mahlasları da kullandığı görülmektedir. Bu şiirler Mevlâna’nın doğaçlama, vezin, kafiye gözetmeksizin söylediği şiirler olup Mevlâna tarafından değil de dostları tarafından yazılmıştır. Ve bu şiirlerin çoğu Mevlâna’nın Şems ile karşılaşmasından sonra birtakım olaylardan etkilenmesi sonucu vecd ile ortaya çıkan şiirlerdir. Kimisinde Şems’in gitmesiyle ortaya çıkan acı ve üzüntü vardır, kimisinde Şems’le karşılaşması sonucu ortaya çıkan coşku ve heyecanın zuhur ettiği sevinç vardır, kimisinde de ilâhî aşk, Hakk’a vuslat gibi duygular vardır.⁵⁴ Bu eser asıl dili olan Farsçanın yanında birçok dile çevrilmiştir. Türkçe olarak tam metin çevirisini de Abdülbâkî Gölpinarlı yapmıştır. “*Bu Dîvân-ı Kebîr tercümesinin beş cildi Remzi Kitabevi, bir cildi İnkılap Kitabevi, bir cildi de Milliyet Gazetesi yayınları arasında çıkmıştır.*”⁵⁵

Mevlâna’nın diğer eseri olan “*Fîhi Mâ Fih*”, çeşitli yerlerde söylemiş olduğu sözlerden, yapmış olduğu sohbet ve konuşmalardan oluşan bir kitaptır.⁵⁶ Bazı yerlerinde Muîneddin Pervâne (v. 676/1277)’ye hitap eden bu eser, Sultan Veled veya müridlerinden biri tarafından derlenip toplanmış ve kitap haline getirilmiştir.⁵⁷ Birçok dile çevrilen bu eserin aslı Farsça olmakla birlikte birkaç bölümü Arapça olarak kaleme alınmıştır. Türkçe’ye tercümesi ilk olarak Ahmed Avni Konuk tarafından yapılmış fakat basılmamıştır, bir nüshası Konya Mevlâna Müzesi Kitaplığı’nda bulunmaktadır. Daha sonra ise Meliha Ülker Anbarcıoğlu tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiş ve bakanlığın İslâm Klasikleri arasında yayınlanmıştır.⁵⁸

Mevlâna’nın diğer eseri olan Yedi Meclis yani Yedi Vaaz anlamına gelen “*Mecâlis-i Seb’a*”, Mevlâna’nın vermiş olduğu yedi vaazın bir araya toplanmasından oluşan bir eserdir. Her vaazında birer hadis ele alınmış, âyetlerin ve hadislerin

⁵⁴ Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, s. 384.

⁵⁵ Can, *a.g.e.* , s. 384.

⁵⁶ Bkz. Mevlâna, *Fîhi Mâ Fih*, İstanbul, 1959.

⁵⁷ Abdülbâkî Gölpinarlı, *Mevlâna Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1952, s. 271.

⁵⁸ Can, *a.g.e.* , s. 385.

açıklamaları yapılmış, şiirlere ve hikâyelere yer verilmiş, halkın fahmedeceği bir lisanda örneklere yer verilmiştir.⁵⁹ Bu eser, Feridun Nafiz Uzluk tarafından İstanbul'da Bozkurt Basımevi'nde tercümesi ile birlikte bastırılmış, sonrasında Abdölbaki Gölpınarlı tarafından yapılan yeni tercümesi Konya'da basılmıştır.⁶⁰

Mevlâna'nın bir diğer eseri olan “*Mektübât*”, Mevlâna'nın yakınlarına ve bazı devlet adamlarına tavsiye ve nasihat vermek, dertlerine derman olmak, bazı meseleler için aracılık etmek veya sorulan dini konular için cevap vermek amacıyla başkaları tarafından yazıya dökölmüş olup farklı konulardan oluşun ve 147 mektubu barındıran bir eserdir.⁶¹ Bu eserde bulunan mektuplardan her biri; ayet, hadis, şiir ve hikâyelerden oluşun bir belgesel niteliğindedir. Bu eseri Feridun Nafiz Uzluk İstanbul'da bastırılmış, daha sonra Abdölbaki Gölpınarlı Türkçe'ye tercüme etmiştir.⁶²

4.Yaşadığı Dönemin Siyasi ve Kültürel Boyutları

4.1. Siyasi Durum

Mevlâna'nın yaşadığı XIII. yüzyılı, siyasi ve kültürel açıdan ele almamız Mevlâna'yı daha iyi tanımamıza ve düşüncelerini anlamamıza yararlı olacaktır. Bu sebeple insan yaşadığı toplumun “çocuğu” olarak anılır. Eğer bu siyasetçi ya da ilim adamı ise, mutlaka onların düşüncesine içinde bulunduğu toplumlarda olup bitenler yön verir. Mevlâna da bundan vareste olmamıştır. Bunun en büyük delili, eserlerinde yaşadığı toplumun inanç, düşünce, hikâye, örf ve adetlerine yer vermiş olmasıdır.

Mevlâna'nın yaşadığı XIII. yüzyıl, aynı zamanda İslam dünyasının muhteşem şehirlerinin iç karışıklıklar ve savaşlar sebebiyle yakılıp yıkıldığı, viran edildiği ve insanların kılıçtan geçirildiği karanlık bir dönemdir.⁶³ Devlet olma bakımından, Mevlâna'nın yetiştiği XIII. yüzyıl, Anadolu Selçuklularının en kritik devridir.⁶⁴ Çünkü Anadolu insanı başta Haçlıların, sonrasında da Moğolların zulümlerine maruz kalmıştır. Moğollar çocuk, kadın, yaşlı, genç demeden herkesin canına kıymışlar ve

⁵⁹ Bkz. Mevlâna, *Mecâlis-i Seb'a*, Konya, 1965.

⁶⁰ Can, *a.g.e.* ,s. 386.

⁶¹ Bkz. Mevlâna, *Mektübât*, İstanbul, 1963.

⁶² Can, *a.g.e.* , s. 386.

⁶³ Ramazan Altıntaş, *Mevlâna'da Gönöl Kelamı*, Vefa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 15; Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, s. 14.

⁶⁴ Abdölbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, s. 3.

hatta anne karnındaki ceninleri bile çıkarıp öldürmüşlerdir. Bu açıdan bu dönem Anadolu Selçukluları için sıkıntılı bir dönem olmuştur. İşte Mevlâna, böylesine tezâlüm altında kalan, insanların huzura, refaha ve manevi desteğe ihtiyaç duyduğu bir dönemde Anadolu Selçukluları için bir kurtuluş yolu olmuştur.⁶⁵ Alâeddin Keykubad (v. 634/1237)'ın sultan olması ile birlikte Anadolu Selçuklu devletinde büyük bir gelişme vuku bulmuş; Alâeddin devrinde, Alâeddin'in uygulamış olduğu siyasi politikalar sayesinde halk biraz olsun rahatlayarak nefes almış ve böylelikle siyasî, idârî, askerî yönlerden parlak bir devir yaşanmıştır.⁶⁶ Harezmîlerin bir Moğol kervanını yağma etmeleri ve Moğol elçilerini öldürmeleri, esasen doğuyu almış ve oralarda işleri kalmamış olan Moğolların batıya akınlarını süratlendirmiştir.⁶⁷

Belh'in üzerine yürüyen Cengiz Han (v. 624/1227)'ın bu savaşta oğlu Çağatay'ın öldürülmesi üzerine büyük ve küçüklerden ele geçirdiklerini öldürmelerine, hâmile kadınların karınlarını yarmalarına, şehrin bütün hayvanlarını kurban ederek Belh'i yerle bir etmelerine dair bir kanun çıkarmıştır. Moğollar, mescitleri ateşe vererek, Kur'an metinlerini yakarak, bilginleri, öğrencileri ve hafızları katlederek yollarına devam etmişlerdir.⁶⁸ Bu istila Türkistan, Harezm, İran ve Irak'a uğradıktan sonra Anadolu'ya da girmeyi başarmıştır. Celâleddîn Harezmşah (v. 629/1231)'ın askerleri Müslüman oldukları halde Moğolların yanında bulunup her yeri birlikte talan etmeye başlamışlardır.⁶⁹ Bunun üzerine Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykûbat Doğu'ya sefer düzenlemek zorunda kalmış, savaş yeri olarak stratejik bir konuma sahip olan Erzincan'ın Yassı Çemeni'ni seçmiş ve askerini oraya yerleştirmiştir.⁷⁰ Sultan I. Alâeddin, Şam sultanı Melik'ü- Eşref'le birlikte Erzincan'ın yukarısında bulunan Yassı Çemen mevkiinde Harizm askerini yenmiştir.⁷¹ Bu bozgunun ardından Rükneddin Cihanşah kardeşleriyle birlikte yakalanarak esir edilmiş⁷² ve Erzurum teslim alınmıştır.⁷³ Aslında iki Müslüman

⁶⁵ Yaylalı, *Hız. Mevlâna'da İnanç Sistemi*, s. 9.

⁶⁶ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 99.

⁶⁷ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 3.

⁶⁸ Eflâki, *Menakibu'l-Ârifin*, I, s. 118.

⁶⁹ Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, s. 14.

⁷⁰ Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler Risâle*, s. 26.

⁷¹ Eflâki, *a.g.e.*, I, s. 119.

⁷² İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Çev. : M. Nuri Gencosman, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, s. 159.

Türk ordusunun birbiriyle savaşması Moğolların yararına olmuştur. Bu neticeler Moğol istilasının tarihte misli görülmemiş bir tahrip ve imha hareketi olduğunu göstermiştir.⁷⁴ Fakat Alâeddin Keykubad'ın zamanı, Moğol akınıyla yıpranan imparatorluğun yıkım devrinin en parlak yıllarıdır.⁷⁵ Ama Alaeddin Keykûbat'ın zehirlenerek öldürülmesinin ardından yerine geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev (v. 643/1246)'in zayıf bir kişiliğe sahip olması ve uygulamış olduğu politikalar sebebiyle Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkımı hızlanmıştır. Sultanlık sevdasına düşüp Selçuklu Sultanlığını ele geçirmek isteyen Sâdeddin Köpek (v. 636/1238-39[?]) , bu yolda önünde engel olarak gördüğü herkesi ortadan kaldırmıştır. Onun bu kötü gayesi fark edilmiş ve bunun üzerine Sâdeddin Köpek öldürülmüştür.⁷⁶ Selçuklu Devletinin Muîneddin Pervâne, Sahip Ata Fahrettin Ali, Mecdeddin Atabek, Tacettin Mutez, Eminateddin Mikail, Alameddin Kayser, Bedrettin Gühertaş Fahrettin Arslandoğmuş⁷⁷ gibi birçok devlet erbabıyla görüşen Mevlâna, onlara mektuplar yazarak, nasihatlerde ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Bunun ardından Anadolu'ya yerleşen halkın içinde bulunduğu kötü şartlardan⁷⁸ dolayı şikâyetçi olan Türkmenlerin çıkarmış oldukları Baba İshak isyanı güç de olsa bastırılmıştır. Baba İshak isyanı ile Selçuklu devletinin ne kadar zayıf bir duruma düştüğü meydana çıkınca Moğolların istilası başladı.⁷⁹ Erzurum'a gelen Moğollar, insanları kılıçtan geçirerek Erzurum'u almayı başarmışlardır. Selçuklu ordusu ve Baycu Noyan önderliğindeki Moğol ordusu Köseadağ'da karşılaştı. Moğol ordusuyla savaşmak için hücum fikrini savunanların önerisi Sultan Gıyaseddin tarafından kabul edilmiştir. Fakat Baycu Noyan önderliğinde hareket eden Moğol ordusu, Selçuklu ordusunu büyük bir bozguna uğratmıştır.⁸⁰ Sultan Gıyaseddin canını kurtarmak için tebdil-i kıyafet yaparak Tokat'a kaçmak zorunda kalmıştır. Moğollar elde ettikleri ganimetleri paylaşıp Sivas'a gelmiş, Sivas'ı üç gün yağma ederek oradan ayrılıp

⁷³ Kafesoğlu, *a.g.e.* , s. 102.

⁷⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. , Ankara, 1965, s. 382.

⁷⁵ Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, s. 3.

⁷⁶ Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, s. 198.

⁷⁷ Mevlâna, *Mektûbat*, s. 50.

⁷⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yay. , İstanbul, 1984, s. 59.

⁷⁹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul matbaası, İstanbul, 1971, s. 55.

⁸⁰ Turan, *a.g.e.* , s. 212.

Kayseri'ye varmışlardır. Ve orada bulunan tüm erkekleri kılıçtan geçirip çocukları ve kadınları yanlarına alarak yola çıkmışlardır. Bu ağır yenilgi üzerine Anadolu Selçukluları, Moğollara her yıl ağır vergiler vermeyi kabul etmiş ve Moğollara tabi bir beylik haline gelmişlerdir. Sultan II. Gıyaseddin'in ölümünden sonra ülkede isyan, karmaşa eksik olmamıştır. Baycu Noyan, ordusuyla birlikte tekrar Anadolu'ya akın etmiştir. Sultan Gıyaseddin'in hapisteki oğlu Rükneddin Kılıçarslan tahta çıkarılmıştır. Moğollar Anadolu'dan giderken her yeri talan edip yıkararak gitmişlerdir. Moğolların gidişinin ardından kardeş kavgaları başlamıştır. Muineddin Süleyman Pervane, Rükneddin'i öldürtüp yerine çok küçük yaşta olan III. Gıyaseddin Keyhüsrev (v. 682/1283-84)'i tahta çıkarmıştır. Böylelikle saltanat mücadeleleri Muineddin Süleyman'ın zaferiyle 1261'de sona ermiştir.⁸¹ Moğol baskısına daha fazla dayanamayan Anadolu Selçuklu Devleti yıkılmış, ardında kalan Türk beyleri tarafından ülkenin her bir yanında Anadolu Beylikleri kurulmuştur. Artık Anadolu Selçuklu Devleti tarih olmuştur.⁸²

Görüldüğü gibi Mevlâna'nın yaşadığı dönem karmaşaların, savaşların, isyanların, zulme maruz kalmaların hat safhada olduğu bir dönemdir. Böylesine karışık bir zamanda bile Mevlâna Celâleddin Rûmî ve Yunus Emre (v. 720/1320 [?]) gibi büyük mutasavvıf mütefekkirler yetişmiştir. Hal böyleyken Türkiye'de çeşitli ırk ve dinler arasında bir ahenk kurulmuş ve en buhranlı zamanlarda bile fikir hürriyeti bozulmamıştır.⁸³ Bütün bunlarda Mevlâna'nın uzlaşa ve hoşgörüyeye dayalı din dili kullanmasının büyük rolü olmuştur.

4.2. Kültürel Durum

Mevlânâ'nın yaşadığı XIII. yüzyılda insanlar, çocuklarını gerek okuma yazma öğrenmesi için gerekse dini eğitimlerini almaları için mahallede bulunan mekteplere gönderiyorlardı. Eğitim faaliyetleri şehirlerde hızla yayılan medreselerde yürütülmekteydi.⁸⁴ Bunun yanında yüksek ilim tahsil etmek isteyenlerin gittiği daha gelişmiş ve büyük şehirlerde bulunan nizamiye modeli medreselerde Kur'an, kelim,

⁸¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 212.

⁸² Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, s. 16.

⁸³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 384.

⁸⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "*Selçuklular*", DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2009), XXXVI, s. 374.

akâid, hadis, fıkıh, tefsir, belagat, sarf, nahiv gibi dinî ilimlerin yanı sıra edebiyat, riyâziye, astronomi ve felsefe de okutulmuştur.⁸⁵ Filhakika bir ilim ocağı olarak, medreselerin devlet eli ile teşkilatlanması, tahsilin vakıf suretiyle meccani olması ve İslâm dünyasına yayılması Selçukluların eseridir.⁸⁶ Her medresenin bir kütüphanesi ve şehirlerin umumi kütüphaneleri vardı.⁸⁷ Anadolu Selçukluları devrinde kurulan medreselerin birçoğunda özel kütüphane mevcuttu.⁸⁸ Bu mektep ve medreselerin dışında tasavvuf eğitimi veren tekke ve zaviyelerde mürid-mürşid ilişkileri yanında yoksul yolculara da yeme, içme, barınma hizmeti sunulmaktaydı. Tekke ve zaviyelerde önemli mutasavvıflar, meşhur şairler ve âlimler yetişmiştir. Bunlara örnek olarak; Muhyiddin İbnü'l-Arabî (v. 638/1240), Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddin Konevî ve Hacı Bektâş-ı Velî (v. 669/1271 [?])'yi gösterebiliriz. Bunların her biri hem zâhir ve hem de bâtını ilimleri tahsil etmişlerdir.⁸⁹

Selçuklular döneminde yolcuların ağırlandı misafir edildiği kervansaraylar da kültürün bir parçası olmuştur. Yolcuların kervansaraylarda, hayvanları ile birlikte, üç gün meccâni kalmak ve vakfiyelerindeki tarifeye göre yemek yeme hakkı vardır.⁹⁰ Kervansaraylarda bunun yanında hikâye anlatanlara ve müzisyenlere de rastlanırdı. Bunlar Müslümanlar arası geliştirilen bilgi ve kültürün taşınmasında önemli roller oynamışlardır.

Her alanda kalkınma güven ortamının sağlanmasına bağlıdır. İlim de bunun bir parçasıdır. Düşünce hürriyetinin geliştiği toplumlarda bilim de gelişmiştir. Bilimsel açıdan kendini geliştirmek ve bilimsel faaliyetlerden yararlanmak isteyen âlimler, yaşadığı yerlerde bilimsel açıdan hürriyet bulamayınca hicret etmişlerdir. XIII. yüzyılda yaşamış olan Mevlâna da onlardan biridir. Mevlâna ailesi ile birlikte Anadolu'ya hicret etmiştir. Konya bir barış adası işlevi görmüştür. Birçok âlim yaşadığı topraklarda can güvenliği olmadığı için buraya gelmiştir. Konya'nın hem bir barış adası hem bir başkent olması, aynı zamanda birçok önemli âlime misafirlik etmesi, İslam kültürünü canlı tutması gibi nedenler medeniyetimizin kuruluşunda

⁸⁵ Ahmet Ocak, “Selçuklular”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2009), XXXVI, s. 375.

⁸⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 237.

⁸⁷ Turan, *a.g.e.*, s. 239-240.

⁸⁸ İsmail E. Erünsal, “Kütüphane”, DİA, (TDV Yayınları, Ankara, 2003), XXVII, s. 19.

⁸⁹ Sadi S. Kucur, “Selçuklular”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2009), XXXVI, s. 384.

⁹⁰ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 66.

önemli işlev görmüştür. Bununla birlikte Selçuklu coğrafyasında IX. yüzyıldan bu yana kurulan hastanelerde ilaçlar ve yapılan tedaviler de ücretsiz yapılmıştır. Hastaneler asıl işlevlerinin yanında eğitim açısından da kullanılmıştır. Tıp tahsili ise, medreselerden ziyade devrin büyük hastanelerinde uygulamalı olarak yapılıyordu.⁹¹ Aynı zamanda Selçuklu döneminde ihtiyaç sahipleri için yurt, yetimler için yetimhaneler, kaplıcalar, anıtlar, yüksek ilim tahsili veren medreseler ve kervansaraylar bulunmaktaydı. Böylece İslâm dünyası Çin hudutlarından Akdeniz kıyılarına kadar ilim, kültür, ictimâî yardım müesseseleri ve sanat abideleri ile dolmuştur.⁹²

Doğudan Moğol, Batıdan Haçlı saldırılarıyla birlikte durum değişti. Halk umutlarını yitirmeye başladı. Neredeyse inanç ve medeniyetlerine güven kalmadı. Bu sebeple her yerde fatalizm, cebriyecilik inancı yaygınlık kazandı. Bu halkta hâkim olan bir umutsuzluk teolojisiydi. Hz. Mevlâna gerek konuşmalarında gerekse eserlerinde cebir inancını benimseyen halka ümit vermek için ihtiyar inancını kuvvetli bir şekilde savunmaya başladı. Şimdi de onun cebir konusundaki görüşleri üzerinde duracağız.

⁹¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 241.

⁹² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 238.

I.BÖLÜM

CEBİR ANLAYIŞI VE MEVLÂNÂNA

Bu bölümde insan hürriyetiyle ilgili İslâm kelamının önemli tartışma konularından olan “*cebir*” meselesini ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Öncelikle cebir ve tevekkül kavramlarının sözlük ve terim anlamlarına değineceğiz. Ardından irade hürriyetine karşı çıkan ekoller ve görüşlerine ve Mevlâna'nın cebrî yorumlara yaptığı eleştirilere değineceğiz.

1.Cebir Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları

Arapça'da “جَبَرَ”⁹³ fiili, harfi cersiz kullanıldığı zaman “*sabit kılmak*”⁹⁴, “*kırık kemiği iyileştirmek, tedavi etmek, kırığı çıkığı yerine oturtmak, kırığı tahta ile sabitlemek*”⁹⁵, عَلَى harfi ceriyle kullanıldığı zaman da “*mecbur etmek*”⁹⁶, “-e zorlamak, zorla yaptırmak, mecbur kılmak”⁹⁷ gibi anlamlara gelmektedir. İşte جَبَرَ kökünden türeyen cebir kelimesi, “zor, zorlama, baskı yapma”⁹⁸, “zor kullanma”⁹⁹, “zorlayış”¹⁰⁰, “bir işi yaptırmak için zora başvurmak”¹⁰¹, “kahır, hâkimiyet”¹⁰², insandan hür iradeyi soyutlama¹⁰³, “bozuk olan bir şeyi ıslah edip düzeltmek, birine zor kullanarak iş yaptırmak”¹⁰⁴ ve “salt anlamda düzeltmek”¹⁰⁵ gibi manalara gelmektedir. “جَبَرَ aslı bir çeşit zor kullanarak bir şeyi düzeltmektir.”¹⁰⁶ Cebir kelimesi “irade ve ihtiyarın zıddı”¹⁰⁷ olarak kullanılır. Terim olarak ise “insanlara

⁹³ Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yay. , İstanbul, 2010, s. 139.

⁹⁴ John Penrice, *Kur'an Sözlüğü*, Çev. : Prof. Dr. Ömer Aydın, İşaret Yay. , İstanbul, 2010, s. 58.

⁹⁵ Güneş, a.g.e. , s.139.

⁹⁶ Penrice, a.g.e. , s.58.

⁹⁷ Güneş, a.g.e. , s.139.

⁹⁸ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber yay. , Ankara, 1990, s. 158.

⁹⁹ Mehmet Kanar, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Derin Yay. , İstanbul, 2005, s. 147.

¹⁰⁰ Kemal Demiray, *Temel Türkçe Sözlük*, Ankara Ofset Basımevi, İstanbul, 1982, s. 168.

¹⁰¹ Hasan Eren, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay. , Ankara, 1988, s. 250.

¹⁰² Rağib el- Isfahani, *Müfredat*, Çev. : Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, Çıra Yay. , İstanbul, 2006, I, s. 230.

¹⁰³ Altıntaş, *Mevlâna'da Gönül Kelamı*, s. 58.

¹⁰⁴ Şaban Ali Düzgün, *Kelam El Kitabı*, Grafiker Yay. , Ankara, 2012, s. 55.

¹⁰⁵ El- Isfahani, a.g.e. , I, s. 230.

¹⁰⁶ El- Isfahani, a.g.e. , I, s. 230.

¹⁰⁷ Nûreddin es- Sâbüni, *Mâtüridiyye Akaidi*, DİB Yay. , Ankara, 1995, I, s. 182.

ait fiillerin oluşmasında kulun seçim hürriyeti(ihtiyar) ve kudretinin bulunmadığını, tek fâilin Allah olduğunu savunanları ifade etmek için kullanılır.”¹⁰⁸

Cebir kelimesinin kelimacılar tarafından müştereken kabul edilmiş bir tarifi olmamakla birlikte genel olarak, insanların kendilerine has bir iradeye sahip olmadığını, zihnî ve amelî bütün fiillerinin ilâhî gücün zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunanlar şeklinde tarif edilmiştir.¹⁰⁹ İslâm düşünce tarihinde bazı çevreler İslâm’ın dinamik ve özgürlükçü tevekkül anlayışını cebri bir manada yazgıcı olarak anlamışlardır. Bu sebeple tevekkülle cebir akidesi arasında bir ilişki kurulabilir mi? Bu soruya cevap aramak için tevekkül kavramının sözlük ve terim anlamları üzerinde durulması konuyu açıklamak bakımından büyük önem taşımaktadır.

2. Tevekkül Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları

Sözlükte “*vekil kılma, başkasına havale etme, Allah’a güvenme, gücünün yetmediği yerde Allah’tan bekleme*”¹¹⁰, *her şeyi Allah’a bırakıp kaderine razı olma*”¹¹¹ anlamlarına gelen tevekkül kelimesi terim olarak “*bir hedefe, bir amaca ve bir gayeye ulaşmak için, insani planda gerekli olan maddî ve manevî bütün imkânları kullandıktan sonra, Allah’a dayanıp ona güvenmek*” demektir.¹¹²

Tevekkül, başkasının yerine ve adına hareket etmek, bir görevi geçici olarak ifa etmek¹¹³, “*bir kişiye güvenmek, onu kendi yerine vekil tayin etmek*”¹¹⁴ “*hami, vekil, işleri düzenleyen, pazarlık için şahit olan*”¹¹⁵ anlamlarına gelen vekil kelimesi “*Allah’a güvenmek*”¹¹⁶ ve “*işin havale edildiği kimse*”¹¹⁷ anlamlarına gelen vekl kökünden türemiştir. Tevekkül kelimesi de vekl kökünden gelmektedir.

Tevekkül inancı, Müslümanların kadere imanlarının bir sonucudur. Tevekkül eden kimse, organlarla yaptığı meşrû faaliyetten sonra, işin sonucunu Allah’a havale etmede tam bir teslimiyet içerisinde bulunur. Bir mümin, tevekkül

¹⁰⁸ Bekir Topaloğlu ve İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay. , İstanbul, 2010, s. 55.

¹⁰⁹ İrfan Abdülhamid, “*Cebriyye*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1993), VII, s. 205.

¹¹⁰ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1089.

¹¹¹ Kanar, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 734.

¹¹² Altıntaş, *Mevlâna’da Gönül Kelamı*, s. 93.

¹¹³ Doğan, *a.g.e.*, s. 1139.

¹¹⁴ el- İsfahani, *Müfredat*, II, s. 900.

¹¹⁵ Penrice, *Kur’an Sözlüğü*, s. 339.

¹¹⁶ Mustafa Çağrı, “*Tevekkül*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2012), XXXXI, s. 3.

¹¹⁷ Topaloğlu ve Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 336.

anlayışında, ne kendi kişisel eylemlerini cebir içerisinde mütalaa etmeli ne de Allah'ı devre dışı bırakarak eylemlerini mutlaklaştırmalıdır. İnsan bir amaca ulaşmak için ferdi plânda bütün çabaları kullanmakla beraber, salt çalışmasına dayanarak Allah'ın takdirini de gözden uzak tutmamalıdır. İslâm düşünce tarihinde kalbin amellerinden olan tevekkül inancına hürriyetçi ve mu'tedil bir yaklaşım sergileyenler olduğu gibi, cebriyyeci bir zaviyeden yaklaşanlar da olmuştur. Nitekim İbn Kuteybe (v. 276/889) İslâm tarihinin erken dönemlerinde bazı Müslümanların kader kelimesine “insanın fiillerinde hiçbir rolü yoktur” anlamına gelen cebir manasını yükleyenlerin ve insanın mutlak cebir altında bulunduğunu savunanların olduğunu söyler.¹¹⁸ Bu eğilimler içerisinde olanlar, deyim yerinde ise, cebriyyeci tevekkül anlayışını temsil etmişlerdir. Cebriyyeci düşüncenin gündeme geldiği dönemler, İslâm âleminin daha çok krizler yaşadığı dönemler olmuştur. Bu dönemlerden birisi de Mevlâna'nın yaşadığı XIII. yüzyıldır. Konya merkezli Anadolu Selçuklu Devletinin iktidarda olduğu bu çağ, Moğol ve Haçlı seferlerinin sıkıştırmasıyla bazı Müslümanların cebir akidesine evrildiklerini görüyoruz. Elbette bu inançta olmayanlar da vardır. Demek ki yaygın bir inanç krizi ortaya çıkmış ki, toplumsal sorumluluk gereği Hz. Mevlâna cebir akidesine eleştiriler yöneltmiş ve Müslümanlara yeniden bir aksiyoner inanç aşılamıştır.

3. Mevlâna'da Cebir Anlayışı

Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin cebir inancı konusunda cebriyye mensuplarına yönelttiği eleştirilere geçmeden önce, cebir akidesi ne demektir ve bu âkîdenin İslâm âleminde ilk temsilcileri kimlerdir? sorusuna değineceğiz. Genel okur kitlesini bilgilendirmek adına cebriyye fırkasının tanım çerçevesini vereceğiz. Çünkü cebriyyenin ne olduğu bilinmeden Mevlâna'nın ne yapmak istediği tam olarak anlaşılabilir.

İslâm düşünce tarihinde kelimeler arasında ortaya çıkan en önemli tartışma konularından birisi insanın hürriyeti meselesidir. Bu konu “insanın fiilleri” başlığı altında “*insan iradesinde hür müdür, mecbur mudur?*” sorusu çerçevesinde

¹¹⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, (trc. M. Hayri Kırbasoğlu), İstanbul, 1979, s. 119-120.

tartışılmıştır. Bir taraftan, insan düşündüğü zaman iradesinde hür olduğunu hissetmiş, dini sorumluluğun hürriyetle ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Buradan insanda irade hürriyetinin varlığını ifade eden ihtiyar kavramı geliştirilmiştir. Diğer taraftan, insanoğlu, Allah'ın her şeyi bildiğini düşünmüş, buradan yola çıkarak, insanın ancak Allah'ın bilgisine uygun iş görmeye mecbur olduğunu zannetmiştir. Bu zihniyetten de cebir akidesi çıkmıştır. İslâm kelam tarihinde bu iki bakış açısı, cebir/fiilde zorunluluk ve ihtiyar/fiilde hürriyet gibi akımların doğuşunu getirmiştir. Her bir akım görüşlerine meşruiyet sağlamak için dini naslara müracaat etmişlerdir.

3.1. Cebir Akîdesi ve Bu Akîde'nin Ortaya Çıkışı

*“Cebir ve ihtiyar (zorlama ve seçme) meselesi renklerin çeşitliliğine rağmen düşünürlerin akıllarını geçmişte ve hâlen meşgul eden bir meseledir.”*¹¹⁹ Kelâmî bir terim olan cebir, fiilin gerçekten insandan nefyi, inkârı olup Allah'a izafe edilmesidir.¹²⁰ Kur'an'dan öğrendiğimiz kadarıyla İslâm öncesi câhiliye döneminde müşrikler arasında cebir görüşünü savunanlar olmuştur: “Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: “Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.”¹²¹ Bu insanlık tarihi boyunca hem insanın hür olduğunu hem de hür olmadığını savunanların varlığını gösteriyor. Müslümanlar fetihler vasıtasıyla diğer milletlerle tanıştıktan sonra yeniden kader konusu tartışılmaya başlanmış ve şu sorular sorulmuştur: “Allah'ın iradesinden müstakil olarak insanın işlerini düzenlediği bir iradesi var mıdır? Yoksa Allah'ın iradesi mutlak mıdır? Dolayısıyla insan herhangi bir şekilde iş yapamayan mecbur vaziyette mi bulunmaktadır?”¹²²

Makâlât kitaplarından öğrendiğimize göre, insanın iradesini inkâr etmeye

¹¹⁹ Ebu'l-Vefa El-Taftâzânî, *Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri*, Trc. : Şerafettin Gölcük, Kayıhan yay. , İstanbul, 1980, s. 157.

¹²⁰ Abdülkerîm, eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk. Muhammed Seyyid Geylânî), Kahire, 1976, I, s. 85.

¹²¹ En'âm 6/148.

¹²² Taftâzânî, *Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri*, s. 162.

dayalı ve cebriyye diye adlandırılan bu görüşün kurucusu Ca'd b. Dirhem (v. 124/742)'dir.¹²³ Kullar fiilleri kendi başlarına gerçekleştiremedikleri için fiiller Allah tarafından yaratılmıştır diyen Ca'd b. Dirhem, kulların ilahi irade ve kudret tarafından cebir altında olduklarını savunur. Ayrıca Ca'd kader konusunda da konuşarak insanın hürriyet ve ihtiyarının olmadığını, "rüzgâr" ve "güneş" örnekleriyle anlatır. Ca'd'a göre nasıl ki, rüzgârın önünde bir tüyün gücü yoksa insanın da fiillerinde irade hürriyeti yoktur. Ca'd, "güneş aydınlıktır" derken, güneşe aydınlık hakikat manasında değil, mecaz manasında nispet edilmiştir. Çünkü güneşe ışığı veren Allah'tır, demektedir.¹²⁴

Öte yandan, Cehm b. Safvan (ö.128/745) da cebir görüşünü Ca'd b. Dirhem'den almıştır. Cehm b. Safvan'a göre: İnsanın hiçbir şeye gücü yetmez. İnsanda iş yapma gücü (istitâat) yoktur; insan fiillerinde mecburdur. Onun kudreti, iradesi ve ihtiyarı yoktur. Ancak yüce Allah, diğer cansızları yarattığı gibi insanda da fiilleri yaratır ve bu fiiller, cansızlara nispet edildiği gibi insana da mecâzi olarak nispet edilir. Nitekim şöyle denilir: Ağaç meyve verdi, su aktı, taş yuvarlandı, güneş doğdu ve battı, gökyüzü bulutlandı, yağmur yağdı, yeryüzü sarsıldı.¹²⁵ Buradaki özneler aktif olarak gerçekten bir fiil yapmamışlardır. Bunun gibi insana da mecaz olarak filân şeyi yaptı deriz. Buradaki yaptı sözü hakîkî manada değil, mecâzî manadadır.¹²⁶ Nasıl ki insanların gerçekleştirmiş oldukları fiillerde zorunluluk mevcutsa, bu fiilleri gerçekleştirdikten sonraki kazanmış oldukları sevap ve günahlarda da zorunluluk mevcuttur. Yani fiillerinde cebrî olan insan, sorumluluklarında da cebrîdir.

Cehm b. Safvan'ın akîdesinden de öğrendiğimize göre, o, alınyazısına, takdirin önceden oluşuna (prédestination) inanır.¹²⁷ Cebriyye fırkasının kurucu önderlerinden olan; Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan mevalidendir. Helenistik kelimadan etkilenmişlerdir. Bu sebeple de Müslümanların inancına aykırı fikirler

¹²³ Mustafa Öz, "Ca'd b. Dirhem", DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1992), VI, s. 543.

¹²⁴ Suphi es-Salih *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri(Doğuşu-Gelişmesi)*, Türkçesi: İbrahim Sarmış, Zafer matbaası, İstanbul, 1981, s. 108.

¹²⁵ Bkz. Şehristânî, *el-Mile'l*, I, 87; el-Bağdâdî, Abdülkâhir, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, Kahire, 1910, s. 128; Abdülhalîm Mahmûd, *et-Tefkîri'l-Felsefî fi'l-İslâm*, Kahire, 1989, s. 150-51.

¹²⁶ Neşet Çağatay ve İbrahim Agâh Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. , Ankara, 1976, s. 134-35.

¹²⁷ krş. Makrîzî, Takıyyuddîn Ahmed b. Ali, *el-Hitât ve'l-Âsâr*, Kahire, 1945, IV, s. 17.

sunmuşlar, bunları savunmuşlar ve etrafında bu görüşleri kabul eden insanlar toplayabilmişlerdir. Hatta Emevîler döneminde Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan'a bu görüşlerinden dolayı büyük değer verilmiş ve devlet ricali tarafından kendilerine yakınlık gösterilmiştir.¹²⁸

Bu fırka tarih içerisinde kendisini daha çok Cehm b. Safvan'ın görüşleriyle öne çıkarmıştır. Nitekim Cehm b. Safvan ilk defa görüşlerini Horasan ve Tirmiz civarında yaymaya başlamıştır. Te'vil, ilâhi sıfatlar, kader, ru'yetullah, ahiret halleri gibi başlıca kelam meseleleri hakkındaki görüşleri ciddi tartışmalara konu olmuştur.¹²⁹ Hatta Cehm, Allah'ın kâdir, âlim, fail ve yaratıcı olduğunu benimserken, kulların kudret, fiil ve yaratma ile nitelendirilemeyeceği düşüncesine dayanmıştır.¹³⁰ Cehm'in akidesine göre insan, bir şey yapmaya kudretli değildir, istitâatla nitelendirilemez, fiillerinde mecburdur, kudret, irâde ve seçme hürriyeti yoktur.¹³¹ Cehm, mahlûkatın vasıflandığı bir sıfatla Allah'ın vasıflanması, Allah'ı teşbihe götüreceğinden caiz değildir, demiştir ve sıfatları inkâra giderek insandan kudreti tamamen nefyetmiştir.¹³²

Görüldüğü gibi cebir akidesine göre cebir, insanların kendi fiillerini gerçekleştirmek için iradeye ve kudrete sahip olmadıklarından dolayı tüm fiiller Allah tarafından gerçekleştirilir. İnsanların bir gücü, kudreti ve iradesi olmadığı için gerçekleştirebileceği bir fiil de yoktur. Ancak fiilleri gerçekleştirebilecek olan yani fail olan Allah'tır. Tüm fiiller Allah tarafından yaratılmış olup kader dâhilinde gerçekleşir. İnsanlar fiillerini gerçekleştirirken zorlayıcı ilahi bir kudretin etkisi altındadırlar. Cebriîler, "*Cebir düşüncesi, tevhidin en sağlam görüntüsüdür*"¹³³ fikrindedirler. Cebriyyenin bu konudaki endişesi tevhidin ihlal edileceği korkusuna dayanır. Onlar, cebir görüşü kabul edilmezse, Allah'tan başka yaratıcı kabul edilir, endişesi taşırlar.

¹²⁸ Öz, *a.g.m.*, s. 543.

¹²⁹ Şerafettin Gölcük, "*Cehm b. Safvân*", DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1993), VII, s. 234.

¹³⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 126.

¹³¹ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 127.

¹³² Taftâzânî, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, s. 169.

¹³³ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Çev. : Sibgatullah Kaya, Çelik yayınevi, İstanbul, 2011, s. 122.

Kelâm ve mezhepler tarihinde “Cebriyye”ye izafe edilen bütün görüşler “kaza ve kader” ve “kulların fiilleri” başlıkları altında incelenmiştir. Bu her iki başlıktan mükellefiyet ve sorumluluk sahibi olmayan insanın ihtiyarı da yoktur sonucunu çıkarabiliriz. Her şey Allah’ın dilemesiyle gerçekleşir. İnsanın fiillerinde bir payı yoktur. “Yaptı”, “etti” gibi insana nispet edilen eylemlerin gerçek fâili Allah’tır. İnsan için mecazi anlamlarda kullanılır.

Ehl-i sünnet kelim ekollerinin ilki olan ve Eş’arî mezhebinin kurucusu olan Ebu’l-Hasan el-Eş’arî (v. 324/935) tarihte “cebr-i mutavassıt” olarak tanınır. Bunun sebebi, insanda irade hürriyeti ve kesb gibi konularda çok açık fikir beyan etmemesinden dolayıdır. Ona göre Allah hâdis kudretle ondan doğan fiili yaratmıştır. Böylelikle sünnetini icra etmiştir. Bu fiile kesb denir. Bu açıdan Eş’arî’nin görüşü kesb nazariyesi olarak anılır.¹³⁴ Eş’arî’ye göre, “*bir eser üzerinde iki müessir birleşmez*”.¹³⁵ Ayrıca Eş’arî, “*insan, hâdis bir kudrete sahiptir, bu kudretin de fiil üzerinde bir tesiri yoktur*”¹³⁶ görüşündedir. Eş’arî’nin görüşünün özeti şöyledir: “*İnsan nefsinde bir yandan ihtiyârî fiillere irade ve kudretinin olduğunu hisseder diğer yandan Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğuna iman eder.*”¹³⁷ İşte Eş’arî bu görüşüyle, kulun fiillerini gerçekleştirme konusunda rüzgârda savrulan tüy gibi olduğunu ve kulun fiilleri yaratmada herhangi bir kudretinin olmadığını, bütün fiilleri Allah’ın yarattığını söyleyen Cebriyye ile kulun kendi kudret ve hür iradesi ile fiillerini yarattığını söyleyen Mu’tezile arasında mutedil bir çizgide bir görüş belirtmiştir.

“*Bütün âlimlerin ittifakı ile ümmetin rabbânisi*”¹³⁸, “*Hüccetüislâm, Zeynüddin gibi lakaplarla*”¹³⁹ anılan Eş’arî kelamcısı İmam Gazzâlî (v. 505/1111) de insanların fiillerinin Allah Teâlâ tarafından yaratıldığını söylemiştir. İnsanların fiillerini Allah Teâlâ yaratmış olsa da bunları kesbeden insandır. İnsanın fiili her ne kadar kendi kesbi de olsa Allah’ın muradının dışına çıkamaz. Aksine Allah’ın murad-ı

¹³⁴ Taftâzânî, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, s. 176.

¹³⁵ Bkz. Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, *Kutâbu’l-Lum’a*, Beyrut, 1992, s. 40.

¹³⁶ Bkz. Eş’arî, *Lum’a*, s. 73.

¹³⁷ Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 177.

¹³⁸ Gazzâlî, *İhya-i Ulûm’id-Din*, I, s. 10.

¹³⁹ Mustafa Çağrı, *Gazzâlî*, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1996), XIII, s. 489.

ilâhisidir.¹⁴⁰ İnsanlara ait fiillerin Allah'ın mahlûku olması keyfiyeti sâbit olduğuna göre bütün bu fiillerin Allah'ın iradesiyle vuku bulması da doğru ve şaşmaz bir hükümdür.¹⁴¹ diyen Gazzâlî'nin ef'âlu ıbâd hakkındaki görüşleri ise böyledir. Gazzâlî'nin teodise anlayışının temelinde bu ayrıma dikkatleri çekmek ve insanın irade hürriyetine işaret etme vardır. İrade hürriyetine sahip olan insan, yaptıkları fiillerinin sonucunda sevap veya günah kazanacaktır. Elbette bu da insanın sorumlulukları olduğunu göstermektedir. His, hayal ve akıldan meydana gelen iradeyi harekete geçirmek için akla ihtiyaç vardır diyen Gazzâlî, kişinin mecbur olmasının başkası tarafından onda hâsıl ettirildiğini söyler.¹⁴² “Akıl, fil kendisine uygun ve katıksız bir hayır olduğuna hükmettikten sonra, kendisinde ‘cebri’ meydana getiren bir iradenin merkezidir.”¹⁴³ Meydana gelen hüküm de kişinin kendi ihtiyarı üzerindeki durumu da zorunludur. “Ateşin yakması”¹⁴⁴ örneğini veren Gazzâlî, ateşin cebir, Allah'ın fiilinin de ihtiyar olduğunu söylemiştir. İnsanın ise kesb halinde olduğunu söyleyerek bu iki hali derlediğini belirtmiştir.

Tarihte Emevî yöneticileri insanın bireysel hürriyetini hiçe sayan cebir düşüncesini istismar etmişler, topluma yaptıkları zulümleri ilâhî takdirin gereği olarak meşrûiyet zeminine çekmişlerdir. Böylece onlar, zulmü Allah'a nispet ederek kendilerini aklama yoluna gitmişlerdir. Ancak insanın fiillerindeki sorumluluğunun olmadığını savunan bu anlayış, Kur'an'ın temel ilkeleriyle bağdaşmamaktadır.¹⁴⁵ Emevîlerin cebir düşüncesini istismar ettikleri anlayışın siyasî alanındaki tarihî uygulama örnekleri vardır. Örneğin, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan (v. 86/705), muhaliflerden Amr b. Said (v. 70/690)'i öldürdüğü zaman halifenin yaptığı bu fiilin dînî meşruiyetini sağlamak amacıyla cebriyeciliği yayan bir fakihin halka şöyle bir açıklamada bulunduğunu görüyoruz: “Müminlerin emîri/yöneticisi, arkadaşınızı, önceden hakkında yazılmış olan Allah'ın kazası ve değişmez emri ile

¹⁴⁰ Gazzâlî, *a.g.e.* , I, s. 344.

¹⁴¹ Gazzâlî, *a.g.e.* I, s. 345.

¹⁴² Gazzâlî, *a.g.e.* , I, s. 400-401.

¹⁴³ Gazzâlî, *a.g.e.* , I, 401.

¹⁴⁴ Gazzâlî, *a.g.e.* , I, 401.

¹⁴⁵ Bkz. Nahl 16/93; Hûd 11/108; İsrâ 17/15; Yûnus 10/25.

öldürmüştür.”¹⁴⁶

3.2. Cebir Akîdesine Mevlâna'nın Yönelttiği Eleştiriler

Hız. Mevlâna cebir konusunda eleştirilerini Fahreddin Râzî (v. 606/1210) üzerinden Eş'arîliğe ve Cebriyye kelam ekolüne yönelmiştir. Eş'arî mezhebine bağlı olan, “üstün zekâsı, güçlü hâfızası, etkili hitabetiyle tanınan ve VI. /XII. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Râzî”¹⁴⁷ ile Mevlâna'nın ailesi arasında devam edegelen tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalar Mevlâna'nın babası Bahaeddin Veled ile başlar, Şems-i Tebrizi ve Mevlâna ile devam eder, Sultan Veled ile sürdürülür.¹⁴⁸ “Mevlâna, hakikatin bilgisine ulaşmada; keşif ve ilham metodunun aksine akıl, istidlâl ve nazar yöntemlerini seçen Râzî'yi eleştirir.”¹⁴⁹ “Mevlâna'nın Râzî hakkındaki sınırlı sözleri, babasının ve Tebrîzî'nin sözlerine kıyasla daha yumuşaktır.”¹⁵⁰ Bu tartışmalardaki gaye hasmı yenmek değil, doğru olanı ortaya koymak ve ona teslim olmaktır.¹⁵¹ Râzî, “Kullara ait olduğu sanılan her şey aslında Allah'ındır. Çünkü kulun elinde bulunan her şey, Allah'ın yaratması ve icadıyla olmuştur.” der. Râzî, insan iradesinin ve seçme hürriyetinin olduğunu söyleyen Mu'tezile'ye “İnsanın seçmede mutlak serbestliği yoktur. Bu kesin bir önermedir.”¹⁵² diyerek cevap verir. “İki âlemde de sadece Allah'ın irade edip istediği fiiller geçerlidir.”¹⁵³ Kişi eğer kendi fiillerini yaratmış olsaydı bunları bütün tafsilatıyla bilmesi gerekirdi, hareket halini de hareketsizlik halini de şuuruyla kavrayabilirdi. Fakat insanın bu sükûn halini de, olayların nedenini de anlayacak şuuru yoktur.¹⁵⁴ İnsana ait olan her şeyin aslında Allah'a atfedildiğini bildiren

¹⁴⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim, *el-İmâme ve 's-Siyâse*, Beyrut, 1969, II, s. 41; İrfan Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁴⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “*Fahreddin er-Râzî*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1995), XII, s. 89.

¹⁴⁸ Hayri Kaplan, “*Bahâ Veled, Şems ve Mevlâna'nın Râzî'ye Yönelik Eleştirileri ve Râzî'nin Süfîlere/Tasavvufa Bakışı*”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl:6, Sayı: XIV, (Ankara 2005), s. 285-330.

¹⁴⁹ Altıntaş, *Mevlânâ'da Gönül Kelamı*, s. 33.

¹⁵⁰ Kaplan, “*Bahâ Veled, Şems ve Mevlâna'nın Râzî'ye Yönelik Eleştirileri ve Râzî'nin Süfîlere/Tasavvufa Bakışı*”, s. 296.

¹⁵¹ Altıntaş, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁵² Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *El-Muhassal*, Çev. : Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., Ankara, 1978, s.190.

¹⁵³ Fahreddin Râzî, *Esâsu't-Takdîs Fî İlmi'l-Kelâm*, Çev. : İbrahim Coşkun, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 23.

¹⁵⁴ Râzî, *el-Muhassal*, s. 190.

Fahredden Râzî, bu görüşüyle cebri savunmaktadır. “İşin kendisi her ne kadar Allah Teâlâ'nın kudreti ile oluyorsa da itaat ve isyan olması o kudrette hâsıl olan birer nitelik olup bu da insanın kudreti ile meydana gelmektedir.”¹⁵⁵ Cebir görüşüne karşı olan ve akl-i cüz'î'nin yetersizliğine değinen Mevlâna, cebri savunan Fahredden Râzî'yi “Mesnevî”sinde sadece iki yerde tenkit etmiştir.¹⁵⁶ Mevlâna, “tavşan ve aslan”¹⁵⁷ hikâyesiyle ikisinin de neyi sembolize ettiğini ima ederek “cebir görüşünü benimseyen”¹⁵⁸ Fahredden er-Râzî'yi şu beyitlerle eleştirmiştir:

Tavşan aslanı zindana yerleştirdi. Tavşandan aciz kalan aslana utanç!

Bu utanç içinde, ama şaşılacak şey bu anda kendisi için “Fahr-i din/Dinin övüncü” lakabının söylenmesini ister.

Ey bu kuyunun dibinde yalnız aslan olan sen! Nefis, tavşan gibi kanını döküp içti.

Senin tavşan neslin ovada otlamada, sense bu nasıl neden kuyusunun dibindesin.¹⁵⁹

“Bazı kimseler vardır ki ilmi, irfânî, idrâki ve sairesi itibariyle aslan kadar kuvvetli olmak lazım gelirken bazı husûsâtta tavşan kadar bir hadise karşısında mağlûb oluverirler. Halbuki insan için lâzım olan şey, icabına göre ve hakkı müdafaa mevkinde mukavemet göstermektir. Yoksa hemen apışmak ve ipin dört ucunu bırakmak değildir.”¹⁶⁰ Mevlâna'nın bu hikâyesinde aslan, insana kötülüğü emreden nefis-i emarenin, tavşan da akl-ı mead'ın timsalidir.¹⁶¹ Tavşanın sembolize ettiği akl-ı mead, aslanın sembolize ettiği nefis-i emmâreyi beden hapishanesinden çıkarıp nefsin zorbalığından ve baskısından kurtarmak istemiştir. “Eğer nefis itiraz etmeyi terk ederse, şehvetlerin isteğine ve şeytanın çağrısına itaat edip baş eğerse ona “nefis-i emmâre-i bissu” (kötülüğü emreden nefis) adı verilir.”¹⁶² Nefse tutsak

¹⁵⁵ Râzî, *Esâsu't-Takdis Fî İlmi'l-Kelâm*, s. 195.

¹⁵⁶ Fahredden Râzî, *Esrâru't-Tenzil ve Envâru't-Te'vil*, Çev. : İbrahim Coşkun, Erkam Yay. , İstanbul, 2015, s. 92.

¹⁵⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 113 (Byt:1340-1357).

¹⁵⁸ Yavuz, “Fahredden er-Râzî”, *DİA*, XII, s. 91.

¹⁵⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 113 (Byt:1350-1353).

¹⁶⁰ Mevlâna Celâleddin Rûmî, *Mesnevî Şerhi*, Terceme ve Şerheden: Tâhir'ul-Mevlevî, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2010, II, 709.

¹⁶¹ Altıntaş, *a.g.e.* , s. 33.

¹⁶² Ebu Hâmid Muhammed İbn Muhammed el-Gazzâlî, *İhya-i Ulûm'id-Din*, Çev. : Ali Arslan, Akit Yay. , İstanbul, 1992, V, s. 10.

olan insanın, nefs-i emmârenin de beyi olduğunu söyleyen¹⁶³ Mevlâna'ya göre “*Dostların en azizi, öğüt veren akıldır; düşmanların en kötüsü de nefs-i emmâredir.*”¹⁶⁴

Mevlâna'ya göre irade hürriyetine sahip olan insan, ancak Allah aşkıyla nefsinin önüne geçer. Eğer kişi nefsinin önüne geçmezse tıpkı aslanın tavşan önünde aciz kaldığı duruma düşer. İbn Sina (v. 428/1037)'nin etkisinde kalarak felsefe ile kelam konularını birleştirip felsefî kelam dönemini açan Fahreddin Râzî, akaid konularında kesin bir çözüme varamamıştır.¹⁶⁵ Kuyu gibi olan tabiat âlemine düşmüş, birçok kayıtlar ile bağlanıp kalmış, oradan çıkıp kurtulmasını muhâl hâline getirmiş olan insan; bir tavşan kadar âciz olması gereken nefse galebe çalmış ve tabiat kuyusundan kurtarılamayacak bir hale gelmiştir. Çözüme varmak için tek yol, kılukal kuyusuna düşmüş, mâlâyaniyat ile uğraşan¹⁶⁶ insanı nefsin düştüğü kuyudan çıkarmaktır.

Dini mevzularda akıl ve nakil ile hareket eden Râzî, aklî ilimlerde ve dini konularda çok bilgilidir.¹⁶⁷ “*Delil ve cevapları bize öğretecek bir imama ihtiyaç vardır ki, onun öğretmesi vasıtası ile ve aklımızın kuvvetiyle o hakikatleri biliriz.*”¹⁶⁸ diyen Râzî, aklın kesinlikle lazım olduğunu belirtmektedir. Çünkü “*aklın, Allah Teâlâ'nın fiil ve sıfatlarını anlaması, onun zatını anlamasından daha kolaydır.*”¹⁶⁹ Bir probleme çözüm ararken aklın devreye girmesi esastır. Mevlâna, Râzî'yi iradi ölüm konusunda “*Sultan Mahmud ile Ayaz*”¹⁷⁰ hikâyesinin içinde eleştirir:

Dirisin; ölü yıkayıcı seni hiç yıkar mı? İsteklisin; istediğin seni hiç ister mi?

Bu bahiste akıl yol görseydi; *Fahreddin-i Razî* din sırrını bilirdi.

Ancak “Tatmayan, bilmez” olduğu için akli ve hayal edişleri, şaşkınlığını artırdı.

Bu “ben” düşünmekle nasıl anlaşılır? O “ben” yok olduktan sonra anlaşılır.¹⁷¹

¹⁶³ Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*, I, 310 (Byt. : 2870).

¹⁶⁴ Mevlâna, *Mektûbât*, s. 110, 169.

¹⁶⁵ Yavuz, a.g.m. , DİA, s. 90.

¹⁶⁶ Mevlâna, *Mesnevî Şerhi*, s. 711.

¹⁶⁷ Kaplan, a.g.e. , s. 297.

¹⁶⁸ Râzî, *el-Muhassal*, s. 38.

¹⁶⁹ Râzî, *Esâsu't-Takdîs Fî İlmi'l-Kelâm*, s. 34.

¹⁷⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 264-65 (Byt.: 4140-4152).

¹⁷¹ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 264-65 (Byt.: 4143-4146).

Mevlâna, felsefeyle kelamı mezcederek problem çözmeye aklı kullanan Râzî'yi eleştirmiş ve bunun yetersiz olacağını belirtmiştir. Ölümü tabii ölüm ve iradi ölüm diye ikiye ayıran Mevlâna, iradî ölümü kişinin nefsinin hükümranlığından kurtarılması, kendi hür iradesi ile dünyevi şeylerden uzak durması, “*bu bağın aslından haberdar olması*”¹⁷² olarak ifade etmektedir. Yukarıdaki beyitlere dikkat edilirse insanda iki benlik vardır. “*Birincisi, ‘enaniyet-i ezeliye’, (ezelden rûh âleminden gelen ‘benlik’, bu makbul bir benliktir). İkinci benlik ‘enaniyet-i cismaniye’, (bedene ait olan benliktir). Bu benlik bizim Hakk’ı bulmamıza engel olan, yolumuzu kesen benliktir. Yukarıda geçen beyitlerde, Hazreti Mevlâna, bu iki benliğin mücadelesini izah etmektedir.*”¹⁷³ Enaniyet-i ezeliyye rahmânî iken, enaniyet-i cismaniyye ise şeytânîdir. Bu açıdan bu iki benlik aslında birbirine düşmandır. Şeytan temiz bir ruha sahip olan benliği kirletmek ve onu beşeri kötülüklerle donatmak için yakasını bırakmaz. Kişi bu benliğinin temiz kalması için nefsanîyetine sahip çıkmalı ve doğru yoldan şaşmamalıdır. Rahmanî benliğine sahip çıkıp, onu koruyan ve temiz tutan kişi, şeytanî benliğine galip gelmiş demektir. Cüz’î iradeye sahip olan bir insan için de asıl kazanç budur ve asıl imtihanı geçme zühur etmiştir. Bu da kişinin iradesini kullanırken eğriliği değil doğruluğu düstur edinmesi ile gerçekleşir. Bu beyitler, Mevlâna’ya göre kişinin irade hürriyetinin varlığına delil gösterir. Mevlâna’nın, cebir anlayışını savunan Fahreddin Râzî’nin zatına yapmış olduğu eleştirilerden sonra cebir anlayışını savunanlara yapmış olduğu genel eleştirilere yer vereceğiz.

Mevlâna döneminde uzun tartışmalara sebep olan cebir ve ihtiyar meselesine kayıtsız kalmamış, bu konu açıldığı zaman veya yeri geldiği zaman bu konuyla alakalı görüşlerini bildirmiştir. Fakat Mevlâna görüşlerini belirtirken kelam âlimlerinin ve filozofların kullandığı metodu kullanmaz. Kendine has bir metod kullanır. Cebir ve ihtiyar meselesini, halkın da seviyesine inerek ve onların anlayabileceği şekilde açıklığa kavuşturmuştur. Mevlâna, olayların sebep sonuç ilişkisi ile meydana geldiğini söyleyen determinizm anlayışı ile insanların bütün fiillerini gerçekleştirirken hür olduğunu söyleyen indeterminist anlayışı arasında bir

¹⁷² Mevlâna, *Mesnevi*, IV, 344 (Byt.: 1371).

¹⁷³ Mevlâna, *Mesnevi Şerhi*, IX, 197.

görüş sunarak cebir ve ihtiyar meselesini tek başına ele almayıp diğer ictimai meselelerle birlikte ele alıyor.

“Mevlâna ‘Mesnevi’de insanın hürriyeti meselesini tartışma konusu ederken üç anahtar terim kullanır. Cebir, kader ve ihtiyar.”¹⁷⁴ Mevlâna, Cebriyye’nin cebir ve ihtiyar konusundaki görüşlerine katılmaz ve insanın cüz’î iradesinin olduğunu ve iradesini kullanma konusunda da hür olduğunu belirtir. İnsanın cüz’î iradesini istediği gibi yönlendirebileceğini ve hür iradesiyle gerçekleştireceği fiilleri meydana getirmek için de kudrete sahip olduğunu söyler.¹⁷⁵ Mevlâna bu görüşlerini bazen hayali karakterler oluşturup hikâyelerle anlatır.

İyiliği de kötülüğü de irade eden Allah Teâlâ’nın emir ve nehyi de irade edeceğini belirten Mevlâna, bir şeyi emretmek veya nehiy etmek için kötülüğe meyleden bir nefsin olması gerektiğini söyleyerek bunu şu örneklerle açıklamıştır¹⁷⁶: Bir öğretmen öğrenciye ders okutması için öğrencinin bilgisizliğine de ihtiyaç vardır. Çünkü öğrencinin bilgisizliği olmadan ders okutmanın bir mânâsı olmaz. Fakat öğretmen öğrencinin bilgisizliğine razı olmaz. Doktorun tababetini gerçekleştirebilmesi için insanların hasta olması gerekir. Ancak doktorun tababeti böyle ortaya çıkabilir. Fakat doktor, insanların hastalığına razı olmaz. Ekmekçi para kazanmak için insanların aç olmasını ister. Fakat gönlü buna razı olmaz. Bir padişahın emirleri de padişahın muhaliflerinin olmasını ister. Çünkü muhalifleri ve düşmanları karşısında onların mertlikleri ortaya çıkacaktır. Fakat onlar da muhaliflere razı olmazlar. Öğretmen öğrencinin bilgisizliği olmasa ders okutamazdı, doktor halk hasta olmasa tababetini ortaya çıkaramazdı, ekmekçi halk aç olmasa ekmek satamazdı, padişahın muhalifleri olmasa emirleri mertliklerini ortaya çıkaramazdı. İnsanoğlu da buna benzer. İnsanın nefsinde habaset faktörlerinin de olmasını isteyen Yüce Allah, şükür, taat ve ittikâ eden kullarını çok sever. Allah Teâlâ buna razı olmasa da bu hasletler de ancak habaset faktörlerinin varlığıyla ortaya çıkar. Çünkü “bir şeyi istemek onun levazımını da istemektir.”¹⁷⁷ Cüz’î irade sahibi insan, nefsindeki bu kötülükleri mücahede yoluyla ortadan kaldıracaktır.

¹⁷⁴ Aydın, a.g.m., s. 93.

¹⁷⁵ Bkz. Mevlâna, *Mesnevi*, V, 199 (Byt.: 3024,3066)

¹⁷⁶ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 274.

¹⁷⁷ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 274.

Mücadele ruhunu harekete geçirmek kişinin kendi elindedir. Dilerse bunu yenme kapasitesi o kimsede mevcuttur. İnsan kendisinde bulunan kötülüğe razı değilken iyiliğe razıdır. Fakat kötülük olmadan da iyiliğin bir mânâsı olmaz. Yani özetle kişi kötülüğü kendisi için istemez. Aslında kişinin kötülüğü defetmek istemesi de bir iyiliktir. Başkaları için kötülük istemek hoş olmasa da bir hayrı ortaya çıkaracak veya doğuracaksa bunu istemekte herhangi bir beis yoktur. “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.*”¹⁷⁸ buyuran Yüce Allah, kisası emretmektedir. Kisas kötülük olsa da bir katilden kurtulmak istemek bir iyiliktir. Ucunda cüz’î bir kötülük olsa da sonucu küllî bir iyilik getirmektedir. Çocuğunun azarlanmasını istemeyen anne cüz’î kötülüğe bakarken, azarlanmasını isteyen baba küllî kötülüğe bakmaktadır.¹⁷⁹ Bize huzuru ve barışı emreden Allah, cihat hoşumuza gitmese de bize farz kılmıştır.¹⁸⁰ Çünkü düşmanlık olmadan cihadın bir yararı söz konusu değildir. İyiliği de kötülüğü de yaratan Allah’tır. Kendi iradesiyle doğruyu veya yanlış seçme kudretine sahip olan ise insandır.

Mevlâna, “*sebepleri meydana getiren*”¹⁸¹, “*kullarına kapılarını açan*”¹⁸² ve “*dilediği şeye gücü*”¹⁸³ yeten Allah Teâlâ’nın, bütün meleklerin ve İblis’in Âdem (a.s)’e secde etmelerini emrettiğinde, insanın Allah tarafından yaratılan fiilleri gerçekleştirmede mecbur olduğunu yani cebri ilk savunanın İblis olduğunu, hürriyeti yani ihtiyarı ilk savunan kişinin de Hz. Âdem olduğunu belirtmiştir. Bunu şu beyitleriyle dile getirir:

Ey parlak alınlı! Babandan öğren; bundan önce “*Rabbimiz; zulmettik*”¹⁸⁴dedi.

Ne bahane aradı, ne hilekârlık yaptı; ne de düzen ve hile bayrağını kaldırdı.

O iblis yine tartışmaya başladı: “*Ben kırmızı yüzlüydüm, beni sararttı.*

Renk, senin rengindir; beni boyayan sensin. Günahımın aslı ve afet ile yaram sensin.”

Dikkat et! Cebri olmamak ve yanlış davranmamak için Rabbim, “*Beni azınlığa uğrattığından dolayı*”¹⁸⁵ ayetini oku.

¹⁷⁸ Bakara 2/179.

¹⁷⁹ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 275.

¹⁸⁰ Bakara 2/ 216.

¹⁸¹ Mevlânâ Celâledin, *Mecâlis-i Seb’a*, Çev. : Abdülbâki Gölpınarlı, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1965, s. 52.

¹⁸² Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb’a*, s. 52.

¹⁸³ Mevlânâ, *Mektûbât*, s. 21.

¹⁸⁴ Rum 30/50.

Ne zamana kadar cebir/ zorunluluk ağacına sıçrayacaksın, kendi tercihini bir tarafa bırakacaksın?¹⁸⁶

Şeytan bu kişiye bir istek sununca, uyumuş tercih harekete geçer.

O melek de şeytana rağmen hayırlar sunar, gönle seslenir.

Böylece iyilik tercihin hareket eder. Çünkü sunuştan önce bu iki huy uykudadır.

Öyleyse melek ve şeytan, tercih damarlarını harekete geçirmek için sunucudur.¹⁸⁷

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e seçme hürriyeti vermiş, Hz. Âdem'i iradesi ve aklıyla diğer varlıklardan üstün kılmıştır. Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i yaratmasından bu yana insanoğlu irade hürriyetine sahiptir. Ve fiillerini gerçekleştirme konusunda hürdür. Cüzlerin külle gittiğini¹⁸⁸ söyleyen Mevlâna, küllî iradenin yalnızca Allah Teâlâ'ya mahsus olduğunu belirtir. İnsan ise cüz'î iradeye sahiptir ve bu iradesinde de hürdür. Taşa, toprağa yani cansız bir varlığa bir şeyi gerçekleştirmesi için emirlerde bulunamayız. Çünkü onlarda seçme kabiliyeti ve seçebilme özellikleri mevcut değildir. Bunlar ancak akıl sahibi olan insan için geçerlidir. Kendisine verilen emirleri yerine getirecek akla ve güce sahip olan yalnızca insandır. *"Ey yakası temiz kişi! Emir, nehiy, öfke, onurlandırma ve ayıplama ancak tercih eden içindir. Zulüm ve baskı da bir tercih vardır. Ben bu şeytan ve nefisle, bunu –anlatmak- istedim."*¹⁸⁹ diyen Mevlâna, emirleri yerine getirebilecek tek varlığın ihtiyar sahibi insanoğlu olduğunu ve onun kendi nefisine göre hareket ettiğini belirtmiştir. Allah Teâlâ'nın uzak durun dediği meyveyi şeytana uyup yiyen Âdem ve Havva, yaptıklarından pişman olup Allah'tan af dilemişlerdir. Bu da onlarda irade hürriyeti olduğunu göstermektedir. İnsandaki zekâ da şeytanlıklar da hayaller de kişinin nefsinden kaynaklanmaktadır.¹⁹⁰ Çünkü kişi ihtiyar sahibidir. İnsan ilk savaşını kendi nefsiyle yapar.¹⁹¹ İnsanın nefsi ondan hiçbir zaman ve hiçbir yolla alamayacağın şüphe ve

¹⁸⁵ A'râf 7/160.

¹⁸⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, IV, 345 (Byt.: 1390-93).

¹⁸⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, III, 194 (Byt.: 2981-84).

¹⁸⁸ Mevlâna Celâleddin, *Divân-ı Kebîr*, I, Haz. : Abdülbâki Gölpinarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 18.

¹⁸⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 193 (Byt.: 2973-74).

¹⁹⁰ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 264.

¹⁹¹ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 261-62.

zanlarla doludur.¹⁹² Şeytanın vesvesesine takılıp nefesine yenik de düşebilir, şeytanın vesvesesini alt edip nefesine hâkim de olabilir. Bu tamamen kişinin irade ve ihtiyarına bağlıdır. “Allah İblis’i yaratmıştır, İblis’i yaratmaya rızası var, fakat İblis’in kendisine rızası yoktur.”¹⁹³ Çünkü kaderci olan İblis, kendisini azdıranın da cezalandırmanın da Allah olduğunu söylemiş ve lanetlenmiştir. Cenab-ı Hakk, İblis’e de hürriyeti seçme hakkı sunmasına rağmen o Allah’a arka çevirme¹⁹⁴miş ve hürriyeti elinin tersiyle iterek cebri seçmiştir. Yani ihtiyarı ilk sembolize eden Âdem (a.s.) iken, cebri ilk sembolize eden İblis’tir. Hasedin, eksiklik ve ayıp hatta bütün eksikliklerden daha kötü olduğunu söyleyen Mevlâna, şeytanın Âdem (a.s.)’e olan hasedinden dolayı İblis olarak cezalandırıldığını, Ebu’l-Hakem’in de Hz. Muhammed (s.a.v.)’e olan hasedinden dolayı Ebû Cehil olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵ İnsanın fitratında var olan haset, insanı biri hakkında suizan yapmaya ve onun hakkında kötü şeyler düşünmeye ve yapmaya sürükler. Tıpkı Yusuf (a.s.)’in kardeşlerinin onu kuyuya atması gibi. İhtiyarın insanın kötü düşüncesinin var olması olduğunu söyleyen Mevlâna, insanın içindeki hasedin dışardaki hasetten daha büyük olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁶ Mevlâna hasedin yanında insanda şehvet, hırs, mevki ve dilek olmak üzere gönül sıkın dört özelliğinin olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁷ İnsan, içindeki hırs, heva, heves, kıskanma ve kin gibi putlarla bunların boyunduruğu altına girer ve bunlara yenik düşer.¹⁹⁸ Hevâ ve hevese kapılan insan, uğraştığı sanatta, öğrendiği yıldız bilgisinde, doktorluk ve daha başka şeylerde sükûnet bulamaz. Çünkü istemiş olduğu şeyleri bir türlü elde edememiştir.¹⁹⁹

Mevlâna, insanın irade sahibi olmasının aslında bir imtihan olduğunu söyleyerek insanın isteklerinde hayır ve şerrin gizli olduğunu ve kudret ile bunu gerçekleştirdiğini belirtmiştir.²⁰⁰ Mevlâna “*merdiven*”²⁰¹ örneğini vererek insanın

¹⁹² Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 159.

¹⁹³ İmam-ı Azam Ebu Hanife, *İmam-ı Azam’ın Beş Eseri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. , İstanbul, 2011, s. 47.

¹⁹⁴ Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb’a*, s. 101.

¹⁹⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, II, 291-292 (Byt.: 800-806).

¹⁹⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, II, 264 (Byt.: 230-32).

¹⁹⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 18 (Byt.: 30).

¹⁹⁸ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 121.

¹⁹⁹ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 99.

²⁰⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 49 (Byt.: 625-26).

²⁰¹ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 99.

zevk ve arzularını merdivene benzetmiştir. Merdiven oturulmak için değil üzerine basıp geçilmek için yapılmıştır. Bu açıdan insan ömrünü bu merdiven basamaklarında ziyan ederek geçirmemelidir.²⁰²

Mevlâna, inkârcıların cebrîce delil getirmelerine karşılık canlılarda iyi ve kötü olmak üzere iki farklı huyun mevcut olacağını belirtmiştir. İnsanda iki farklı huyun varlığı seçme hürriyetinin olduğunu gösterir. İnsan dilerse iyiyi dilerse kötüyü seçer. Bu da insanda irade hürriyetinin olduğuna delildir. Ve bazı kimseler de yeryüzünde hiçbir şeyin değişikliğe uğramayacağını söyleyerek Allah'ın gönüllere kilit vurduğunu söylemiştir. Ressamın resmi konuşmayla değişmez, toprağın özellikleri suyun özelliklerini almaz, toprak bal veya süt olmaz. Canlı ve cansız varlıklarda bazı özellikler değişmez, bu özellikler o varlıklara mahsus değişmeyecek özelliklerdir. Lakin bazı özellikler de vardır ki her mahlûkata göre değişir. Meselâ, taştan altın olmazken bakırdan olabilir. Kumdan balçık olmaz ama topraktan olabilir. İnsanlar da böyledir, bir kelamla veya bir hareketle değiştirebileceği şeyler vardır.²⁰³ Canlı ve cansız varlıklardaki değişmeyen bu özellikler cebir değil ıztırari fiillerdir. Bunların dışında insan dilediği şeyleri değiştirebilmek için gerekli irade ve kudrete sahiptir.

İnsanda mutlak bir hürriyet olmadığını ifade eden Mevlâna, kişide üstünlük varsa bunun Allah'ın lütfundan olduğunu, alçalış varsa da Allah'ın adaletinin tecellisinden dolayı olduğunu belirtmiştir.²⁰⁴ “*Âlemdekilerin durması onun dileğiyledir; insanların yok olması onun isteğiyledir. Nerde üstün bir kişi varsa onun kerem elbisesini giyinmiş, bezenmiştir de o yüzden üstündür. Nerde bir alçalmış kişi varsa onun kahrına uğramıştır da o yüzden alçalmıştır.*”²⁰⁵ diyen Mevlâna, yaratıkların da alemin de var olmasının da yok olmasının da sadece Allah'a bağlı olduğunu belirtir. Evrenin yaratıcısı olan Allah, evrenin dengesini ve düzenini sağlar. Evrenle ilgili bütün her şey yalnızca Allah'ın irade ve kudreti ile gerçekleşir.

Mevlâna, cebrîlerin cebre yani insanın kendi fiillerinde zorunlu olmasına inanmalarını rezilce buluyor ve kendilerinin bile cebri inkâr ettiklerini şu beyitlerinde söylüyor:

²⁰² Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 100.

²⁰³ Mevlâna, *Mesnevî*, III, 169-170 (Byt.: 2899-2915).

²⁰⁴ Mevlana, *a.g.e.*, s. 53.

²⁰⁵ Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 53.

Akılca, cebre inanmak kadere inanmaktan daha rezildir.
Çünkü cebri kendi duygusunu inkâr ediyor.
Kadere inanan o adam, duyguyu inkâr etmiyor. Ey oğul! Hakk'ın işi, duygusal değildir.
Yüce Allah'ın işini inkâr eden, delilin işaret ettiğini inkâr etmektedir.
O, “Duman var, ateş yok; mum ışığı, mum olmadan aydın” diyor.
Bu ise belirgin ateşi görüyor, inkâr etmek için yok diyor.
Elbisesi yanıyor, “*Ateş yok*” diyor; elbisesini dikiyor, “*İplik yok*” diyor.
Öyleyse bu cebir iddiası bir safsatadır. Şüphesiz bu yüzden inkâr edenden daha kötüdür.

İnkâr eden der ki: “*Álem vardır, Rab yoktur. –Biri- “Ey Rabbim”* derse uygun değildir.²⁰⁶

Cebri kabul edenler kendi duygu ve düşüncelerinin varlığını kabul etmezken, kadere inananlar kendi duygu ve düşüncelerinin var olduğunu kabul ederler. Mevlâna, kendi duygu ve düşüncelerinin var olduğunu kabul etmekten aciz olan cebrîlerin durumunun, kaderi kabul edenlerden daha vahim olduğunu ifade eder. O, cebri kabul eden kişinin ateşin elbisesini yaktığını gördüğü halde ateş yok dediğini ve cebrîlerin kendi gördüklerini ve hislerini bile inkâr ettiğini söyleyerek cebrin bir safsatadan ibaret olduğunu belirtmiştir. Kaderi inkâr eden kişinin de cebrîlerden bir nebze iyi durumda olduğunu söyleyerek, dumanı gördüğü halde ateş yok dediklerini, elbisesini diktiği halde iplik yok dediklerini söylemiştir. Yani cebrîler hislerini, duygularını ve gördüklerini inkâr edecek kadar alıklaşmışlardır. Allah'ın varlığını kabul etmeyen biri Allah'ı inkâr etmiş demektir. Allah'ın inkâr eden birinden de “Rabbim” diyerek hitapta bulunması beklenmez. Bu kişinin görüşü bellidir. Fakat cebrîler kendi görüşlerini bile kabul etmeyecek bir boşluğun ve safsatanın içindedirler. İnsanın hiçbir şeye gücü kudreti yetmez diyen cebrîleri eleştiren Mevlâna şu beyitleriyle onların yaptıklarının gafletten ibaret olduğunu belirtmiştir:

Bütün şu buyruklar, kader için gelmiştir; a gafil cebri, sense sonuncu, işin tadından, tuzundan gaflettesin.

Köre şu ipliği iğneye geçir diyen olur mu? Ayağı bağlanmış kişiye hadi, ava çık diyen bulunur mu?

İki günlük çocuğa kim oturur da güzelden, şaraptan söz açar? Yahut hayvana mahmur gözlerden kim bahseder?

²⁰⁶Mevlâna, *Mesnevi*, V, 196 (Byt: 3009).

Mademki bir Şeye g¼c¼n-kuvvetin yetmiyor, git, kar¼ların yanında otur,
canıyla oynayanların halkasını bırak, bir kenara çekil bâri.²⁰⁷

Mevlâna, Cebriyye ve Mu'tezile'nin ihtiyar konusunda savundukları görüşleri ve sapıklıklarını çok rezilce bularak, onlara cevabı "*Bir Müslümanın bir Mecusi'yi dine davet etmesi*"²⁰⁸ adlı hikâyesiyle verir. Mevlâna'nın bu hikâyesi bir adamın bir Mecusi'yi Müslümanlığa davet etmesiyle başlar. Mecusi bu davete cevap olarak Allah dilerse mü'min olabileceğini söylemiştir. Mecusi bu durumda kişinin kendi iradesinin ve şeytanın vesvesesinin, Allah'ın istemesinden daha ön planda olduğunu belirterek Allah'ın eğer isteseydi bunu yapabileceğini söylemiştir. Mecusi, hal böyleyken Allah'ın dilediğinin olmasının gülünç olacağını söylemiştir. Fakat istediğini yapabilme irade ve kudretine sahip olan, kişinin nefsi ve şeytanın kendisidir. Kişinin kendi ihtiyarı yoktur. Mecusi'nin bu cevabına mahsuben Müslüman, bu dediklerinin söz konusu bile olmadığını ve kişinin kendi ihtiyarının olduğunu, bu ihtiyarıyla dilerse iyiyi dilerse de kötüyü seçebileceğini söylemiştir. Bunun yanında her şeyin Allah'ın m¼lk¼ olduğunu bildirmiş ve Allah'ın izni olmadan hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir. Burada Mevlâna, kişinin fiillerinde iradesini kullanabileceğini belirtmek istemiş ve bu sapıklık içinde olan kişinin yolunun sağında cebir çöl¼ solunda ise kader çöl¼ vardır demiştir. Mevlâna bu yolu ikiye ayırır. Kader çöl¼nde kişi, Allah'ın kudretinin mahl¼katın kudretine mağlup olduğunu bilir. Kader çöl¼nde olan kişinin fikirleri aslında cebir çöl¼nde meydana gelecek fikirleri kör¼klemektedir. Cebir çöl¼nde kişinin hiçbir şekilde iradeye sahip olmadığı sabit olmakla birlikte kişi inkâra gittiği için aslında cenneti de inkâr ediyor demektir. Mevlâna irade h¼rriyetini inkâr eden cebrîlerin de Allah'ın sıfatlarından bir kısmını nefyeden kaderîlerin de yanlış yolda olduklarını anlatmak istemiş. Ve cebrîlerin durumunun kaderîlerden daha vahim olduğunu ifade ederek²⁰⁹ Şems-i Tebr¼zi'nin sıfatlarının onların vehimlerinden daha üst¼n olduğunu Şu beyitleriyle belirtmiştir:

²⁰⁷ Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*, II, 80 (Byt. : 651-54).

²⁰⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 190-193 (Byt.: 2912-2974).

²⁰⁹ Mevlana, *Mesnevî*, V, 192-193

“Sahibimiz Tebrizli Şems’in sıfatlarının olgunluğu cebrînin vehimlerinden de üstündür, kaderînin vehimlerinden de.”²¹⁰

Mevlâna insanın iradesini kullanarak seçmiş olduğu şeyi gerçekleştirmek için elinden geleni yaptıktan sonra geri kalanın Allah’a havale edilmesi gerektiğini şu beyitleriyle bildirmiştir:

“Peygamber yüksek sesle, ‘Tevekkülle beraber devenin ayağını bağla’ dedi.

‘Kazanan Allah’ın sevdiğidir’ işaretini dinle. Tevekkülden dolayı, sebepte tembel olma.”²¹¹

Tevekkül, insanın elinden geleni yaptıktan sonra geri kalanı Allah’a havale etmesi demektir. Peygamberimiz deveyi bağladıktan sonra Allah’a tevekkül etmek gerektiğini söylemiştir.²¹² Çünkü deveyi bağlamadan Allah’a havale etmek tevekkül değildir. Meselâ, bir öğrenci gireceği sınava çalışmayıp sadece Allah’a havale eder, Allah’a dua ederse o kişinin imtihanda başarılı olması beklenmez. Lakin imtihana gerektiği gibi çalıştıktan sonra Allah’a havale ederse tevekkül etmiş olur. Asıl tevekkül budur.

Allah’ın ilahi bir kudret ve iradesinin olması insanda irade ve kudretin olmadığını göstermez. Yalnızca külli iradesi olan Yüce Allah’ın yanında insan cüzî ve mutlak olmayan bir iradeye sahiptir. Mevlâna bunu şu beyitleriyle dile getirmiştir:

Şaşılacak şey şudur, bu kadar ihtiyar/irade, Hakk’ın ihtiyarına/iradesine kul gibi secde ediyor.

Senin cansız şeyler üzerinde olan gücün, çabayla onlardan cansızlığı yok eder mi?

Hakk’ın tercihler üzerindeki gücü, tercih edişi kişiden alıkoymaz.

Onun dileğini mükemmel şekilde söyle/kabul et; cebir ve sapıklıkla ilgisi yoktur.²¹³

İnsanın cüzî bir iradeye ve kudrete sahip olması, Allah’ın külli ve mutlak irade ve kudretine işarettir. İhtiyar sahibi insanın iradesi aslında Allah’ın iradesine bağlıdır. Yüce Allah’ın insanın ihtiyarının üstünde bir güce sahip olması, kişinin ihtiyarını elinden almaz. Nasıl ki insanın cansız varlıklar üzerindeki gücü ve kudreti onların

²¹⁰ Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*, III, 318 (Byt. : 3107).

²¹¹ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 90 (Byt.: 914-15).

²¹² Tirmizî, *Sıfatü'l-Kıyame*, 60.

²¹³ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 201 (Byt.: 3095-99).

cansızlığını elinden almaz, Allah'ın da iradesi ve kudreti insanın iradesini ve kudretini elinden almaz. Allah'ın emirlerini yerine getirmenin ve onun dilediği gibi yaşamaya çalışmanın cebirle ve sapıklıkla alakası yoktur. Bu küllî iradesi altında bulunduğumuz Allah'a karşı görev ve sorumluluklarımızdır.

Allah'a iman etmeyen kâfirin de yapmış olduğu fiillerde irade hürriyetinin olduğunu savunan Mevlâna, kâfirin inkâr etmesinin de kendi hür iradesiyle olduğunu belirtir. İradesi olmadan inkâr ettiğini söylemek de kişinin kendisiyle çelişmesi demektir. Mevlâna beyitlerinde bunu şöyle dile getirir:

“Benim inkârım onun isteğidir” dediğinde yine kendi dileğinin de bulunduğunu bil.

Çünkü senin isteğin olmadan inkârın yoktur; isteksiz inkâr –olur- demek , çelişkili konuşmaktır.

Âciz kişiye emretmek, çirkindir ve kınanır. –Âcize- öfkelenmek daha kötüdür; özellikle merhametli Hak'tan –olursa-.

Öküz boyunduruğa girmezse dövülür; uçmayan öküz hiç âciz olur mu?

Öküz iş yapmamakta özürlü görülmezse, inek sahibi neden dolayı mazur ve âcizdir?²¹⁴

İman veya inkâr insanın kendi ihtiyarıdır. Çünkü insanın iradesi onu iman etmeye veya inkâr etmeye yönlendirir. İnsanın iman veya inkârı hususunda iradesi devreye girer. İnsanın mümin veya kâfir olması kişinin ihtiyarının sonucudur. İhtiyar sahibi insanın inkâr etmesinin kişinin isteğiyle olmadığını söylemek çelişkiden ibarettir. Âciz olana emretmek ve öfkelenmek kötü bir davranıştır. Çünkü âciz olan; ihtiyar sahibi olmayan, fiillerini gerçekleştirirken kendi iradesini ve kudretini kullanamayacak durumda olandır. Bu vaziyette insan, karşısına çıkan iki durumdan birini seçmek için irade ve kudrete sahiptir. Bu iki durumdan hangisini seçeceği konusunda tereddüte düşen insanın iradesinin olduğu âşikârdır. Mevlâna bunu şu beyitleriyle dile getirmiştir:

“İki işte tereddütte kalmışsınız, bu tereddüt iradesiz nasıl olur?”

İki eli ve ayağı bağlı olan, ‘Bunu mu yapayım veya onu mu yapayım?’ nasıl der.”²¹⁵

²¹⁴ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 201 (Byt. : 3094-99).

²¹⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, VI, 296 (Byt. : 408-409).

Kişi bir durumla karşılaştığı zaman karşısına çıkan iki şıktan kendisi için uygun olanı seçer. Burada insanın duygusal yanı devreye girer ve kişinin hisleriyle hareket etmesi aslında onun seçme hürriyetinin olduğunu gösterir. Bu da insanda irade hürriyetinin varlığına delildir. Mevlâna bu düşüncesini şu beyitlerle ortaya koyar:

Vicdanî idrak ediş, hissin yerindedir. Ey amca! Her ikisi, bir arkta gider.

Ona “*Yap*” veya “*Yapma*”, emir, nehiy, maceralar ve söz hoş gelir.

Ey güzel! “Yarın bunu mu yapayım veya onu mu yapayım?”,
ihtiyarın/tercihin varlığına delildir.

Kötülükten pişmanlık duyarsın, kendi tercihinle doğru yöne yönelirsin.

Bütün Kur’ân emir ve nehiydir, korkutmadır, mermer taşa emredildiğini kim
gördü?

Hiçbir bilgin, hiçbir akıllı bunu yapar mı? Kerpice ve taşa öfkelenip kinlenir
mi?

“*Ey ölümler ve âcizler! Şöyle veya böyle yap, dedim; niçin yapmadın?*” diye
kızarmı?

Akıl odun ve taşa nasıl emreder? Akıl, çengin suretiyle nasıl çeng çalar?²¹⁶

Mevlâna’ya göre, insanın hislerinin ve duygularının olması onda irade hürriyetinin olduğuna delildir. İnsanın yarın için ne yapıp yapmayacağı konusunda düşünmesi bile onun ihtiyarının olduğunu gösterir. Çünkü insanların hisleri ve duyguları çeşitlidir. Kişi, içinde bulunduğu duruma göre farklı duygu ve düşüncelere sahip olur ve bunu fiilleriyle gösterir. Yapmış olduğu hatalardan pişmanlık duyan insan, bunu telafi etmek için yine kendi irade ve ihtiyarıyla doğruya ve güzele yönelebilir. Çünkü Kur’an’da Allah’ın emirleri mevcuttur. Ve hata yaptığını fark eden insan bunu terk edip doğruya yönelir. Cansız, âciz ve ölümler kendisine verilen emirleri yerine getiremezler fakat insan bunları yerine getirmek için gerekli irade ve kudrete sahiptir. İnsanın cansız varlıklar tarafından ortaya çıkan veya gerçekleşen şeylere öfkelenmesinin ve kızmasının saçma olduğunu belirten Mevlâna bunu şu beyitleriyle açıklamaktadır:

Evin tavanından bir kereste kırılır, senin üzerine düşer ve seni ağır bir şekilde
yaralarsa,

Tavanın kerestesine hiç kızarmısın? Hiç ona kin tutar mısın?

“*Niçin bana vurdun, elim kırıldı? O, benim canımın hasmı ve düşmanıdır*”
diye.²¹⁷

²¹⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 196-97 (Byt. : 3021-29).

Evin tavanından insanın üzerine düşen kerestenin meydana getirdiği olay cebir değildir. Kereste, cansız bir varlıktır ve irade ve kudretten yoksundur. İnsanın karşısında üzerime düştü diye kızıp öfkeleneyeceği bir canlı bulunmamaktadır. İnsanın kendi ihtiyarı bile olmayan keresteye kızması, öfkelenmesi ve kin tutması mümkün değildir. İhtiyar sahibi insanın tercihinde ve düşüncesinde hür olduğunu Mevlâna şu beyitleriyle dile getirmiştir:

Tercihim ve düşüncem var diyerek bir meslek seçtin.

Ey evin efendisi! O mesleği, meslekler arasında nasıl seçtin?

Nefis ve istek sırası gelince sende yirmi kişilik tercih oluşur.

Senden bir dostun bir tahıl tanesi kâr alıp götürse canında savaş tercihi belirir.

Nimetlere şükretme sırası gelince tercihin olmaz mı? Taştan da aşağı mısın?

Cehennem de sana kesin olarak özrü şu olur: “Bu yakışta beni mazur gör.”²¹⁸

İradesi ve ihtiyarı olan insan, birçok meslek içinden kendisine uygun olanı seçme şansına sahiptir. Yüce Allah, insanoğluna sınırsız nimetler vermiştir. Bu nimetler karşısında insan ya şükredecektir ya da bunları kendi kazancı zannedecektir. Mevlâna, Allah’ın verdiği nimetlere şükretmesini bilmeyen insanın cehennem ateşinde yanmasının da kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. İlâhi kudret ve küllî irade yalnız Allah’a mahsustur. Mevlâna’nın bütün bu açıklamalarından da anlaşıldığı gibi, Allah’ın iradesi ve dilemesi cebir değildir. Bilakis bu Allah ile birlikte olmaktır.²¹⁹ İnsandaki kudreti ve iradeyi yaratan Allah bunu, insanın mazharının istidadına ve nedenlerine bağlı olarak yaratmaktadır. İnsan kendisine bahşedilen irade ve kudretle dilediğini seçme hürriyetine sahiptir. Kişi doğruyu seçip Allah’ın takdirine mazhar olabileceği gibi, yanlış seçip Allah’ın cezalandırmasına da mâruz kalabilir. Çünkü kişi sorumluluk sahibidir. Ve yapmış olduğu şeyler sorumluluğu beraberinde getirecektir. Bütün bunlardan yola çıkarak Mevlâna’nın, cebrîlerle birlikte Mu’tezile’yi de eleştiri yağmuruna tuttuğunu söyleyebiliriz. Onları eleştiren Mevlâna daha orta yolu tutmaya çalışarak mutedil bir çizgi üzerinde gitmektedir.

²¹⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 197-98 (Byt. :3041-43).

²¹⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 199 (Byt. : 3069-74).

²¹⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 119 (Byt. : 1465)

“Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.”²²⁰ âyet-i kerimesinde insanların öfkelerine yenik düşebilecekleri gibi tam tersi öfkelerini yenebilecekleri de bildirilmektedir. “Kim öfkesini yenerse, Allah, onun kalbine emniyet ve iman doldurur.”²²¹ Karşıdaki insan kötü bir iş yapmış olsa bile Allah rızası için ona öfkelenmemek gerektiğini söyleyen Mevlâna²²², kişinin öfke duymasının da irade sahibi olmasına delil olduğunu söyleyerek şu beyitleri dile getirmiştir:

“Sendeki öfke tercih sahibi olduğunu açıklamaktadır; bu nedenle cebrîlik/zorunluluk var diye mazeret söyleyemezsin.”²²³

Bu beyitlerde de görüldüğü gibi Mevlâna irade hürriyetini vicdani idrak olarak ifade etmiştir. Vicdani idrakin de hislerle aynı şey olduğuna vurgu yapmıştır. Kişinin yarın ne yapması gerektiğine dair seçenekleri sunması onun ihtiyarının var olduğuna kanıt olarak kendini gösterir. Kişinin yapmış olduğu seçimlerde artık devreye vicdanı girer. “Nefis, hevâ ve heves karanlığından çıkıp”²²⁴ iyi ve güzel bir şey yaptığında vicdanı rahat eder ve mutlu olur. “Hevâ ve hevese uyuş, isteklere kapılış”²²⁵ ile kötü ve çirkin bir şey yaptığında ise vicdanı kendini rahat bırakmaz ve huzursuz olur. “Bu seçişte hiç kimse bana itiraz edemez; dilediğimi yüceltirim; dilediğimi alçaltırım”²²⁶ diyen Mevlâna kişinin seçme hürriyetinin olduğunu da bu sözleriyle dile getirmiştir. Ayrıca insanın cansız varlıkların yapmış olduğu şeylere kızması, onları suçlaması akıl sahibi olan insana yakışmaz. İşte Mevlâna, insandaki öfkenin kişinin seçme hakkının olduğuna delalet olduğunu belirtir. Ve bütün bunları söyleyen kişinin cebrîliği bir zorunluluk olarak görmesi son derece anlamsızdır. “Kaderin heybetinden cebre yüz tutuyorlar, yol kesiciler korkusundan birisini kılavuz bile alamıyorlar.”²²⁷ diyerek Cebriyye’yi ve onların düşüncelerini eleştiren Mevlâna, akli deliller kullanarak cebri

²²⁰ Âl-i İmran 3/134.

²²¹ Mevlâna, *Mektûbât*, s. 80.

²²² Mevlâna, *Mektûbât*, s. 66.

²²³ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 198 (Byt. : 3049)

²²⁴ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb’a*, s. 80.

²²⁵ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb’a*, s. 68.

²²⁶ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb’a*, s. 85.

²²⁷ Mevlâna, *Divân-ı Kebir*, II, 438 (Byt. : 3692).

yaklaşımı yargılar."²²⁸ Hatta sunnî olanın mü'min, cebrî olanın kâfir oluşunu söyleyerek cebrî savunanların kâfir ve bu görüşleri kabul edenlerin de küfür etmiş olduğunu söylemiştir.

Kişinin utanma duygusunun olması, çaresiz kalması, yalvarması aslında tam olarak da iradenin varlığına kanıttır. Çünkü insanın bir yanlış yaptığı zaman veya utanılacak bir hale girdiği zaman utanması onun kendi iradesiyle gerçekleştirmiş olduğu fiil karşısındaki durumunu gösterir. İnsan doğruyu da seçebilir yanlış da. Yanlış yaptığı zaman pişmanlık ve utanç duyması onda hislerin ve duyguların var olduğunu gösterir. Bu da kişide irade ve hürriyetin olduğunu gösterir. İnsanın sınırsız bir iradesinin de olmadığını belirten Mevlâna, bunu dizelerinde şu şekilde anlatır:

Kendisine meylin bulunan her işte, gücünü açıkça görüyorsun.

Meylin ve isteğin olmayan işteyse, "*Bu Allah'tandır*" diye kendini cebrî/yazgıcı yapıyorsun.

Peygamberler dünya işinde cebrîdirler; kâfirler ahiret işinde cebrîdirler.

Peygamberlerin ahiret işinde iradeleri vardır. Cahillerin dünya işinde iradeleri vardır.²²⁹

Görüldüğü gibi Mevlâna, insanın sınırsız bir kudrete haiz olmadığını belirtmiştir. Kişi istediği bir şeyi gerçekleştirirken Allah tarafından kendisine bahşedilen kudreti devreye girer. Kişi bu kudretinin varlığı sayesinde dilediği şeyi yapma gücüne sahip olur. İnsanın isteğinin ve kudretinin olmadığı durumlarda bunun Allah tarafından olduğunu söylemesi, hürriyetinin sınırsız olmadığını gösterir. Yani insanın hürriyeti mutlak değildir. Peygamberler dünyada tebliğ görevini yerine getirdikleri için Allah'tan almış oldukları vahyi insanlara eksiksiz bildirmek zorundadırlar. Vahyi insanlara bildirecekleri için burada peygamberlerin iradesi devre dışı olur. Peygamberler peygamberlik görevini yerine getirirken irade hakkına sahip değillerdir. Çünkü onlar, Allah'tan almış olduğu vahyi insanlara olduğu gibi aktarmakla görevlidirler. Fakat kendi ahiretleri için gerçekleştirecekleri fiillerde ise irade hürriyetleri vardır. Çünkü artık burada peygamberlerin kullukları devreye girer. Onlar bir peygamber olsalar da aynı zamanda Allah'ın kullarıdır. İslam'ın şartlarından olan kelime-i şهادete baktığımız zaman peygamberlerin elçiliklerinden

²²⁸ Murat Serdar ve Ekrem Özdemir (2011), *Mevlâna'da İrade Hürriyeti*. Bilimname Düşünce Platformu, XXI (II), s. 85.

²²⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 76 (Byt. : 636-39).

önce kullukları vurgulanmaktadır. Kelime-i şehadetin anlamı şöyledir: “*Ben şehadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur. Ve yine şehadet ederim ki Hz. Muhammed(s.a.v.) onun kulu ve elçisidir.*” Peygamberler, Allah’ın elçisi olsa da onlar da insanlar arasından seçilmiş insanlardır. Ve her şeyden önce bir Müslüman olarak yerine getirmeleri gereken sorumlulukları vardır. Bu da her insan için gerekli olan kulluk görevleridir. Mevlâna’ya göre peygamberler tebliğ konusunda, kâfirler ise ahirette çekeceği azap karşısında cebrîdirler. Peygamberlerin ahiret için iradeleri devreye girerken, cahillerin de dünyalık işlerini yerine getirirken iradeleri devreye girer. Bu açıdan Mevlâna, bir kul olarak peygamberlerin de irade hürriyetlerinin olduğunu beyitlerinde bize bildirmiştir.²³⁰ Mevlâna bu görüşünü şu ayet-i kerimeyle destekler: “*Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*²³¹

Bilindiği gibi Allah Teâlâ Âdem (a.s.)’ı yarattıktan sonra ona kâinattaki her şeyin isimlerini öğretmiştir. Daha sonra meleklerden kâinattaki her şeyin isimlerini saymalarını istemiştir. Onlar sayamayınca Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)’in saymasını istemiştir. Ve Âdem (a.s.) bunun üzerine Allah’ın ona öğrettiği şekilde kâinattaki her şeyin ismini saymıştır. Allah Teâlâ insana, onu diğer varlıklardan ayıran iki önemli özellik bahsetmiştir. Bunlar akıl ve iradedir. Allah Teâlâ ilmi insana öğretmiş ve ardından ona irade vermiştir. Allah Âdem (a.s.)’e yasaklı meyveyi yememesi için emir vermiştir. Bu emri Âdem (a.s.) yerine getirememiştir. Çünkü Âdem (a.s.)’in irade hürriyeti vardır. Ve Allah’ın ona vermiş olduğu emirde kendi iradesi devreye girmiştir. Burada görüldüğü gibi Mevlâna, irade hürriyetinin ilk insan Âdem (a.s.)’dan beri var olageldiğini belirtmektedir. Mevlâna, insanın hürriyetini savunma davasında daha birçok psikolojik, bir başka ifade ile şuurun verilerini misal olarak sunar. Allah’a karşı pişmanlık ve utanma duygusu taşıma ve bu sebeple de tövbe ile O’na tekrar yönelme gibi tavırları, insanın fiillerinde hür olduğuna en büyük delildir.²³²

²³⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, IV, 291 (Byt. : 346).

²³¹ A’râf 7/23.

²³² Ramazan Altıntaş(2004), “*Mevlânâ’da İrade Hürriyeti*”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII (II), s. 5.

Mevlâna, “*Artık senin karşılaşacağın şey hakkında kalem kurumuştur.*”²³³ hadisini şu beyitlerle açıklamaktadır:

Aynı şekilde “*Kalem yazıp kurudu*” sözünün yorumu: Önemli işe teşvik etmek içindir.

Bu durumda kalem her işin, kendine layık tesiri ve karşılığı vardır diye yazdı.

Eğri gidersen, “*Kalem yazıp kurudu*” sözü sana eğri gelir; doğruluk yaparsan saadetini artırır.²³⁴

Bu beyitlerde Mevlâna, iyi ile kötü, güzel ile çirkin olan her şeyin kalemle yazıp tamamlandığını söylemiştir. İyi ve güzel şeyleri överek, insanları önemli ve güzel şeyler yapmaya sevk etmiştir. Bu durum insanın iradesinin olmadığını göstermez. Kişinin kolayca kaçmaması gerekir. “*Kalem yazdı kurudu*” sözü kişinin alın yazısına atıfta bulunmaktadır. İnsanın yapmış olduğu bütün fiiller yazıcı melekler olan Kiramen Kâtibin tarafından yazılır. Kalem insanın yaptığı iyi şeyi de yazar kötü şeyi de. İnsan bu dünyada eğri olursa onun kalemi de eğri yazar. Doğru olursa kalemi de doğru yazar. “*Haset dili esirci oldu mu, Yusuf bile olsan eğrilik yüzünden değerine karşılık bir keten bezi bulursun.*”²³⁵ diyen Mevlâna’ya göre kalemin ne şekilde yazacağı kişinin kendi iradesine bağlıdır. Allah kalemin yazdığı şeylerin karşılıklarını sahiplerine verecektir diyen Mevlâna bunu şu beyitleriyle dile getirir: “*Çünkü bizim sünnetimiz/yolumuz, doğrudan ayrılmaz; iyiye iyilik olur, kötüye de kötülük.*”²³⁶ İyilik eden iyilik bulur. Doğru olan mükâfatlandırılır, hata yapan cezalandırılır. Mevlâna “*ormandaki bir dalı kesen balta*”²³⁷ örneğini vererek baltadaki kudretin hakkı için kişinin kendisindeki eğrilikleri düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir. Dal, balta onu kesmeye başladığı zaman elini kullanamaz. Çünkü dalın eli yoktur. Veyahut da dal, balta onu kesmeye başlayınca ondan kaçamaz. Yalnız baltanın kudretiyle eğrilikleri düzeltme imkânı vardır tıpkı insanın kendi kudretiyle iradesini şekillendirebileceği gibi. Dal, baltaya muhtaç değildir. Sadece balta, dala yön verme, şekil verme imkânı sunabilir. İnsan için irade de böyledir. İnsan iradesi sayesinde fiillerini seçebilme hürriyetine sahiptir.

²³³ Buhâri, *Kütüb-i Sitte Serisi: I Sahîh-i Buhârî*, Çev. : Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınevi, Konya, 2008, s. 582.

²³⁴ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 203 (Byt. : 3131-33).

²³⁵ Mevlâna, *Mektûbât*, s. 32.

²³⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 206 (Byt. : 3183).

²³⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 170 (Byt. :2457-59).

Mevlâna, iradeyi semere benzeter ve bunu Şu dizeleriyle ortaya koyar:

“Zayıf bir deveyim; semer gibi Őekli olan irademden sırtım yaralı.

Bu mahfe bazen bu yana ađırlaŐır; o mahfe bazen o yana Őeker.

Düzgün olmayan yükü benden at, iyilerin cennetini göreyim.”²³⁸

Mevlâna, burada insanı deveye, iradeyi de semere benzetmiştir. İnsanın iradesi olduğu için aslında zayıf olduğunu anlatmak istemiştir. Semere benzettiği bu irade insanı bazen doğru yola götürür bazen yanlış yola götürür. Çünkü insan ihtiyar sahibidir ve seçimlerinde hürdür. Bazen kişiyi yanlış yola götüreren bu iradeyi kendisinden alması için Allah’a niyazda bulunur. Çünkü bu irade onu cennete gitmekten alıkoyabilir.

Mevlâna, insanın ihtiyarsız kalabilmesinin yalnızca Allah’ın kadehiyle kendinden geÇip aŐkı bulmakla mümkün olabileceğini *“Hak kadehiyle yenilenmek için ħalıŐ. O zaman kendinden geÇer ve tercihsiz olursun.”²³⁹* dizeleriyle dile getirmiştir. İnsanın cüz’i iradesi, Allah’ın küllî iradesine bağlıdır. İnsanın takva ehli olup yalnızca Allah’ın emirlerini yerine getirmesi cebir değil, Allah’a karşı sorumlulukları yerine getirmektir.

Mevlâna, *“Biz, kaza/takdir kadısının dehlizinde Elest ve Belâ davası için bulunmaktayız.”²⁴⁰* diyerek bizim için takdir edilen yeri geldiğinde gerĐekleŐir görüşündedir. *“Kur’an’ın ħok Şerefli ve değerli olduğu ve levh-i mahfûzda bulunduğu”²⁴¹* Şu ayeti- kerimelerde bildirilmektedir: *“Hayır o (yalanlamakta oldukları kitap) Şanı yüce bir Kur’an’dır. O korunmuŐ bir levhada (Levh-i Mahfuz’da)dır.”²⁴²* Kaderin defteri diyebileceğimiz Levh-i Mahfuz²⁴³ da bütün varlık ve olayların tamamı yazmaktadır. Bu da kaderin Allah tarafından bir kütüğe kaydedildiğini belirtmektedir. Mevlâna bu beyitleriyle de da kaza ve kader konusuna deđinmiŐ bulunmaktadır. Çünkü insan hürriyeti kaza ve kader meselesiyle bağlantılıdır. İnsan için Levh-i Mahfuz’da yazılan Şeylerin Őeđimi insana bırakılmıŐtır. İnsan kendisine sunulan ŐeĐeneklerden dilediğini ŐeĐme hürriyetine

²³⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, VI, 285 (Byt. : 211-16).

²³⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 205 (Byt. :3105)

²⁴⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 25 (Byt. :174).

²⁴¹ Yusuf Şevki Yavuz, *“Levh-i Mahfuz”*, DİA, (TDV Yayınları, Ankara, 2003), XXVII, s. 151.

²⁴² Buruc 85/21-22.

²⁴³ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb’a*, s. 71,79.

sahiptir. Mevlâna “*Şüphesiz yok ki biz, boyunlarına laleler vurduk, elleri, adeta çenelerine kenetlendi lalelerle, bu yüzden onlar, başlarını dimdik tutarlar.*”²⁴⁴ âyet-i kerimesini delil göstermiş ve “*bu laleler rûhânidir; adı da kazadır, kaderdir. Halkın yüksek bölüğünün de boynundadır, aşağılık bölüğünün de; hiç kimse, takdire aykırı bir adım bile atamaz.*”²⁴⁵ diyerek insanın kaderinde yazılı olanı kaza etmesi için öncelikle fiili kesbetmesi gerekir demiştir. Sonrasında insan, fiili gerçekleştirmek için kendi kudretini kullanır. Allah Teâlâ, Hz. Âdem(a.s)’ın yaratılışı sırasında insanlara “*Elestü birabbiküm?*” yani “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” diye sormuştur. Allah Teâlâ başlangıçtan kıyamete kadar bütün kullarını, akılları da kendilerine verilmiş bir şekilde toplamış ve onlara bu soru sorulmuştur. Ve bütün nefisler orada “*Elestü birabbiküm?*” sorusuna “*Belâ*” yani “*Evet sen bizim Rabbimizsin.*” diyerek cevap vermişlerdir. Bu olay üzerine imtihan dünyası başlamıştır. Mevlâna, herkesin kendi özüne uygun bir şekilde imtihan olduğunu şu dizelerle bildirmiştir: “*İlahî takdir herkese bir hizmet vermiştir; özü, kendine uygun şekilde imtihandadır.*”²⁴⁶ Şu durumda “*Kaderle pençeleşmek cihad olmaz. Çünkü bunu da bize kader yükledi.*”²⁴⁷ diyen Mevlâna, kaderle savaşmanın bir cihad olmadığını belirtmiştir. Çünkü bunu bize yükleyen kaderdir ve onunla cihada girmek saçmadır. Böyle yaparak kaderden kaçıp yine kadere sığınmış oluruz. “*Kimden kaçırız? Kendimizden mi? Ne olmayacak şey! Kimden kaçırız? Hak’tan mı? Ne vebal!*”²⁴⁸ diyen Mevlâna aslında kaderden kaçarak kişinin kendisinden kaçtığını belirtmiştir.

Cebir anlayışını kabul etmeyen ve cebir anlayışına eleştirilerde bulunan Mevlâna bu konuya farklı bir pencereden bakarak, kendi terminolojisinde bu kavrama başka bir boyut kazandırmıştır. Mevlâna’ya göre cebrin aslı Yüce Allah ile birlik ve beraberliktir. Bunun ayırdına varamayan kişi gerçekten bir vehim içindedir.

Netice itibariyle şunları söyleyebiliriz: Mevlâna, insan kendi fiillerinin yaratıcısı değildir ve iradesi yoktur diyen Cebriyye ile kaderi inkâr eden, insan kendi fiillerinin yaratıcısıdır ve amellerini kendi gerçekleştirir diyen Mu’tezile’ye karşı eleştirilerini sunmuştur. Onları eleştirirken ve kendi fikirlerini ortaya koyarken kendine has

²⁴⁴ Yasin 36/8.

²⁴⁵ Mevlânâ, *Mektûbât*, s. 8.

²⁴⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, VI, 273 (Byt.: 15).

²⁴⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 94 (Byt.: 977).

²⁴⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 93 (Byt.:972)

metodu ve hayali karakterlerle oluşturduğu hikâyeler gerçekten dikkate şayandır. Ve konuyu açıklamak için vermiş olduğu örnekler hem güzel hem akılda kalıcı hem de tam olarak konuya uygundur. Mevlâna, kaderi inkâr eden fakat insanın fiillerini gerçekleştirirken hisleriyle gerçekleştirdiğini söyleyen Mu'tezile'nin; insanın cüz'î iradesi bile yoktur diyen Cebriyye'den daha iyi durumda olduğunu belirtmiştir. Onların bu görüşlerine karşın Mevlâna, insanın fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını ve insanın bu fiilleri kesbedip kendi cüz'î iradesiyle gerçekleştirdiğini savunur. Ki zaten Mevlâna, Ehl-i Sünnet'e mensup bir âlimdir. Cebir ve ihtiyar meselesinde Eş'arî'den çok Mâtürîdi'ye bağlıdır. İzlemiş olduğu yol mutedil bir yoldur. Vermiş olduğu örnekleri ayetler ve hadislerle desteklemektedir. Bu da bize Mevlâna'nın bu konudaki dik duruşunu göstermektedir.

Cebir, ihtiyar düşüncesinin zıddıdır. Şimdi de Mevlâna'nın ihtiyar inancı konusundaki görüşleri üzerinde duracağız.

II.BÖLÜM

İHTİYAR ANLAYIŞI VE MEVLÂNA

Bu bölümde öncelikle ihtiyar ve irade kavramlarının sözlük ve terim anlamlarına değineceğiz. Ardından ihtiyar ve irade hürriyetini savunan ekollerin görüşlerini verdikten sonra Mevlâna'nın irade hürriyeti ile ilgili görüşlerini ele alacağız.

1.İhtiyar Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları

“İyilik, herkesin elde etmek istediği, sözgelimi akıl, adalet, fazilet ve faydalı şey gibi arzu edilen şeyler”²⁴⁹ anlamına gelen *خَيْر* kökünden türeyen ihtiyar kelimesi, sözlükte “daha iyi olanı istemek ve yapmak”²⁵⁰, “hayır görülen şeyi tercih etmek”²⁵¹, “birden çok davranış şekilleri arasından en hayırlısını seçme hürriyeti”²⁵² ve yönelme gibi anlamlara gelir.

Terim olarak ise kişinin tercihine sunulan durumlardan uygun olanı kendi rızasıyla kabul etmesine denir. İhtiyar teriminin kelamcılar ve felsefeciler arasındaki yaygın kullanımı, “fâilin dilerse yapacak dilerse yapmayacak durumda olması” anlamındadır.²⁵³ Kelam literatürüne göre, ihtiyar kelimesi cebir kelimesinin zıt anlamlısı olarak kullanıldığı durumlarda insanın yapmış olduğu bütün fiilleri kendi hür iradesiyle yapması şeklinde anlaşılır.

2.İrade Kavramının Sözlük ve Terim Anlamları

İrade kelimesi “aramak, istemek, önderlik etmek, öncülük etmek, gezmek, dolaşmak, keşif yapmak, temayül, araştırma yapmak”²⁵⁴ anlamlarına gelen Arapça *رَادَ* fiil kökünden türemiş ifal babının mastarıdır. *رَادَ* fiili, *رَادَ* fiilinin iftiâl babı olup “bir yere gidip gelmek, gezmek, dolaşmak, keşfe çıkmak”²⁵⁵ anlamlarına gelmektedir.

²⁴⁹ el- Isfahani, *Müfredat*, I, s. 411.

²⁵⁰ el- Isfahani, *a.g.e.*, I, s. 413.

²⁵¹ el- Isfahani, *a.g.e.*, I, s. 414.

²⁵² Topaloğlu ve Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 145.

²⁵³ H. Yunus Apaydın, “İhtiyar”, *DİA*, (TDVY, İstanbul, 2000), XXI, s. 575.

²⁵⁴ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 508.

²⁵⁵ Güneş, *a.g.e.*, s. 508.

“Gerek ‘râ-de’ gerekse ‘ir ta de’ aşağı yukarı aynı anlamda kullanılır.”²⁵⁶ İrâde kelimesi sözlükte “bir şeyi yapmak veya yapmamak konusunda karar verebilme ve bu kararı yürütebilme kudreti, isteme”²⁵⁷, “şehvet, dilek ve umuttan oluşan bir güç”²⁵⁸ arzu etme, emretme, “bir fayda elde etme inancının ardından doğan eğilim”²⁵⁹ ve “Allah’ın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu bildiren sıfat”²⁶⁰ anlamlarına gelir. “Bu kelime, yapılmasının veya yapılmamasının gerekli olduğuna karar verilen bir şeye nefsin meyletmesi için ad yapılmıştır.”²⁶¹ İrade, bir işe başlamayı istemek, ona niyet etmek ve bunun için harekete geçmektir. Fakat bu Allah için söz konusu olmadığından Allah’ın dilemesi de dilediği şeyi gerçekleştirmesi de yalnızca O’na mahsustur.

Günlük hayatımızda bu kelime çeşitli manalar ifade eder. “Bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü”, “istek, dilek”, “hükümdar emri”, “buyurmak, emretmek” manalarında basit olarak kullanıldığı gibi “Allah’ın isteği ve buyruğu” manasında “irade-i ilâhiyye”, “insanın iradesi” manasında “irade-i cüz’iyye”, “milletin tercihi ve kararı” manasında “millî irade” şeklinde izafetle de kullanılmaktadır.²⁶²

İrade kelimesi terim olarak ise “ ‘nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi’ veya ‘canlıyı, kendisinden değişik mahiyetteki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren nitelik’ yahut ‘bir fayda elde etme inancının ardından doğan eğilim’ gibi değişik şekillerde tanımlanmıştır.”²⁶³ “İrâde, yaratılacak şeylerin o şekle değil bu şekle, o zamana değil bu zamana tahsis edilmesini gerektiren bir sıfattır.”²⁶⁴ “İrâde, ihtiyârî güç bakımından olduğu gibi, zorlama ve duygu bakımından da olmaktadır.”²⁶⁵

²⁵⁶ Ali Ünal, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, Beyan Yay. , İstanbul, 1986, s. 174.

²⁵⁷ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 535.

²⁵⁸ El- İsfahani, *Müfredat*, I, s. 520.

²⁵⁹ Seyyid Şerif Cürcanî, *Kitabu’t-Tar’rîfât*, Çev. Ali Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997, s. 16

²⁶⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “İrade”, DİA, (TDVY, İstanbul, 2000), XXII, s. 379.

²⁶¹ El- İsfahani, *a.g.e.* , I, s. 520.

²⁶² M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, Yüksel matbaası, İstanbul, 1980, s. 27.

²⁶³ Mustafa Çağrı ve Hayati Hökelekli, “İrade”, DİA, (TDVY, İstanbul, 2000), XXII, s. 380.

²⁶⁴ Nûreddin es- Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, I, s. 99

²⁶⁵ El- İsfahani, *a.g.e.* , I, s. 520.

Kelam literatürüne göre ise iradeyi insanın karşısına çıkan iki durumdan istediğini seçme hakkına sahip olması şeklinde niteleyen kelime olarak tanımlayabiliriz.

3. Mevlâna'nın İnsan Hürriyetine Yaklaşımları

Hürriyet, insanla birlikte var olan bir haslettir. İnsancıl yaklaşımın en önemli temsilcilerinden olan Amerikan filozof Erich Fromm(v. 1980)'un da dediği gibi *“İnsan varlığını, başlangıçtan itibaren hürriyetten ayırmak mümkün değildir.”*²⁶⁶ İnsan, dünyaya gelmesiyle birlikte önce en temel hakkı olan yaşama hakkına sahip olur. Sonrasında birçok hak ve hürriyete kavuşur: Düşünce hürriyeti, inanç hürriyeti gibi. Fiillerinde ve görüşlerinde hür olan insanın hürriyeti ve iradesi mutlak değildir. Mutlak iradeye sahip olan yalnızca Allah'tır. *“İnsan, ne tam bağımsız, her istediğini yapabilen, ne de her şeyi ile mecbur, hiçbir şey yapabilme gücünde olmayan bir varlıktır.”*²⁶⁷ Aslolan hakiki hürriyete kavuşmaktır. *“Hakiki hürriyet kullukta kemâl halidir.”*²⁶⁸ Yani Allah'ın emirlerini eksiksiz yerine getiren takva sahibi insan kulluğunda kemale ererken, asıl hürriyeti yakalama şerefine ulaşır. Bu da hürriyetin insan için en üst mertebesidir diyebiliriz.

3.1. İrade Hürriyeti ve Taraftarları

Mevlâna'nın irade hürriyeti ile ilgili görüşlerini belirtmeden önce hürriyetin ne anlama geldiğine, tasavvufî açıdan hangi anlamda kullanıldığına değinmekte fayda vardır. Çünkü hürriyet, kelam ve felsefenin yanı sıra tasavvufun da konularındandır. Tasavvufî anlamda hürriyet kavramına anlam verilirken daha çok ahlaki boyut açısından bakılmış ve insan hayatı üzerinden bir anlam verilmiştir. *“Kısaca ifade etmek gerekirse, onlar hürriyeti daha çok ruhî-psikolojik bağlamda ele alarak, kişinin, yaratılışın, biricik gayesi olan Hakk'a vuslata götüren manevi yolculuğunda önünü tıkayan her türlü engel ve düşmandan âzâde olması şeklinde*

²⁶⁶ Erich Fromm, *Hürriyetten Kaçış*, Çev. : Ayda Yörükân, Tur Yay. , Ankara, 1972, s. 32.

²⁶⁷ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 64.

²⁶⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. : Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. , İstanbul, 1991, s. 365.

anlamışlardır.”²⁶⁹ Gazzâlî hürriyet kavramını, diğer tasavvuf âlimlerinin görüşüne benzer bir şekilde açıklamıştır. “*Ancak Gazzâlî, tasavvuf geleneğine uyarak hürriyeti daha çok ‘tutkuların esaretinden kurtuluş’ anlamında kullanır.*”²⁷⁰ İnsanın kötü hasletlerden ve huylardan kendini soyutlayıp, Allah’a daha yakın olması esas hürriyettir. Bunu Erich Fromm “*Birey kendisini dış dünyaya bağlayan göbek kordonunu koparmadığı sürece hürriyetten yoksundur.*”²⁷¹ tâbiriyle tam olarak özetlemektedir. “*Mevlâna hümanizmasında insanın yeri Allah’ın yanındır. Aslında bu görüş tüm tasavvuf düşüncesini kapsar.*”²⁷² İnsanın yaratılış gayesi Allah’a kulluk etmektir. Bu açıdan insan Allah’ın emirlerini eksiksiz yerine getirmekle yükümlüdür. Allah’ın emirlerini yerine getirmek için de hep Allah’la birlikte olmak gerekir. Kişi ancak bu şekilde Allah’a daha yakın olur. Bu açıdan tasavvufta aslında kulun esas hürriyeti takvalı olmasındadır. Yani kişi Allah’a olan kulluğunu eksiksiz yerine getirir ve Allah’ın emirlerinden çıkmazsa asıl hürriyeti yakalamış demektir. Tasavvuf edebiyatında insanın seçme hürriyeti irade hürriyeti şeklinde kullanılmıştır. Mevlâna da onlar gibi devam etmiş ve bu konuyu beyitlerinde anlatırken de irade hürriyeti şeklinde kullanmıştır.²⁷³

Mu’tezile ve Mâtürîdî ekolleri irade hürriyetini savunur. Burada bu ekollerin irade hürriyeti ile ilgili görüşlerine yer verdikten sonra Mevlâna’nın bu konu hakkındaki görüşlerine değineceğiz.

Akla önem veren ve irade hürriyetini savunan “*Mu'tezile'nin en önemli temsilcileri Vasil bin Ata (v. 131/748) ve Amr bin Ubeyd (v. 144/761)'dir. Bu okul taraftarlarının görüşüne göre, Allah iyiyi kötüden ayırabilmeleri için insanlara akli ve verdikleri kararları icra için de irade kudretini bağışlamıştır.*”²⁷⁴ Kader anlayışını itizalde bir asıl olarak kabul eden²⁷⁵ Vasil’in irade hürriyeti ile bağlantılı olan kader konusundaki görüşü şöyledir: Hayrı yaratan Allah, şerri ve kötülüğü yaratan ise

²⁶⁹Osman Türer, “*Hürriyet Kavramının Tasavvufi Boyutu*”, Ekev Akademi Dergisi, I, Mayıs 1998, s. 87.

²⁷⁰Mustafa Çağrı, “*Hürriyet*”, DİA, (TDVY, İstanbul, 1998), XVIII, s. 502.

²⁷¹Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, Çev. : Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, s. 35.

²⁷²Nezih Uzel, *Mevlânâ ve İnsan*, Elif kitabevi, İstanbul, 2003, s. 109.

²⁷³Altıntaş, *Mevlâna’da Gönül Kelamı*, s. 64.

²⁷⁴Adnan Güriz, “*İrade Hürriyeti*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XXIV/I (1967), s. 657.

²⁷⁵Taftâzânî, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, s. 163.

insanın kendisidir. İnsan, hayrın ve şerrin, iman ve küfrün, sevap ve günahın yapıcısıdır, bütün bunlardan ötürü de karşılığını görecektir.²⁷⁶ Eğer Allah Teâlâ şerri yaratmış olsaydı bu onun adaletinin olmadığını gösterecekti. Böyle bir şeyin mümkün olmadığını belirten Vasıl, kişinin kendi yaratmış olduğu fiillerinin faili olduğunu belirterek kaderi kabul etmemiştir. İnsan, bütün bu fiilleri gerçekleştirmek için gerekli olan kudrete sahiptir. Yani Vasıl, kişinin fiillerin gerçekleşmesinde kendi hür iradesinin olduğunu söylemiş, kişi iyiliği de kötülüğü de kendi gerçekleştirdiği için yapmış olduğu şeylerin karşılığını alacaktır, demiştir. İnsanın hayır veya şer içeren fiilleri yapması irade hürriyeti olduğuna en büyük kanıttır. Bu açıdan Mu'tezile kişiye irade hürriyeti veren bir anlayışa sahiptir. Amr b. Ubeyd de tıpkı Vasıl b. Ata gibi kaderi kabul etmemiştir. İnsanın fiilleri onun bilgisi ve kudreti dâhilindedir. Bunun için Mu'tezile, fiillerin yaratıcısının insan olduğunu savunmuştur. Hür olan insan kendi fiillerini yapma kudretine sahiptir. Nasıl ki kişinin iman etmeye kudreti varsa küfretmeye de kudreti vardır. İnsanın, hayır ve şer ile ilgili bütün fiillerinin yaratıcısının bizzat kendisi olduğunu, bunun sonucunda da ahirette sevap veya ceza ile karşılaşacağı konusunda görüş birliği sağlamışlardır.²⁷⁷

Mu'tezile'nin beş temel ilkesinden biri olan el-adl yani adalet ilkesi tevhitte sonraki en önemli ilke olup diğer üç ilkeye ışık tutar. Allah'ın el-adl sıfatını yani onun çok âdil ve sadece doğruyu, hakkı söylediğini belirten sıfatını en iyi kendileri Allah'a izafe ettikleri için, Allah'ın birliğini ifade eden tevhide en iyi bir şekilde açıkladıkları için, bütün bunların yanında adalet ve tevhide verdikleri önem dolayısıyla Mu'tezile üyeleri kendilerine ehlü'l-adl ve't-tevhid ismini vermişlerdir. Adalet, Allah'ın iyi ve güzel olan şeyleri yani haseni yaratması, kötü, zulüm ve şer içerikli şeyleri yani kabihi yaratmaktan uzak olması demektir. İyi ve güzel fiilleri yaratan Allah'tır. Şayet Allah Teâlâ kötü ve çirkin olan şeyleri yaratmış olsaydı kişinin kendi iradesi olmayacak, her şeyin Allah'ın dilemesiyle gerçekleştiğini zannedecek ve bu fiiller için sorumlu tutulacak ve cezasını çekecekti. Bu da onun adl sıfatı ile bağdaşmazdı ve Allah'ın adaletine uymazdı. Kadı Abdülcebbar (v. 415/1025) hayır ve şerri şöyle tanımlamaktadır: “Hayır, fayda ve iyiliktir; Allah

²⁷⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 85.

²⁷⁷ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 82.

Teâlâ'nın dünyadaki bütün fiilleri böyledir. Şer ise, zarar ve kötülüktür; Allah bunları işlemekten münezzehtir."²⁷⁸ Yüce Allah, adalet ilkesi gereği adaleti yaratmıştır ve bu açıdan âdildir, hal böyle olunca zulmü yaratmış olsaydı zalim olması gerekirdi. Bu da Allah'a kötülük, zulüm, küfür ve günah isnad etmek demektir. Allah bütün bunlardan münezzehtir. Mu'tezile "zira bu iddia edilen sözlerin manası Allah'ın zulüm işlediğidir. Öyleyse bunu söyleyen kâfirdir."²⁷⁹ demiştir. İnsanın fiillerinin hâliki olduğunu söyleyen Mu'tezile, Allah'tan kötü ve şer içerikli bir şeyin sâdir olmayacağını söyleyerek bazı insanî fiillerin kötü ve şer olduğunu belirterek bunların insandan sâdir olduğunu belirtmiştir.²⁸⁰ Kötü, şer ve zulüm içerikli fiilleri insan kendi hür iradesiyle yapar. İnsanın ayaktayken oturması, otururken kalkması, küfür yerine imanı seçmesi zorlama ve ıztırar ile değil, kulun ihtiyarıyla gerçekleşir.²⁸¹ İnsan akli, kudreti ve iradesi olan sorumluluk sahibi bir varlıktır. Allah, insanlara yapamayacakları bir şey yüklememiştir ve insanların yapmaya güç yetiremeyecekleri bir şeyi de dilememiştir.²⁸² İnsan, yapmış olduğu ve olacağı bütün fiilleri aklını ve iradesini kullanarak yapacaktır. İnsanlar bu fiilleri, esas kudret sahibi olan Allah'ın onlara vermiş olduğu güç ile gerçekleştirirler. Ve yaptığı her şeyi kendi hür iradesiyle yaptığı için de bütün yaptıklarından kendisi sorumludur. Allah'tan kötü, şer ve zulüm gibi şeyleri uzak tutan Mu'tezile, salah ve hayrı yapmayı Allah'a gerekli kılmıştır.²⁸³ "Mu'tezililer, bu prensip ile 'İnsan, kendi fiillerinde hür değildir' diyen Cebriyye'ye karşı çıkmışlardır."²⁸⁴

Mu'tezile mezhebi bu görüşlerini destekleyen şu ayet-i kerimeleri delil olarak göstermişlerdir:

*"Şüphesiz Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler."*²⁸⁵

²⁷⁸ Abdülcebbbar Kadı, *el-Muhtasar fi Usûli'd-din*, İz yay. , İstanbul, 2011, s. 93-94.

²⁷⁹ Abdülcebbbar, *a.g.e.* , s. 89.

²⁸⁰ Taftâzânî, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, s. 167.

²⁸¹ Abdülcebbâr, *a.g.e.* , s. 100-101.

²⁸² Ebû Zehrâ, *İslâm'da İtikadî Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 146.

²⁸³ Taftâzânî, *a.g.e.* , s. 167.

²⁸⁴ Taftâzânî, *a.g.e.* , s. 147.

²⁸⁵ Yunus 10/44.

“Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı amellerin karşılığı verilecek ve onlara asla haksızlık yapılmayacaktır.”²⁸⁶

“Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindedir. (Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter.”²⁸⁷

Aklı esas alan bir yöntem kullanan Mu'tezile'nin delil gösterdiği ayet-i kerimeler, Allah'ın âdil olduğunu ve insanın kendi fiillerini hür iradesiyle gerçekleştirdiği için bütün fiillerinden sorumlu olduğunu belirten görüşlerini desteklemektedir.

Mu'tezile, Allah'ın aslahı yaratması ve insanın fiillerini gerçekleştirmesi için insana ihtiyacı olan şartları ve kudreti vermesi Allah için vaciptir görüşündedir. Mu'tezile'nin adalet prensibiyle insanın hürriyetinin bağlantısı vardır. “Allah'ın adaleti icabı, insanların irade hürriyeti vardır.”²⁸⁸ Bu prensibe göre belirttiğimiz gibi fiillerin yaratıcısı insandır. Kendi fiillerini yaratan insanın gerçekleştirmiş olduğu fiillerden aynı zamanda sorumludur. Mu'tezile'nin bu görüşüne karşı çıkan Mevlâna şöyle der: Fiilleri yaratan Hak'tır, insan değildir. İnsandan meydana gelen ister iyi, ister kötü olsun, insan her fiili bir niyet ve bir planla yapar. Fakat o işin hikmeti, insanın tasarladığı kadar değildir. Ona, o işte hâsıl olan kadar mana, hikmet, faydanın faydası, ancak o işin ondan meydana gelmesi kadardır.²⁸⁹ Yani bir iş ve olaydan insanın elde edeceği fayda o işin meydana gelmesiyle gerçekleşir. O iş gerçekleştikten sonra kişinin o işten elde edeceği fayda da son bulur.

Mu'tezile'nin beş temel ilkesinden irade hürriyetiyle alakalı olan bir diğer ilkesi de “va'd ve va'id”dir. “Va'd”, dünyada iyilik ve güzellik dolu amel işleyenlerin Allah Teâlâ tarafından ödüllendirilmesi ve kendisine bir faydanın verileceği, bir zararın da defedileceğinin bildirilmesidir. “Va'id” ise dünyada kötülük ve günah dolu amel işleyenlerin Allah Teâlâ tarafından cezalandırılması ve kendisine bir zararın verileceği, bir yarardan da yoksun bırakılacağıdır.

²⁸⁶ Bakara 2/281.

²⁸⁷ Nisa 4/79.

²⁸⁸ Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, s. 141.

²⁸⁹ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 304.

bildirilmesidir.²⁹⁰ Va'd ve va'id aslında Allah Teâlâ'nın çok âdil olduğunu belirten adl sıfatına bağlı adalet ilkesinin bir sonucudur. Mu'tezile bu ilkeyi şöyle açıklar: İnsan işlemiş olduğu şeylerden kendisi sorumludur. Kendi iradesiyle amel işleyen insan, yapmış olduğu şeylerin karşılığını alacaktır. İşlemiş olduğu ameller iyiye Allah Teâlâ tarafından ödüllendirilecektir, işlemiş olduğu ameller kötü ise Allah Teâlâ tarafından cezalandırılacaktır. Büyük günah işleyen kimse fâsık olduğu için ölmeden önce tövbe ederse ahirette ödüllendirilecek, tövbe etmezse asla Allah Teâlâ tarafından affedilmeyecek, ebediyen cehennemde kalacak ve hatta kendisi için peygamberlerin şefaati bile mümkün olmayacaktır. Bu kişilerin kâfirlerden tek farkı azaplarının onlarınkinden hafif olmasıdır. Yani yapılan hiçbir amel karşılıksız kalmayacaktır. İnsana irade ve ihtiyar tanıyan Mu'tezile, Allah Teâlâ'nın ahirette va'd ve va'idini göstermemesi yani "va'd ve va'id"inden dönmesi gibi bir şeyin söz konusu olmadığını söyler. İyi amel işleyenleri ödüllendirilmesinin, kötü amel işleyenlerin ise cezalandırılmasının Allah için aklen vacip olduğunu belirtir.²⁹¹ Mu'tezile, Allah'ı acizlikten tenzih ederek, insanın yaratıcılığının ancak Allah'ın insana vermiş olduğu güç ve kudret ile olacağını belirtmiştir. İnsana vermiş olduklarını sorumluluk sağlama gayesiyle vermiştir.²⁹²

Cebir görüşüne karşı çıkan Mu'tezile ekolünün ünlü kelamcısı Kadı Abdülcebbar, Dırar (v. 200/815 [?]) ve Neccar (v. 230/845 civarı)'ın irade bahsindeki görüşlerine cevaben "Allah'ın mürîd olduğunu gösteren delil, aynı zamanda iradesinin kendi fiili olduğuna da delalet etmektedir."²⁹³ diyerek Allah'ın zatından dolayı mürîd olmadığını belirtmiştir. Allah Teâlâ "insanların fiillerinden irade ettikleri her şeyi irade edebilmekle birlikte, onlardan ancak günah ve mübah olanların dışında emir ve teşvik ettiği şeyleri irade eder."²⁹⁴ İnsanların günah işlemesini istemeyen Allah'ın sevmediği ve istemediği şeyleri irade etmesi caiz değildir. Bir insanın günah işlemesi veya işlememesi onun güçlü veya zayıf olduğunu göstermez. Yalnızca cüz'î iradeye sahip olduğunu gösterir.

²⁹⁰ İlyas Çelebi, "Mu'tezile", DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2006), XXXI, s. 396.

²⁹¹ Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, s. 143.

²⁹² Ebû Zehra, *İslâm'da İtikadî Siyasî ve Fıkîhî Mezhepler Tarihi*, s. 147.

²⁹³ Abdülcebbar, *el-Muhtasar fî Usûli'd-dîn*, s. 68.

²⁹⁴ Abdülcebbar, *a.g.e.*, s. 70.

Sonuç olarak insanın kendi fiillerinin ilk yaratıcısı ve gerçekleştiricisi olduğunu söyleyen Mu'tezile, irade ve kudreti olan insanın mutlak hürriyet sahibi olduğunu belirtmiştir.

İrade hürriyetini savunan bir diğer ekol olan Mâtürîdîye mezhebinin kökeni Ebu Hanife'ye kadar dayanmaktadır. Bu açıdan bu mezhep Ebu Mansur el-Mâtürîdî (v. 333/944)'ye kadar Hanefilik olarak anılmaktaydı. Mâtürîdîye mezhebinin kurucusu Ebu Mansur el-Mâtürîdî, Allah Teâlâ'nın bütün varlıkları yarattığını, varlık âleminde bulunan her şeyin Allah'ın mahlûku olduğunu ve bu konuda hiçbir ortağı bulunmadığını, bir başkasına “yaratma” hakkı vermenin, Allah'a ortak koşmak anlamına geleceğini ve bunun makul ve makbul bir durum olamayacağını söylemiştir. “İlahi iradeyi, ilim sıfatıyla ilişkilendirerek iyi kötü her şeye taalluk ettiğini belirtir.”²⁹⁵ Ona göre, Allah Teâlâ'nın hikmeti, ancak insanın kendi ihtiyarı (seçiciliği) ile yapacağı iyi işlere sevap verilmesini ve tabîî ki, ancak insanın kendi ihtiyarı (seçiciliği) ile yapacağı kötü işlere ceza verilmesini gerektirir.²⁹⁶ Akli ve nakli deliller kullanarak ispat yoluna giden Mâtürîdî, kulun kesbinin varlığı ve kesbinde ihtiyar sahibi olduğunu belirten Eş'arî ile aynı görüşe sahiptir. Fakat Eş'arî'nin Allah tarafından yaratılan fiil ile insanın ihtiyarının birleşmesi olarak açıkladığı kesb anlayışı, kaçınılmaz olarak cebre(zorlamaya) yol açmıştır. Hal böyle olunca Mâtürîdî ile Eş'arî bu konuda da ayrılığa düşmüşlerdir. Mâtürîdî'ye göre kesb, Allah'ın insana verdiği bir güç ve kudret ile oluşmaktadır.²⁹⁷ “İnsan ihtiyarı fiillerini iktisab etmeye azmedince, Allah onda bu fiili işleme kudretini yaratır ve istitaat fiil ile beraberdir.”²⁹⁸ “İnsanların yaptıkları işler, Allah'ın (halk'ı) yaptıklarıdır; beşer hürriyeti, irade ve fiil kudreti, insanların kendi ellerine verilmiş, tefviz edilmiş değildir.”²⁹⁹ “ ‘İnsanın fiili vardır’ ve ‘İnsanın fiili yoktur’ diyen iki farklı anlayışa mahsuben Ebu Hanife ‘Halk Allah'ın fiilidir, bu ise (istitaayı) insan gücünü ihdas etmek, insana kudret ve irade vermektir; bu gücü kullanmak ise hakikat

²⁹⁵ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, Avrasya Yay. , Ankara, 2006, s. 194.

²⁹⁶ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikadî Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 206.

²⁹⁷ Ebû Zehra, *a.g.e.* , s. 207.

²⁹⁸ Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, s. 91.

²⁹⁹ Ebu Mansur-i Mâtürîdî, *Tevhid Kitabı ve Akaid Risalesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953, s. 17.

manasına insanın işidir.’ demiştir.”³⁰⁰ Fail olan insan, fiillerini gerçekleştirme konusunda irade hürriyetine sahiptir. “Oysa Allah sizi de, yaptığımız şeyleri de yaratmıştır.”³⁰¹ âyet-i kerimesinde de görüldüğü gibi her şeyin yaratıcısı Allah Teâlâ’dır. Bu yüzden insanların fiillerini yaratan da Allah Teâlâ’dır. İnsan Allah’ın yaratmış olduğu bu fiilleri gerçekleştirme konusunda hürdür. Bu fiiller insana atfedildiğinde insanın bu fiili kesbettiği, Allah’a atfedildiğinde ise Allah’ın bu fiilleri yarattığı anlaşılır. Ve Allah Teâlâ kullarına bu fiilleri gerçekleştirmeleri için kudret vermiştir. Kişi irade hürriyetiyle kendisi için dilediği fiili seçer ve Allah’ın ona vermiş olduğu kudret ile bunu gerçekleştirir. Bu fiilleri gerçekleştirdikten sonra ise yapmış olduğu bu fiillerden sorumludur. Yaptıklarından sorumlu olan insan, işlemiş olduğu fiilleri gerçekleştirmiş olmasından ötürü ya ödüllendirilecektir ya da azap görecektir. Yani aslında insanın fiillerinin gerçekleşmesiyle Allah Teâlâ’nın tekvin sıfatının bir bağı vardır. Fiilleri yaratan Allah, yaratılan fiilleri gerçekleştiren insandır. “Allah kâfire Müslüman olmayı emretmiş, fakat kâfir için Müslümanlığı yaratmamıştır. Kâfir için küfrü dilemiş, fakat kâfire küfrü emretmediği halde yaratmıştır.”³⁰² “O, dilediği kimseyi rahmetine sokar. Zalimlere ise elem dolu bir azap hazırlamıştır.”³⁰³ âyet-i kerimesinde insanların işlemiş olduğu günahlarda Allah’ın iradesi, dilemesi, kazası ve takdirini görüyoruz. Şayet günah işleme kişinin kendi meşiyetiyle gerçekleşmiş olsaydı bu Allah’ın meşiyetine galebe etmek olurdu.³⁰⁴

İnsanın fiillerini ontolojik açıdan bir gerçeklik olarak gören Mâtürîdî, bu görüşünü delillerle temellendirmeye çalışır. İnsan elinde olmayan yani değiştirme imkânı bulunmayan, kendi iradesi ve kudreti dışında zorunlu olarak gerçekleşen fiilleri yani insanın fizyolojik olarak gerçekleştirdiği kalp atışı, kan dolaşımı, uyumak gibi fiilleri kendisi yaratmamıştır. Bunlar Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır. Bu fiiller ıztırâri fiillerdir. İnsanın kendi kudretiyle ve hür iradesiyle gerçekleştirdiği iradeye ve şuura bağlı olarak yapmış olduğu fiiller ise ihtiyari fiillerdir.³⁰⁵

³⁰⁰ Mâtürîdî, *a.g.e.*, s. 18.

³⁰¹ Saffat 37/96.

³⁰² İmam-ı Azam Ebu Hanife, *İmam-ı Azam’ın Beş Eseri*, s. 46.

³⁰³ İnsan 76/31.

³⁰⁴ Mâtürîdî, *a.g.e.*, s. 19.

³⁰⁵ Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, s. 91.

Mâtürîdî'ye göre “insanın fiillerinin gerçek sahibi olduğu, akılla, duyularla ve Kur'an ayetleriyle açık ve seçik olarak bilinmektedir.”³⁰⁶ Allah tarafından kendisine cüz'î irade verilen insan, yine Allah'ın ona vermiş olduğu güç ve kudretle fiilleri gerçekleştirme hürriyetine sahiptir. İnsan, gerçekleştirmiş olduğu bu fiillerden sorumludur. Ve bunların karşılığında ya ödüllendirilecektir ya da cezalandırılacaktır. Bunu seçme hakkı kişinin ihtiyarına bağlıdır. Yani insanın fiilleri Allah'ın kudretiyle ve insanın bunu gerçekleştirmesiyle zuhur eder. “Mâtürîdî, kendi dönemine kadar bu konuda ortaya atılan kaderi inkâr etme ve cebir fikrini benimseyenlerin görüşlerini çürüterek, fiillerin hem insanlara hem de Allah'a ait olduğunu ileri sürmüş ve bu konuda yeni bir çözüm ortaya atmıştır.”³⁰⁷ Yani bütün mahlûkatın yaratıcısı olan Allah, yaratma kudretine sahipken insan da Allah'ın yaratmış olduğu bu fiilleri kesbetme kudretine sahiptir. Allah'ın bir kimseye gücünün üstünde yük yüklemeyeceği şu ayet-i kerimede bildirilmektedir: “Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.”³⁰⁸ İnsan ancak yerine getirebileceği şeylerle sorumlu tutulur. Bu sorumlu tutulduğu fiilleri gerçekleştirme kudreti kula aittir.

3.2. Mevlâna'nın İrade Hürriyetine Yaklaşımı

İrade hürriyetini savunan ekollerin konu hakkındaki görüşlerine yer verdikten sonra Mevlâna'nın söyleminde görüşlerini aktarmaya çalışacağız. “Mesnevî”deki ilk on sekiz beyit “Mesnevî”nin ilk kısmına eklenmiştir. “Dolayısıyla, bu günkü tertîbe göre 19. beyit, kitap olarak düşünülen ‘Mesnevî’ metninin ilk beyitidir.”³⁰⁹ Bahsi geçen “Mesnevî”nin ilk beyiti şöyledir:

“Ey oğul! Bağlı çöz, hür ol. Ne zamana kadar gümüşe, altına bağlı kalacaksın.”³¹⁰

Bu beytin açıklamasına baktığımız zaman aslında birçok ders çıkarmamız gerekir. Mevlâna'nın bağlı çöz demesiyle şunu anlıyoruz. Bağlı olan sadece hayvanlar değildir. İnsanların da günlük hayatta birilerine verdikleri gözle görülmez ama

³⁰⁶ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 45.

³⁰⁷ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 45.

³⁰⁸ Bakara 2/286.

³⁰⁹ Ahmet Sevgi, “Mevlâna ve Hürriyet”, X. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2-3 Mayıs 2002, Konya, s. 324.

³¹⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 44 (Byt. : 19).

manen olan bağlar vardır. Bu bağlar insanların hürriyetini kısıtlar. Kimi çalıştığı kurumda idarecinin gözüne girmek için idarecinin her dediğini yapar. Kimi çok para kazanıp zengin olmak için paranın kulu olur. Kimi de kendi iradesini kullanmaktan bihaberdir başkasının emirlerinin kölesi olur. İşte böyle davranan kişiler hürriyetini başkalarının eline vermiş, hürriyetini onların varlığına bağlamıştır. Oysaki insan bütün fiillerini yerine getirmede hürdür ve bu fiillerini yerine getirmek için kudrete sahiptir. Ancak “*aklın karşısında, bir inanç, bir vicdan dengesi olmazsa, dengesizlik ve sonunda hürriyetsizlik baş gösterecektir.*”³¹¹

Mevlâna'nın ilk beyitinde geçen emir “*Dinle*”³¹²dir. Mevlâna'nın Hüsameddin Çelebi'ye yazdırdığı 19. beyit Hüsameddin Çelebi ile kaleme alınan ilk beyit olma özelliğini de taşımaktadır. 19. beyitte ise Mevlâna “*Hür ol*”³¹³ diye başlamıştır. Burada Mevlâna'nın hürriyete verdiği önemi görmekteyiz.

İrade hürriyetini daha iyi anlayabilmek için Kur'an-ı Kerim'de geçen “*Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O'ndan isterler. O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır.*”³¹⁴ âyet-i kerimesine baktığımız zaman Allah'ın her an yaratma halinde olduğunu görüyoruz. İnsanlar Allah'ı sever, ondan ister, ona yalvarır, ondan beklerler. Çünkü Allah'ın gücü, kudreti ve tasarrufunun üstünde hiçbir varlık yoktur.³¹⁵ Bu âyet-i kerimede de görüldüğü gibi Allah'ın yaratma sıfatına vurgu yapılmıştır.

Allah küllî iradeye, insan ise cüz'î iradeye sahiptir. Yeryüzündeki her şey Allah tarafından yaratılmıştır. Daha ham olan insanların her şeyin Allah tarafından olduğunu, insanın ise irade ve ihtiyarının olmaması fikrini istismar etmemeleri için Mevlâna bunu önce “*Hepsi Allah'tandır.*”³¹⁶ âyet-i kerimesini delil göstererek sonrasında da şu örnekle açıklayarak desteklemektedir:

Bir adam zerdali ağacının meyvesini silkip yiyordu. Bağ sahibi ona: “Allah'tan korkmuyor musun?” deyince adam: “Neden korkayım? Ağaç Allah'ın ben de Allah'ın kuluyum. Allah'ın kulu Allah'ın malından yiyor.” dedi. Bağ sahibi dur da cevabımı vereyim diyerek ip getirdi ve adamı güzelce ağaca bağladı. [Adam]

³¹¹ Nâdir Lâtif İslâm, *Hürriyetin Alfabeti*, Yeni Asya Yay. , İstanbul, 1977, s. 45.

³¹² Mevlâna, *Mesnevî*, I, 44 (Byt. : 1).

³¹³ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 44 (Byt. : 19).

³¹⁴ Rahmân 55/29.

³¹⁵ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 153.

³¹⁶ Nisa 4/78.

Allah'tan korkmuyor musun diye feryat edip, cevabını verinceye kadar güzelce dövdü. Bunun üzerine: “Niçin korkayım sen Allah'ın kulusun, bu da Allah'ın sopası; Allah'ın sopasını Allah'ın kuluna vuruyorum!” dedi.³¹⁷

Ve bu olay üzerine adam şu cevabı verdi : “*Ey düzenbaz! Cebirden tövbe ettim; tercih vardır, tercih vardır, tercih.*”³¹⁸

Mevlâna, vermiş olduğu bu örnekle cebirde ısrar eden adama onun anlayacağı bir örnekle doğruyu göstermek istemiştir. Ve yapmış olduğu hatanın farkına varan adam ihtiyarın esas olduğunu anlamıştır. Yeryüzünde hiçbir şey Allah'ın iradesi ve bilgisi dışında gerçekleşmez. Mevlâna, Allah'ın ihtiyarının insanın ihtiyarını doğurduğunu ve onun bize emir vermesinin ihtiyara dayandığını şu beyitleriyle ifade etmiştir:

*“Hakk'ın ihtiyarı/tercihi, tercihleri var etti. İhtiyarı, toz altındaki atlı gibidir.
Onun tercihi, bizim tercihimizi meydana getirir; emir, bir tercihe dayalıdır.
Her yaratığın, iradesiz suret üzerinde güç olarak üstünlüğü vardır.”*³¹⁹

*“Yerin, göğün, Arş ve Kürsînin ve diğer acayip şeylerin yaratılmasının isteğini ulu Allah ilk önce ruhlara vermişti. Hiç şüphe yok ki dünya bu yüzden yaratılmıştır.”*³²⁰ Allah'ın küllî iradesi yanında insanın yalnızca cüz'î iradeye sahip olduğunu ve kişinin fiillerini gerçekleştirirken kendi irade ve ihtiyarının devreye girdiğini söyleyen Mevlâna bunu şu beyitleriyle dile getirmiştir:

*“Ey melek gibi can, Ey İlah nuruyla yoğrulmuş can; ihtiyardan iradeden de kurtuldun artık; hele bak, ihtiyarın, iradenin ta kendisi oldun sen.”*³²¹

Mevlâna, insanın fiillerini gerçekleştirmede hür olmadığını söyleyen cebri görüşü savunanlara karşı irade hürriyetinin var olduğunu söyleyerek şu beyitleri dile getirmiştir:

Beytin yorumunu, sen Kur'an'dan oku. Hak, “*Attığın zaman, sen atmadın*”³²² buyurdu.

Ok atarsak, o bizden değildir. Biz yayız, oku atan Allah'tır.

³¹⁷ Mevlâna, *Fîhi Mâ-Fîh*, s. 233-234; Mevlâna, *Mesnevî*, V, 200 (Byt. : 3076-79).

³¹⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 200 (Byt.: 3086).

³¹⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 200 (Byt.: 3087-89).

³²⁰ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 216.

³²¹ Mevlâna, *Divân-ı Kebir*, 353 (Byt. : 3241).

³²² Enfal 8/ 17.

Bu cebir değildir. Bu cebbarlığın/ululuğun anlamıdır. Cebbarlığı anmak yalvarmak içindir.

Bizim yalvarmamız, çaresizliğin delilidir; mahcubiyetimiz ise, irademizin delilidir.

İrade olmasaydı, bu utanma nedir? Ve bu esef, utanma ve hayâ nedir?

Öğrencilerin ve hocaların zorlaması niçindir? Zihnin tedbirler oluşturması nedendir?³²³

Mevlâna'nın beyitlerinde delil olarak gösterdiği "*Attığın zaman, sen atmadın*"³²⁴ ayet-i kerimesi Bedir savaşında Müslümanların müşrik ordusuyla mübareze şeklinde savaştığı esnada meydana gelen olayı anlatmaktadır. Mübareze şeklinde yani teke tek savaşmanın ardından "*tüm ordunun genel savaşa başlayacağı sırada Hz. Peygamber(s.a.v.) yerden bir avuç kum alıp kâfir ordusuna doğru attı ve 'Yüzleri kurusun' dedi.*"³²⁵ Buradaki fiilin gerçekleşmesi cebren olan bir şey değildir. Tam tersi bu yüceliğin simgesidir. Çünkü Allah'ın yayından fırlayan bir oka hiçbir siper ve zırh mâni olamaz.³²⁶ İnsan yalnızca cüz'î iradeye sahiptir. Küllî irade Allah'a mahsustur. Bu açıdan insan Levh-i Mahfuz'da kendisi için yazılan kaderini yaşar. Bu da insanın gücünün üstünde gücün ancak Allah olduğunu gösterir.

Mevlâna, fiilleri yaratanın ve ondan meydana gelen her şeyin yaratıcısının insan olduğunu söyleyen Mu'tezile'yi eleştirmektedir. Mevlâna, bu fiillerin akıl, ruh veya kudret gibi bir aletle gerçekleşebileceğini söyleyerek insanın bu aletleri yaratmaya gücü yetmediği için fiillerin yaratıcısı olmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu aletler insanın buyruğu altında olmadığı için bu aletler olmadan fiilin yaratılması da mümkün değildir. Fiilleri yaratan Allah'tır, insan ise bu fiilleri bir niyet veya bir planla meydana getirir.³²⁷ Bu fiillerin gerçekleşmesi sorumluluklarını da beraberinde getirir. İnsan gerçekleştireceği fiillerin faydasını fiiller zuhur ettikten sonra görür.

Mevlâna, insan ıztırâri fiillerinden sorumlu değilken, ihtiyari fiillerinden sorumludur diyen Ehl-i Sünnet'in bu görüşünü desteklemektedir. Ehl-i Sünnet'in bu

³²³ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 75 (Byt. :616-621).

³²⁴ Enfal 8/ 17.

³²⁵ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1948, II, s. 159.

³²⁶ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 324.

³²⁷ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 304.

görüşüne delil olarak şu ayet-i kerimeyi gösterebiliriz: “Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeye vekildir.”³²⁸ Bu ayet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi fiillerin yaratıcısı Allah’tır. Kişi ıztırâri fiillerini gerçekleştirmede herhangi bir iradeye sahip değildir. Ancak kişi ihtiyari fiillerini gerçekleştirirken kişinin irade hürriyeti ve kudreti devreye girer. Ve gerçekleştirmiş olduğu fiillerden sorumludur. Mevlâna bu görüşe katılır ve bu görüşü destekleyen şu beyitlerini dile getirir:

Hak dedi: ‘Sen onun ihtiyacı olanı ver; seçtiği konuda onun elini çöz.’

İhtiyar/irade, kulluğun tuzudur; yoksa bu gökyüzü iradesiz dönüyor.

Feleğin dönüşü için ne sevap ne de ceza vardır; hesap vaktinde hüner, iradedir.

Bütün âlem Hakk’ı tesbih eder; bu zorunlu tesbih ücretli değildir.³²⁹

Mevlâna’nın bu mısralarından da anlaşıldığı gibi evrendeki her şeyin Allah’ı tesbih ettiğini, sadece insanın yaptığı fiillerde irade hürriyetinin olduğunu görüyoruz. Evrendeki bütün cansız varlıklar yaratılışı gereği sadece ıztırâri fiilleri gerçekleştirir. Ve bu fiilleri gerçekleştiren cansız varlıklar yapmış olduklarından dolayı ne cezalandırılacaktır ne de ödüllendirilecektir. Melekler de bu varlıklar gibidir. Çünkü meleklerin de iradeleri yoktur ve Allah Teâlâ’nın emri altındadırlar. Allah Teâlâ ne derse onları yerine getirmekle mesuldürler. İnsan da elinde olmayan ve değiştiremediği ıztırâri fiiller konusunda, belirttiğimiz gibi kalp atışı, kan dolaşımı, uyumak, hazmetmek gibi fiilleri zorunlu olarak gerçekleştirir. Fakat insan bunların dışındaki ihtiyari fiilleri irade hürriyetiyle dilediği gibi gerçekleştirir. Mevlâna burada bunu anlatmaktadır. Sadece insan, akli ve iradesi olduğu için diğer varlıklardan farklı ve üstündür. İrade hürriyeti olan insan, Allah’ın kendisine vermiş olduğu kudret ile bu fiilleri gerçekleştirir. Nasıl ki yemek tuzsuz olmaz, insanlar da irade hürriyetleri olmadan olmaz. İnsanı insan yapan irade hürriyetinin var olmasıdır. Mevlâna, insanın ıztırâri fiillerinin de ihtiyari fiillerinin de Allah tarafından yaratıldığını söylemiş ve ıztırâri fiile şu şekilde örnek vermiştir:

Ey gönül! Fark için bir örnek getir; cebri, iradeden farklı bilmek için.

Titremeyle titreyen bir el vardır;-bir de-senin yerinden salladığın bir el vardır.

Her iki hareketi Hakk’ın yaratması bil. Ancak bu, onunla karşılaştırılmaz.

Onu salladığından pişman olursun. Titreyen kişiyi nasıl pişman görürsün?³³⁰

³²⁸ Zümer 39/62.

³²⁹ Mevlâna Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, II, 190 (Byt...: 3285-89).

Mevlâna, ıztırâri ve ihtiyari fiili titremeyle titreyen el ve kişinin kendi isteğiyle elini sallaması örneğini vererek açıklamıştır. Bu örnek gerçekten ıztırâri ve ihtiyari fiili açıklamak için çok yerinde bir örnek olmuştur. Nasıl ki yaşlanınca insan titreyen eline hâkim olamıyorsa, bu fiil o kişinin elinde olmadan gerçekleştirdiği ıztırâri bir fiildir. Kişinin isteyerek ve kendi iradesiyle salladığı el ise ihtiyari fiile örnektir. İnsan kendi iradesi olmadan titreyen elinden dolayı pişmanlık duymazken kendi iradesiyle gerçekleştirmiş olduğu el sallama fiilinden dolayı pişmanlık duyabilir.

Allah'ın küllî iradesinin yanında insanın cüz'î iradesi vardır. İnsan mutlak bir irade ve hürriyete sahip değildir. Mutlak irade ve hürriyete sahip olan yalnızca Yüce Allah'tır. İnsanın kendi fiillerini iradesi ve hükmüyle gerçekleştirdiğini dile getiren Mevlâna bunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Biz su üzerindeki kâse gibiyiz. Kâsenin su üzerinde gitmesi, kendi ihtiyarıyla değil, suyun irade ve hükmü ile dir. Bu genel olarak böyledir. Yalnız bazıları suyun üzerinde olduklarını bilir, bazıları bilmezler.”³³¹

Arz ve semayı yaratan Yüce Allah, evrendeki her şeyin yaratıcısıdır. Kâse örneğinde de belirtildiği gibi aslında insanoğlunun gücünün ve kudretinin üstünde bir güce, kudrete ve iradeye sahip yalnızca Allah'tır. Yani kâse nasıl ki suyun iradesiyle ve hükmüyle yol alıyorsa kul da Allah'ın iradesi ve hükmüyle yol alır. Fakat bunun idrakine varamayan insan, kendim yaptım sanır. Oysaki insanın bunu gerçekleştirmesi için gücünün üstünde yüce bir kudret ve irade vardır. Bunun farkına varıp Allah'ın emirlerini eksiksiz yerine getirmek için doğru yola yönelen insan, gerçek takva sahibidir.

Nasıl ki insan fiillerini gerçekleştirirken güç ve kudrete sahiptir, canlı varlıklar da yaşamsal hareketlerini gerçekleştirirken Allah'ın gücü ve kudreti dâhilinde bunu gerçekleştirirler. Meselâ, örümcek örmüş olduğu ağlar ile kendisine bir yuva oluşturmaktadır ve bu onu diğer varlıklardan ayırmaktadır. Ve yine arı peteklerini altıgen şeklinde yapmaktadır. Neden üçgen veya dörtgen değil de altıgen yapmaktadır? Arı bu alanda hem daha çok bal yapabilmektedir hem de bu alana daha çok bal sığmaktadır. Bu sır, Allah Teâlâ tarafından arıya verilmiştir. Hayvanların

³³⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 121 (Byt. : 1498-1500).

³³¹ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 234.

yapmış oldukları çoğu şey aslında şaşılacak güzellikte ve niteliktedir. Fakat bu şekilde ıztırâri fiilleri gerçekleştiren hayvanlar bunları kendi iradeleriyle yapmazlar. Bunu yapmak zorunda olduklarından dolayı yaparlar. Kendi yuvalarını sanatkârane güzellikte yapan kuşlar, karıncalar ve kunduzların bu eserlerini meydana getirmesi aslında onların bir sanatkâr olduğunu göstermez. Çünkü hür iradesiyle ortaya eser koyabilecek olan tek varlık insandır. Akıl ve irade sahibi insan bu özellikleriyle diğer varlıklardan ayrılır. Bu açıdan hayvanların gerçekleştirmiş oldukları sanatkârane eserler onların iradesiyle gerçekleşmiş şeyler değildir. Esas irade hürriyeti insanlar için geçerlidir. Bir insanın kendi hür iradesiyle yapmış olduğu şeyler ile hayvanların kendi iradesi olmadan yaptığı şeyler kıyas bile edilemez. İnsan kendi iradesiyle bir şeyler gerçekleştirebildiği için irade hürriyeti onun için gerçek bir hürriyettir. Nasıl ki yemeğe tuz atılmadığı zaman yemeğin bir tadı olmaz, insanoğlunun da iradesi olmadığı zaman kulluğunun bir anlamı olmaz. *“Melek bilgisiyle, hayvan da bilgisizliğiyle kurtuldu. İnsanoğlu bu ikisi arasında keşmekeşte kaldı.”*³³² Mevlâna'nın bu görüşünü destekleyen diğer beyiti şöyledir:

“Gücün, kâr için bir sermayedir. Dikkat et! Kudret zamanını koru ve gözle.

*İnsan, ‘Yücelttik’ atına binmiştir, idrak elinde irade dizginidir.”*³³³

*“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”*³³⁴ Bu ayet-i kerimede de görüldüğü gibi “Yücelttik” makamı Âdem a.s.’ın bu makama yükseltildiğini anlatmaktadır. Yani şöyle ki insan yaratılışı gereği diğer varlıklardan üstün ve şerefli yaratılmıştır. Mevlâna da bu ayet-i kerimeden ilham alarak görüşünü desteklemiştir. İnsan bu şerefli makamı iradesi ve akli ile kazanmıştır. *“Bir kulum ki senin dilediğince ömür süremiyorum”*³³⁵ diyen Mevlâna, şeref ve kerem sahibi insanın iradesinin varlığına değinerek seçim hakkının insanda olduğunu belirtmiştir. İnsan irade hürriyetine sahip bir varlık olması hasebiyle hayatını dilediği gibi yaşama lüksüne sahiptir. Hayatını Allah’ın emir ve yasakları çerçevesinde şekillendirip yaşayabilen insan Allah’ın dilediği gibi ömür

³³² Mevlâna, *Fîhi Mâ Fih*, s. 123.

³³³ Mevlâna, *Mesnevî*, III, 190 (Byt.: 3298-99).

³³⁴ İsrâ 17/70.

³³⁵ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb’a*, s. 64.

sürmeyi başarabilen bir kişidir. Mevlâna da burada insanda irade hürriyetinin varlığına değinerek Allah'ın dilediği gibi bir ömür sürememekten yakınmaktadır. İbrahim (a.s.), Allah tarafından şerefendirildiği ve yüceltildiği makama zürriyetinin de yüceltilmesini Allah'tan niyaz edince Allah zâlimlerin bu ahde nail olmayacağını belirtmiştir.³³⁶ Allah'ın ahbine uyan insanlar, Allah'ın rızıkıyla rızıklanacaktır. Ve Allah'ın rızıkı boldur. Bundan tüm mahlûkat yararlanacaktır. “*Yalnız Allah'ın bu rıza ve kabul hil'ati ve kerâmeti şerefi has ve seçkin kullarına nasip olur.*”³³⁷ Ayette geçen “*beyt*”³³⁸ kelimesini muhakkikler insanın içi olarak yorumlamaktadırlar. Yani insan içindeki kötü düşüncelerden, vesveselerden, şeytanlıklardan, korkulardan kurtulduğu zaman kalbi daha emin bir yer olacaktır.³³⁹ İnsan takva ehli de olabilir, sapkınlardan da olabilir. Bu kişinin kendi seçimine kalmıştır. Yani kişinin iradesinin dizginleri kendi anlayışı altındadır. Mevlâna'nın vermiş olduğu “*efendi-köle*”³⁴⁰ örneğinde kölenin namaz ibadetini yerine getirmesinin ve efendisinin namaz ibadetini yerine getirmemesinin kendi istekleri olduğu görülür. Bu da kişinin efendi de olsa köle de olsa dilediklerini yapmakta hür olduklarını göstermektedir.

Allah katında şerefli kılınan insanoğlu göklerin, yerin, dağların yüklenemediğini yüklenmiştir. “*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.*”³⁴¹ İnsanın yüklenmiş olduğu emanet, akıl ve hür iradeye dayalı sorumluluktur. Bunu yüklenebilecek tek varlığın insan olduğu ayet-i kerimede bildirilmiştir. Bu açıdan insan, göklerin, yerin ve dağların bile yüklenemediği bu emaneti yüklenerek büyük bir sorumluluk altına girmiştir. Bu ayet-i kerimede de görüldüğü gibi “*bir katreden ibaret olan insanın canı, hizmete bel bağlamıştır.*”³⁴² İnsanın istediği zaman her şeyi yapabileceğini ve kişinin irade hürriyetinin varlığını Mevlâna'nın şu sözleriyle görmekteyiz:

“*Ne zayıfım, ne arığım, ne de çaresizim; dünyanın çaresini bulurum ben.*”³⁴³

³³⁶ Bakara 2/124.

³³⁷ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 252.

³³⁸ Bakara 2/125.

³³⁹ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 253.

³⁴⁰ Mevlâna, *Mektûbat*, s. 136.

³⁴¹ Ahzab 33/72.

³⁴² Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 12.

³⁴³ Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 12.

Mevlâna, insanın gücünün ve kudretinin Allah'ın gücü ve kudretinin yanında zayıf ve yetersiz kaldığını dile getirmiştir.³⁴⁴ Bunu Mevlâna'nın anlatmış olduğu “İbrahim Edhem ve ceylan”³⁴⁵ olayında daha net görmekteyiz. Padişahken ava çıkan İbrahim Edhem ceylanı avlamak için atıyla kan ter içinde kalıncaya kadar koşturmuştur. İş haddini aşınca ceylan onun, kendisini avlaması için yaratılmadığını söylemiştir. Bunu duyan İbrahim Edhem, orada bulunan çobandan rica ederek abasını istemiş ve bunu kimsenin duymaması için ondan söz almıştır. Bunun üzerine İbrahim Edhem oradan ayrılmıştır. Aslında burada ceylanı avlamak isteyen padişah, Allah Teâlâ tarafından avlanmıştır. Çünkü dünyada sadece Allah'ın istediği olur. Onun mülkü muradı, emirleri de amacıdır.³⁴⁶ İnsan yalnızca Allah'ın emirlerini yerine getirmekle görevlidir. Çünkü insanoğlunun yaratılış gayesi Allah'a kulluk etmektir. Her insanın kafasında tasarlamış olduğu bir program vardır. Bu programı kafasında tasarlariken bir yere gitmek veya bir geziye çıkmak, gitmiş olduğu yerde hayırlı ve güzel işler yapmak gibi düşünceleri vardır. Fakat cüz'î iradeye sahip olan insanın bu düşünceleri Allah'ın irade ettiği şekilde gerçekleşir. Çünkü Allah'ın iradesi, insanın iradesinin üstündedir. Yani kişinin kafasında tasarlamış olduğu program değil de Allah'ın istediği gerçekleşir. Fakat buna rağmen insanoğlu yine kendi tedbir ve ihtiyarına güvenir.³⁴⁷ Kul tedbir alır ve takdirin ne merkezde olduğunu bilmez. Tedbir ise Allah'ın takdiri karşısında kalmaz. Mevlâna bu düşüncesini vermiş olduğu “rüya” örneğiyle desteklemektedir.³⁴⁸ Rüyasında hiç bilmediği yabancı bir şehre giden adam, orada hiç kimseyi tanımaz ve oradakiler de adamı tanımaz. Böylesine yabancılık çektiği bir şehre gelmenin hiçbir anlamı olmadığını düşünerek üzüntüye ve hüsrana bürünen adam, rüyasından uyanınca bu esef ve üzüntüden pişmanlık duyar. Hepsini bir ziyan olarak görür. Tekrar uykuya daldığında yine başka bir şehirde yabancılık çektiğini görür ve yine aynı üzüntü ve hüsrana gark olur. Fakat o insanın aklına önceki rüyasından uyandığı zaman yaşamış olduğu pişmanlık gelmez de yine aynı hataya düşer. İşte insanoğlu yüz bin defa da

³⁴⁴ Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 12.

³⁴⁵ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 248.

³⁴⁶ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 249.

³⁴⁷ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 246-247.

³⁴⁸ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 247.

aynı tedbirlerinin yanlış sonuçlar çıkardığını görse de kendi tedbiri, düşüncesi ve iradesine uymaktan kendini alıkoyamaz.³⁴⁹

*“İnsanın içi hürriyet âlemidir, düşünceler lâtiftir, onlara hükmolunmaz.”*³⁵⁰ diyen Mevlâna şu beyitlerinde irade hürriyetinin varlığını güzel bir şekilde açıklamaktadır:

*“Dünyada bu övgü, aferin ve takdir iradeyle ve uyanıklığı korumayla olur.”*³⁵¹

Mevlâna bu beyitleriyle kişinin bir olay karşısında doğru olanı seçmesiyle takdir edildiğini, bunun da kişinin irade hürriyetiyle gerçekleştiğini belirtmiştir. İnsan için yalnızca iki hal mevcuttur: İstemek veya istememek.³⁵² Dünyada kişi irade sahibi olduğu için karşısına seçmesi gereken iki olay çıktığında doğru ve güzel olanı seçtiği için aferin, bravo, tebrikler gibi güzel şekilde övgü ifade eden cümlelerle karşılaşır. Ve bu takdirler, övgüler kişiyi mutlu eder, sevindirir. *“Dünya dedikleri, dünya ile kazanılan şeydir.”*³⁵³ Aynı zamanda bu takdirler insanın seçim hürriyeti olduğunu göstermektedir. Kişi bunun tam tersini yani kötü ve çirkin olanı seçtiğinde ise nedamet duyar. Mevlâna kişinin kendi seçimi karşısında duymuş olduğu nedameti ise şöyle dile getirmektedir:

*“Kötülükten pişmanlık duyarsın, kendi tercihle doğru yola yönelirsin.”*³⁵⁴

Mevlâna, insanın hür bir iradesinin olduğunu, Allah tarafından takdir edilmiş olan kaza ve kaderin buna mani olmayacağını *“hırsız-bekçi”*³⁵⁵, *“eşek ve tilki”*³⁵⁶ Kelile’de anlatılan *“aslan ve diğer hayvanlar”*³⁵⁷ ve *“yoksul bir bedevinin hikâyesi”* adlı hikâyeleriyle anlatmaktadır. Kaza ve kaderin varlığı, insanın irade hürriyetini elinden almaz diyen Mevlâna, bu fikrini *“‘Küfre rıza küfürdür’ ve ‘Takdirime razı göstermeyen, benden başka bir Rab arasın’* ³⁵⁸ şeklinde aktarılan iki hadis arasında bir görüş sunarak kişinin kâfirliğinin kaza olduğunu belirtmiştir. Kâfirlik küfür değildir. Küfür, cahil olan bir kişi tarafından gerçekleştirilir. Kişi, fiillerini

³⁴⁹ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 247-248.

³⁵⁰ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 154.

³⁵¹ Mevlâna, *Mesnevî*, IV, 190 (Byt. : 3295).

³⁵² Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 200.

³⁵³ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 172.

³⁵⁴ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 197 (Byt. : 3025)

³⁵⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 198-199 (Byt. :3058-76)

³⁵⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 152-188 (Byt. : 2326- 2877)

³⁵⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 89-115(Byt. : 900-1391)

³⁵⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, III, 89-90 (Byt. : 1361-74).

gerçekleştirmek istediği zaman kendi irade ve ihtiyarını kullanır. Bu yaratılan fiili kişi kendi kudretince gerçekleştirir. Sonuç olarak yapmış olduğu bu fiillerden sorumlu olacak kişi yine insanın kendisidir. Bütün bunlar ise Allah'ın bilgisi dâhilindedir diyen Mevlâna bu görüşünü ressam örneğiyle açıklamaktadır. Bir ressamın sadece güzel resim yapması bir yetenek değildir. Ressamın asıl yeteneği, hem güzel hem de çirkin resim yaparak asıl gücünü gösterebilmektir. Allah Teâlâ'nın hem imanı hem de küfrü yaratması onun kudretinin azametindedir.

Kişi iyi olan şeyleri yaptığında sadece kendi gerçekleştirmiş gibi övünür. Hevâ ve hevesine yenik düşüp yapmış olduğu kötü ve çirkin olan şeyi de kadere bağlar. Bu kötü fiili kadere bağlaması cahil ve ikiyüzlü bir insan olduğunu gösterirken kaderi reddetmek de âciz bir insan olduğunu göstermektedir. Mevlâna'nın bu fikrini şu beyitlerinde görmekteyiz:

*“Hakk'a-âcizlik-isnadı yoktur; olsa da cahillik âcizlikten daha kötüdür.”*³⁵⁹

İnsan, gerçekleştirmiş olduğu fiilin sonucu iyiye, bunu kendisinin yaptığını söyleyerek övünür, kötüye bunu kadere bağlar. Kötü ve çirkin şeyleri kadere bağlamak cahil ve ikiyüzlü insanın; kaderi inkâr etmek de âciz insanın işidir. Mevlâna'nın bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi Allah'a âcizlik isnadında bulunmak cahil ve ikiyüzlü insanın durumundan daha kötü bir durumdur. O, bu sözleriyle böyle bir şeyin Allah için söz konusu bile olmadığını dile getirmiştir.

Zilzal suresinde geçen *“Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir.”*³⁶⁰ âyet-i kerimesi kişinin dünyada ne yaparsa karşılığını alacağını bildirmektedir. Kişi bu dünyada Allah'ın emirlerini eksiksiz yerine getirirse gideceği yer cennettir. Allah'ın emirlerinden çıkar, ona asi olursa kişinin gideceği yer ise cehennemdir. Yani kişi dünyada ne ekerse, ahirette onu biçecektir. Mevlâna'ya göre her yaratılan şeye hükmeden yüce bir güç vardır. Davranışlarında hür olan insanın davranışları kişinin kendisini ilgilendirir. Çünkü insan yaptığı davranışlardan kendisi sorumludur ve karşılığını kendisi alacaktır. Mevlâna, insanın ahirette yaptığı şeylerin karşılığını alacağını şu beyitleriyle söylemektedir:

³⁵⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 197 (Byt. : 3033).

³⁶⁰ Zilzâl 99/7-8.

“Tövbe et, erce yola gir; çünkü bir zerre miktarınca iş yapan, -karşılığını- görür.”³⁶¹

Kişinin işlemiş olduğu günahlardan dolayı utanç duyması, insanın seçme muhayyerliğinin olduğunu göstermektedir. Kişinin utanması, iradesi olduğunu kanıtlar diyen Mevlâna, bu görüşünü şu beyitlerle ortaya koyar:

“Bizim yalvarmamız, çaresizliğin delilidir; mahcubiyetimiz ise, irademizin delilidir.

İrade olmasaydı, bu utanma nedir? Ve bu esef, utanma ve hayâ nedir?”³⁶²

Mevlâna'nın söylemiş olduğu bu beyite göre, kulun yalvarması acziyetindedir. Kişinin yalvaracağı, kapısına dayanacağı, ellerini açıp dua edeceği tek yüce yaratıcı Allah Teâlâ'dır.

Yusuf (a.s), güzelliğiyle bilinen ve onu görenin kendisine hayran olduğu bir kimsedir. Âyet-i kerime³⁶³de de bildirildiği gibi Yusuf'un güzelliğine hayran olan Züleyha, kadınların kendisiyle ilgili yapmış olduğu dedikoduları işitince kadınlara bir ziyafet düzenlemiş, onları bir masa etrafına oturtmuş ve ellerine meyveyi soymaları için keskin birer bıçak vermiş. Züleyha, kadınlar meyveyi keserken Yusuf'un kadınların karşısına çıkmasını istemiştir. Onlar meyveyi keserken karşılıklarına çıkan Yusuf'un güzelliği karşısında şaşırılmışlar, güzelliğine hayran olmuşlar ve ellerini kesmişlerdir. Bu ayeti kerimeye mahsuben Mevlâna, şu dizelerinde *“dilek, şehvet perdesinin ardına çekilen”³⁶⁴* kadınların Yusuf'u görünce ellerini kesmelerini kulun cüz'î iradeye sahip olmalarına bağlamıştır:

“Tercih, içinde yerleşiktir; bir Yusuf görmedikçe, elini yaralamaz.”³⁶⁵

Ve yine Mevlâna kulun bu iradesinin harekete geçmesi için görmesi gerektiğini savunmuştur:

“O tercihin harekete geçişi, görmektedir; tıpkı üflemenin, ateşten kıvılcım çıkardığı gibi.”³⁶⁶

³⁶¹ Mevlâna, *Mesnevî*, VI, 298 (Byt. : 431)

³⁶² Mevlâna, *Mesnevî*, I, 75 (Byt. : 619-20)

³⁶³ Yusuf 12/31.

³⁶⁴ Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 13.

³⁶⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, IV, 194 (Byt. : 2975)

³⁶⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, IV, 194 (Byt. : 2979).

Mevlâna, insanoğlunun sevdiği, istediği veya hoşuna giden bir şeyi görmesi, iradesinin harekete geçmesi için yeterlidir, der. Hayvanlar da böyledir. Sevdiği, kendisi için gerekli ve hoş olan yiyeceği görünce hemen tepkisini verir:

“Köpek uyumuştur, tercihi kaybolmuştur; işkembeyi görünce kuyruğunu sallar. At, arpa görünce kişner; kedi, et salınca miyavlar.”³⁶⁷

Uyuyan köpek, işkembeyi gördüğü an kokusunu alır ve hemen tepkisel olarak kuyruğunu sallar. Bütün köpekler bu şekilde sevdiği yiyeceği görünce kuyruğunu sallayarak tepki verir. At, arpayı gördüğünde kişneyerek tepki verirken, kedi eti görünce miyavlamaya başlar. İnsanoğlu da arzu ettiği bir şeyi görünce iradesi devreye girer ve o arzu ettiği şeyi alır diyen Mevlâna, mahlûkatın görmesi harekete geçmesi için yeterlidir, der.

Mevlâna'nın anlatmış olduğu *“padişah ve beyler”³⁶⁸* hikâyesinde aslında Mevlâna'nın gayesi padişahı anlatmak değildir. Padişah, Allah'ı sembolize ederken, beyler de yedi semanın meleklerini sembolize etmektedir. Ve burada Allah'ın Âdemoğlunu yaratmasından ve Âdemoğlunun kendisinde irade hürriyeti bulunmasına rağmen Allah'a yapacağı kulluk ile meleklerden ayrılacağından bahsedilir. Bu da gösterir ki Âdemoğlu, meleklerden kulluğu ile ayrılır. Kulluk da kişinin ihtiyarı ile olur. Hz. Peygamber miraca çıktığında aslında arş ve kürsî ona arz edilmişti. Fakat onun dönüp bakmamış olmasını belirten Mevlâna³⁶⁹, iradesi olduğu halde dönüp bakmadığını vurgulamıştır.

*“Mutlak olarak her şeye gücü yeten, gücüne kudretine bir sınır olmayan, gücü kudreti, bir sıfatı değil, bütün sıfatları bütün halleri kavrayan Allah”³⁷⁰*ın küllî iradesine değinen Mevlâna, insanın gerçekleştirdiği şeylerin Allah Teâlâ tarafından yaratıldığını söyleyerek şu beyitiyle bu görüşünü ortaya koymaktadır:

“O doğan eserler bize aitse de hepsi ortağı olmaksızın Allah'ın yarattığıdır.”³⁷¹

İrade hürriyetine sahip olan insan, fiilleri kesbettikten sonra bunları gerçekleştirmek için kendisinde gerekli güç ve kudreti barındırır. Mevlâna'ya göre

³⁶⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, IV, 194 (Byt. : 2977-78)

³⁶⁸ Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 60-66.

³⁶⁹ Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 65-66.

³⁷⁰ Mevlâna, *Mektûbât*, s. 11.

³⁷¹ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 130 (Byt. :1664)

gerçekleştirmiş olduğumuz bu fiiller bizim tarafımızdan gerçekleştirilmiş olsa da aslında Allah'ın yaratmış olduğu fiillerdir. Allah Teâlâ yaratır, insanlar bu fiilleri kesbeder, kesbettikten sonra kendi gücünü ve kudretini kullanarak gerçekleştirir.

Mevlâna “*satranç*”³⁷² örneğini vererek irade hürriyetini açıklamaya çalışmıştır. Satranç oyununda kişilerin uyması gereken kurallar vardır. Bu kurallara uyulmadan oyun oynanmaz. Kişi kurallara uyması gerektiği için bu konuda zorunluluk şartı vardır. Fakat oyunu oynarken istediği hamleyi yapma konusunda hürdür. Burada da irade hürriyeti vardır. Yani insan bir açıdan zorunlu bir açıdan ise hürdür. Evrendeki cansız varlıklar değişmez. Nasılsa öyle devam eder. Nasıl ki deniz dağ olmaz, dağ da deniz olmaz. Cansız varlıklarda değişim söz konusu değildir. Ama insan için aynı şeyi söyleyemeyiz. Çünkü insan bugün farklıyken, yarın farklı davranabilir. Bu da irade hürriyetinin olduğunu gösterir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen şu ayet-i kerime insanda cüz'î bir iradenin olduğuna delildir. “*Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindedir. (Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter.*”³⁷³

Nisa suresinde geçen bu ayet-i kerime peygamberimizin yol gösterici olduğunu bildirmektedir. Kişi iyiyi veya kötüyü seçme hakkına sahiptir. İyi Allah tarafından gönderilmiştir. Kişi kötüyü seçerse bu kişinin ihtiyarıdır. Kişinin doğruyu bulması için de Allah Teâlâ, peygamberleri göndermiştir. Peygamberler insanları doğru yola iletmeye çalışır. Peygamber efendimiz, peygamberliğinin yanı sıra bizler gibi bir insandır. Hatta peygamberimizin peygamberliğinden önce kulluğunun geldiğini kelime-i şهادette görüyoruz. Kelime-i şهادette önce elçiliği değil, kulluğu gelmektedir. Bu da peygamberimizin de bir kul olarak iradesinin olduğunu göstermektedir. Peygamber efendimizin geceleri ayakları şişinceye kadar ibadet ettiğini gören Hz. Âişe'nin “*Neden bu kadar kendini yoruyorsun?*” sorusuna “*Şükreden bir kul olmayayım mı?*”³⁷⁴ diye cevap vermesi onun Allah'a olan kulluğunu tam anlamıyla yerine getirmek için çabaladığını göstermektedir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran özellik akıl sahibi olmasıdır. İnsanların görmediği ve

³⁷² Mevlâna, *Mesnevî*, IV, 421 (Byt. : 2888-92).

³⁷³ Nisâ 4/79.

³⁷⁴ Buhâri, *Kütüb-i Sitte Serisi: 1 Sahih-i Buhârî*, s. 184.

bilmediği bir şeyi bulmaya veya yaratmaya dair bir kabiliyeti yoktur. Bu tarz insanlar cüz'î akla sahipken, kendiliklerinden yeni bir şey bulan kimseler de küllî akla sahiptir. Çünkü cüz'î akıl öğrenmeye ve küllî aklın öğretmesine muhtaçtır. Akl-ı küll öğretmendir. İlk olarak varolan şeyler vahiy yoluyla nebîlerden öğrenilmiştir. Bu açıdan nebîler akl-ı küllüdür.³⁷⁵ Arz ve semâda zuhur eden bütün her şey küllî aklın gölgesidir.³⁷⁶ “*Ey Nefs-i küll, şekiller yapıp durma. Ey Akl-ı küll, kalemini kır*”³⁷⁷ diyen Mevlâna akl-ı küllü şehre, nefs-i küllü ise halka benzettir.³⁷⁸ Akl-ı küll, pasif bir şekilde bulunan nefs-i küllü meydana getirir. Hâbil ile Kâbil kıssasında; Kâbil kardeşi Hâbil'i öldürmüş ve öldürdükten sonra ne yapacağını bilememiş düşünmeye başlamıştır. Bu sırada bir karganın diğer kargayı öldürdükten sonra toprağı eşeleyip oraya gömdüğünü ve üzerine örttüğünü görmüştür. Ve hayvanın aklına gelen şey Kâbil'in aklına gelmemiştir. Çünkü cüz'î akıl sahibi olanın öğrenmesi gerekir. “*Akl-ı küll her şeyi ortaya koyan, bulan, meydana getirendir. Akl-ı küllü, akl-ı cüz'îye bağlayan veliler ve nebilerdir.*”³⁷⁹ Bu kıssada hem insanın irade ve hürriyetinin varlığını hem de insanın cüz'î akla sahip olduğunu, önünde nebî veya velî olmadan doğruyu bulamayacağını görüyoruz. Velilerin ve nebilerin ise ilk büyük mücâhedeleri nefislerini öldürmek, arzu ve şehvetlerini bırakmaktır.³⁸⁰ Çünkü bu büyük savaşı kazanmalarından dolayı küllî akla sahip olmaya hak kazanmışlardır.

Bir kul olarak insanın “Yücelik” makamına ulaşması için ibadetlerini Allah'ın dilediği gibi yerine getirmesi gerekir. Mevlâna bunu şu beyitleriyle dile getirmektedir:

Zahmet miktarı yücelikler elde edersin;
Yücelik dileyen geceleri uyanık olur.
Yücelik elde etmek istiyor, sonra da gece uyuyorsun;
İnciler elde etmek isteyen, denize dalar.³⁸¹

Takva sahibi olup yücelik makamına ulaşmak isteyen insan, bunu gerçekleştirmek için geceleri ibadetle meşgul olmalıdır diyen Mevlâna, insanın

³⁷⁵ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 220.

³⁷⁶ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 339.

³⁷⁷ Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*, I, 100 (Byt. : 931).

³⁷⁸ Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*, VI, 7 (Byt. : 43).

³⁷⁹ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 220.

³⁸⁰ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 204.

³⁸¹ Mevlâna, *Mektûbât*, s. 35.

Allah'a layık bir kul olabilmesi için gece ibadetine önem vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Cüz'î iradeye sahip olan insan, dilerse iyiyi seçer, dilerse kötüyü seçer. Burada kişinin ihtiyarı devreye girer. Fikirlerini Kur'an ve sünnet ışığında açıklayan Mevlâna, ayet-i kerimede geçen bu durumu şu beyitleriyle açıklamaktadır:

*“Huzursuzluklar ve kederden her ne ile karşılaşırsan, korkusuzluktan ve küstahlıktandır.”*³⁸²

Aslında iyi de kötü de Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır. Fakat iyi Allah'ın insana bahsettiği bir lütufken, cüz'î iradeye sahip olan insanın kötüyü seçmesi ise onun ihtiyarındandır.

Ehl-i Sünnet'e mensup olan Mevlâna şu beyitleriyle Mâtürîdî bir tutum ortaya koyduğunu bize göstermektedir:

Biz kazanmada ve mat olmada satranç gibiyiz. Kazanmamız ve kaybetmemiz sendendir. Ey güzel vasıflı!

Biz kim oluyoruz? Ey, sen bizim canımızın cansın. Nasıl olur da, biz seninle bir arada oluruz?

Biz yoklarız ve bizim varlıklarımız sensin; fânî görünen mutlak varlıksın.

Biz hep aslanlarız, ancak sancaktaki aslan. Saldırmaları, her ân rüzgârlardır.

Hamleleri görünür, rüzgâr ise görünmez. Görünmeyen asla yok olmasın.

Rüzgârımız ve varlığımız, senin verdiğindir. Bizim varlığımız, bütün senin icadındır.³⁸³

İnsanın irade hürriyetinin de sınırlı olduğunu belirten Mevlâna, daha önce de belirttiğimiz gibi bunu satranç oyunuyla anlatmaktadır. Satranç oyununda birtakım kurallar vardır. Kişi bu kurallara uymak zorundadır, kuralların dışına çıkamaz. Bu da kulun fiillerine benzer. Bazı durumlar kulun kendi iradesinin dışında gerçekleşir. Bunlar ızırârî fiillerdir. Yani kişinin elinde olmayan, değiştiremeyeceği fiillerdir. Bir de titremeyle titreyen elin kendi isteği dışında titremesi de bir ızırârî fiildir. Beyitte geçen *“Kazanmamız ve kaybetmemiz sendendir”*³⁸⁴ cümlesi, Mevlâna'nın, insanın fiilleri kesbettiğini söyleyen Mâtürîdî'nin görüşünü destekler niteliktedir. Mâtürîdî, Allah tarafından yaratılan fiillerin insan tarafından kesbedildiğini söylemekteydi. Bizim var olma sebebimiz olan Allah Teâlâ, mutlak varlıktır. Ve mutlak küllî iradeye

³⁸² Mevlâna, *Mesnevî*, I, 48 (Byt. : 89).

³⁸³ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 74 (Byt. :601-606).

³⁸⁴ Mevlâna, *Mesnevî*, I, 74 (Byt. :601).

sahip olan yalnızca Allah Teâlâ'dır. İnsan mutlak bir iradeye sahip değildir. Yalnızca cüz'î iradeye sahiptir. Fiilleri Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır. İnsanın kesbettiği fiiller, yine insanın irade hürriyeti vasıtasıyla Allah'ın kendine vermiş olduğu kudretle gerçekleşir. İnsanın var olması ve fiillerini gerçekleştirmesi Allah'ın lütfuyudur diyen Mevlâna'nın, Mâtürîdî'nin görüşünü desteklediğini görmekteyiz.

İnsanın irade hürriyetinin ve kudretinin olduğunu belirten Mevlâna "*İstemeyerek gelin' emri akıllıların yularıdır; İsteyerek gelin' buyruğu âşıkların baharıdır.*"³⁸⁵ diyerek insanın iradesinin üstünde Allah'ın takdirinin olduğunu belirterek yine Mâtürîdî'nin görüşüne yaklaşmıştır. Mevlâna burada şunu anlatmaktadır: Allah Teâlâ, bazen kişinin kararlarını gerçekleştirir. Bu kişi o kararlarını gerçekleştirmek için azmeder. Bazen de Allah Teâlâ kişinin kararlarını bozup yok eder. Bu, kişi Allah'ın her şeyin mülkü ve idarecisi olduğunu hatırlasın diyerdir. Her zaman da Allah Teâlâ kişinin ümidini kırmaz. Çünkü ümidi kırılan kişi bir daha bir şeye istek duymaz. Allah Teâlâ bunu önlemek için bazen kişinin kararlarını gerçekleştirmesi için azim verir ve kişi bunu gerçekleştirir. Bazen de kişinin kararlarını bozup, azmini kırar. Âşıkların ise kırılmaları bilerektir. Mevlâna'nın "*içinde bulunduğu hâlden dolayı gündüz çarşıda kandille dolaşan rahibin hikâyesi*"³⁸⁶ bu görüşünü destekleyen niteliktedir. Bu hikâyede rahip gündüz vakti elinde kandille gezip öfke, şehvet, hırs anlarında kendisine hâkim olabilen kişiyi aramaktadır. Karşısına çıkan boşboğaz ona gündüz vakti kandille kimi aradığını sorunca öfke, şehvet, hırs anlarında kendisine hâkim olabilen kişiyi aradığını, onu bulursa canını ona feda edeceğini söylemiştir. Onun boş bir arayış içinde olduğunu söyleyen boşboğaz kişi, rahibin bu halini bir hayli yadırgamıştır. Ve boşboğaz rahibin ilahi takdirden bihaber olduğunu, aslolanın ise alınımıza yazılmış olan kaderin gerçekleşmesi olduğunu söylemiştir. İnsanın karşısına çıkan durumlardan dilediğini seçmesi ve gerçekleştirmesi kaderidir. İnsan, kaderini kendi çizer. Gerçekleştirmiş olduğu her şeyden sorumlu olacak olan yine insanın kendisidir.

Aslında bunu diyen boşboğaz, kişinin iradesinin bir yere kadar olduğunu söylemek istemiştir. Çünkü kişi cüz'î bir iradeye sahiptir. Küllî irade yalnızca Allah

³⁸⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, III, 250 (Byt. : 4470).

³⁸⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 188 (Byt. : 2886-99).

Teâlâ'ya mahsustur. Öfke, hırs ve şehvet anlarında bunlara her daim hâkim olabileceğini düşünen kişi Mevlâna'nın da dediği gibi "*hamın hamıdır.*"³⁸⁷ Kendisine gelen zorluklar karşısında herkesin kolay kolay sabredemediğini söyleyen Mevlâna, burada sabır timsali olan "*Eyüp (a.s) sabrını*"³⁸⁸ örnek vermiştir. Eyüp (a.s), Allah'ın onu imtihan etmek için karşısına çıkardığı bütün zorluklara sabretmesini bilmiş ve bir kere bile isyan etmemiştir. Bu açıdan Eyüp (a.s)'ın sabrı, her insanın yapamayacağı cinstendir. Ve insanın "*sabretmeyi seçmesi*"³⁸⁹ de bir ihtiyardır.

İnsanın Allah'ın yaratmış olduğu şeylerin ötesini görememesinden yakınan Mevlâna bunu "*deniz ve köpüğü*"³⁹⁰nü örnek vererek anlatmıştır. Denizdeki köpüğü gören kişi, köpüğün arkasındaki denizin haşmetini görüp buna hayran kalır. Gözümüzün alamadığı kadar uçsuz bucaksız görünen deniz, Allah'ın azametinin bir delilidir. Denizi gören kişinin iradesi geri planda kalır. Bu da cüz'î iradeyle her şeyi yapabileceğini düşünen kişilere cevaptır.

Mevlâna'nın düşüncesinde irade hürriyetinin varlığı kadar kişinin iradesiyle "*özünü aşağılık huylardan arındırarak*"³⁹¹ ne kadar iyi şeyler başardığı da önemlidir. "*İnsanın her yaptığı hareket sorudur ve sevinci, üzüntüsü ve karşılaştığı her şey cevaptır.*"³⁹² diyen Mevlâna, bu düşüncesini şu örneklerle açıklamıştır: Açlık tabii bir soru iken yemek yemek veya yememek buna bir cevaptır. Sıvanın henüz kurumadığını söylemek, üzerine daha alçı sürülmesinin uygun olmadığını belirtmek demektir. Doktorun hasta olan kişinin nabzına bakması soru, nabzın atması ise cevaptır. Herhangi bir hastalığın tespiti için gaitaya bakılması soru, gaitanın rengi vesaire buna cevaptır. Tohum saçma soru, ağacın meyve vermesi veya vermemesi cevaptır. Bütün bunlar söz kullanılmadan sorulan sorular ve alınan cevaplardır. Aslında sorulan soruya cevap vermemek veya susmak da bir cevaptır. İnsanoğlunun yapmış olduğu tüm hareketler aslında birer sorudur. Bu gerçekleştirmiş olduğu hareketlerden sonra güzel bir cevap alırsa kişinin Allah'a şükretmesi lazımdır. Tam

³⁸⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 189 (Byt. : 2896).

³⁸⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 189 (Byt. : 2903).

³⁸⁹ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 63.

³⁹⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, V, 189 (Byt. : 2907-11).

³⁹¹ Mevlâna, *Mektûbât*, s. 25.

³⁹² Mevlâna, *Fîhi Mâ-Fîh*, s. 232.

tersi güzel olmayan bir cevap alırsa da Allah'a tövbe etmesi gerekir.³⁹³ Görüldüğü gibi irade hürriyetine sahip olan insanın gerçekleştirmiş olduğu fiilleri gerçekleştirmesiyle iş bitmez. Kişi gerçekleştirmiş olduğu bu fiillerden aynı zamanda sorumludur. Allah ona güzel veya güzel olmayan şekilde iki farklı cevap verebilmektedir. Bu da insanın iradesiyle seçtiği fiillerin sonucudur. Kişi kötülükler ve yanlışlar karşısında doğruyu seçebiliyorsa işte o zaman iradesini başarılı bir şekilde kullanmayı başarmış demektir. Müslüman iradesini doğru yolda kullanmış, zorluklar karşısında pes etmemiş, tam tersi iyice sarılmışsa hakiki Müslümandır. Esas olan da aslında budur. *“Hiç olmazsa onlara azabımız geldiği zaman yakarıp tövbe etselerdi ya... Fakat (onu yapmadılar) kalpleri katılaştı. Şeytan da yapmakta olduklarını zaten onlara süslü göstermişti.”*³⁹⁴ âyet-i kerimesini kendi düşüncesine delil gösteren Mevlâna, gerçekleşen cevabın soruya uygun olduğunu belirtmiştir. Ve kişinin başına ne gelirse nefisinden olduğunu belirterek nefisle savaşmak yerine nefsin düzeltilmesi ve terbiye edilmesi için tavsiyelerde bulunmuştur.³⁹⁵

Fiil-fail ilişkisi konusunda Mu'tezile'yi eleştiren Mevlâna, fiillerin faille değil sonuçlarıyla alakalı olduğunu belirtmiştir. Nasıl ki içinde beyin olmayan kafa bir fiil gerçekleştiremezse, kabuğu olmayan meyve de yeşermez. Bir çekirdeği kabuksuz olarak yere ekersen göğermeyiz, fakat onu kabuğuyla beraber yere gömdüğün zaman göğeri ve büyük bir ağaç olur.³⁹⁶ Failin fiilden beklenen sonucu alabilmesi için öncelikle gereken ortamın sağlanması gerekir. Gereken ortam sağlandıktan sonra beklenen sonuç gerçekleşir. Fiil-fail ilişkisinde esas olan sonuçtur.

Hüsün ve kübuh olan bütün şeyleri irade eden Allah, insanın gerçekleştirmiş olduğu fiiller iyiyse bundan razı olur ve onu ödüllendirir, kötüyse cezalandırır. Çünkü irade sahibi olan insan yaptıklarından sorumludur ve karşılığını alacaktır. Dünyada iken herkes kendi isteği doğrultusunda hareket eder. İnsanın içindeki vesveseleri *“yüzbinlerce birbirine aykırı canavarlar”*³⁹⁷ olarak adlandıran Mevlâna, insandaki iradenin varlığına değinmektedir. İnsanın dilediğini bulamayınca başka bir seçeneğe yöneldiğini söyleyen Mevlâna, bazı insanların da gerçeği görüp ona

³⁹³ Mevlâna, *Fîhi Mâ-Fîh*, s. 231-32.

³⁹⁴ En'am 6/43.

³⁹⁵ Mevlâna, *Fîhi Mâ-Fîh*, s. 233.

³⁹⁶ Mevlâna, *Fîhi Mâ-fih*, s. 30.

³⁹⁷ Mevlâna, *Fîhi Mâ-Fîh*, s. 23.

yönelmişini yani takva ehli bir insan olduğunu bildirmektedir. Cebri seçmenin bile kişinin ihtiyarına bağlı olduğunu belirten Mevlâna bunu şu beyitleriyle dile getirmiştir:

*“Eli, ayağı kırılanın elini, ayağını, sınıkları onaran Allah, sarıp bağlasaydı, o kişi, ne cebirde kalırdı, ne kaderde; ne korkardı, ne umardı.”*³⁹⁸

Şayet Yüce Allah, insanlara irade ve ihtiyar tanımasaydı insanlar fiilleri gerçekleştirirken doğruyu veya yanlış seçme konusunda tercih etmek zorunda kalmazlardı. Korku ve umut gibi duygular kendisinde olmazdı. Aynı zamanda cebri seçmez, kaderi de inkâr etmezdi. Lakin irade ve ihtiyar sahibi olan insan doğruyu görüp ona yönelebileceği gibi, gerçekleştirmiş olduğu şeyden beklediği sonucu bulamayınca farklı bir yola da yönelebilir. Bu insanın kendi tercihi kalmış bir durumdur.

Sonuç olarak Mevlâna, irade hürriyetinin kaza ve kaderle de bağlantılı olduğunu düşünerek, Allah Teâlâ'nın ezelde bütün fiilleri yarattığını söylemiş, insanın ise irade hürriyeti olduğunu belirterek fiillerini gerçekleştirmede hür olduğunu söylemiştir. Mu'tezile'ye bir tepki olarak doğan Cebriyye'ye göre, insanın kaderi Allah tarafından Levh-i Mahfuzda yazıldığı için insanın irade hürriyeti yoktur. İnsanın fiilleri Allah'a izafe edildiği için insan fiillerinde zorunludur. Akla önem veren ve metafizik konularının akıl yoluyla çözülebileceğini söyleyen Mu'tezile'ye karşı çıkan Eş'arîler, insanın Allah tarafından yaratılan fiillerin gerçekleştirilmesinde yalnızca kazanma ve kesbetme kudretine sahip olduğunu savunurlar. Mu'tezile, kaderi reddetmiş ve insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu söyleyerek insanda irade hürriyetinin olduğunu savunmuştur. Mâtürîdîyye, irade hürriyetini savunan Mu'tezile'ye yaklaşıp bile cüz'î iradenin Allah tarafından yaratılmadığını söyleyerek onlardan ayrılmaktadır ve fiilin insan tarafından gerçekleştirilmesi açısından insana ait özel bir özelliğin olduğunu savunmaktadır. Yani Mâtürîdîyye'ye göre insan fiilleri kesbeden, kendi irade ve ihtiyarıyla seçen ve Allah tarafından kendisine verilen güç ve kudretle bu fiili gerçekleştiren bir varlıktır. Cebriyye, fiilleri gerçek anlamda Allah'a izafe ederken mecaz anlamda insana izafe etmiş; Mutezile, gerçek anlamda insana, mecâzi anlamda Allah'a izafe etmiş; Mâtürîdî ise gerçek anlamda hem insana

³⁹⁸ Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*, VI, 14 (Byt. : 108).

hem Allah'a izafe etmiştir.³⁹⁹ Mevlâna, insanın bütün fiilleri Allah tarafından yaratılmıştır, insanın bunda herhangi bir seçim hakkı yoktur diyen cebrîlerle, insan işlemiş olduğu fiillerden kendisi sorumludur diyen Mu'tezile arasında mutedil bir çizgide görüşlerini bildirirken daha çok insanın fiilleri Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır, insan ise bunları gerçekleştirirken hürdür diyen Mâtürîdîlere daha yakındır. Mevlâna, ezelde Allah Teâlâ tarafından yaratılan fiillerin, hem kişinin elinde olmayan, değiştiremeyeceği, kendisi için zorunlu olan kalbin atması, hapşırma, uyuma, hazmetme gibi ıztırâî fiiller olduğunu söylemiş hem de kişinin kendi iradesiyle şekil verebileceği ve gerçekleştirebileceği ihtiyari fiiller olduğunu söylemiştir. Yani ıztırâî fiiller de ihtiyari fiiller de Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu fiillerdir. Kişi, Allah tarafından yaratılan bu fiilleri dilediği gibi seçmek için irade hürriyetine sahiptir. İnsan, fiilleri önce kesbeder, ardından gerçekleştirmek için kendi güç ve kudretini kullanır. Bu fiilleri dilediği gibi işleyebilir. Dilerse doğru yolu seçip iyi, hayırlı ameller işler, dilerse kötü çirkin ameller işler. Her ikisini de işlediğinde vicdanı devreye girer. İnsanın vicdanının devreye girmesi onun hislerinin varlığına delalettir. Hislerinin olması da onun irade hürriyetinin olmasına delalettir. Nasıl ki insanın düşünme hürriyeti vardır, fiillerini gerçekleştirirken de bu hürriyete sahiptir. Yalnız bu fiillerini gerçekleştirdikten sonra da yaptıklarından dolayı sorumlu tutulacaktır. Eğer vicdani idraki iyi işler yap diyorsa sonunda mutluluğu bulur. Eğer bunun tam tersi gerçekleşirse yani kötü ve çirkin bir işi gerçekleştirirse bu yine kişinin kendi problemidir. Yapmış olduğu bu kötülükten nedamet duyması da aslında onun irade hürriyetinin olduğunu yine bize göstermektedir. Allah Teâlâ, insanlara doğruyu ve yanlış göstermesi için peygamberler göndermiştir. Peygamberler bize Allah'ın emirlerini, haramları, helalleri, yapılması gerekenleri, yasakları bildirmişlerdir. İşte peygamberlerin insanlara bunları bildirmesi insanın seçme hürriyetinin olmasındandır. Ki zaten peygamberimiz zamanında, peygamberimizin insanları İslâm'a davet etmesine rağmen peygamberimize ve Allah'a itaat etmeyen, İslâm'ı seçmeyen kimseler olmuştur. Bu da bize gösteriyor ki kişi ihtiyar sahibidir. İradesinde hürdür. Ve yapmış olduklarından sorumludur. Allah Teâlâ, kullarına akıl ve irade vermiştir. Aklını kullanarak iradesini devreye sokan kişiye Allah Teâlâ, bu

³⁹⁹ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 192.

fiillerini gerçekleştirebilmesi için bir de kudret vermiştir. İnsan bu kudretle de kendisi için kaderinde yazılı olan fiilleri gerçekleştirmektedir.

SONUÇ

İnsan hürriyeti meselesi, Hz. Âdem (a.s)’dan zamanımıza kadar tartışılmalı önemli bir itikâdî konudur. İslâm kelâmının en önemli meselelerinden birisidir. XIII. yüzyılda yaşamış olan Mevlâna’nın döneminde de bu konu yoğun bir şekilde tartışılmaya devam etmiştir. Mevlâna, döneminin problemlerine karşı hiçbir zaman kayıtsız kalmamıştır. İnsan hürriyeti konusunda da tartışmalara katılmış, cevap vermiş ve uç fikirler karşısında mutedil bir yol izlemiştir.

Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de: “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”⁴⁰⁰ buyuruyor. Bu âyetten de anlaşıldığı gibi yaratılış amacımız Yüce Allah’ı tanımak ve ona kulluk etmektir. Bunun kelâmdaki özgün adı, “ma’rifetullah”tır. Allah’ı tanımak ise, aklîdir. Bu bağlamda Yüce Allah, insana akıl ve irade vererek onu diğer varlıklardan farklı kılmıştır. Cüz’î iradeye sahip olan insanın imtihanı, hür bir şekilde iradesini kullanarak Rabbini tanıyıp tanımamakla da ilgilidir. İnsan kendisine verilen akıl nimeti ve hür iradesiyle, iyiyi veya kötüyü seçme kabiliyetine sahiptir. Bu konuda orta yolu tutmaya çalışan ve bu şekilde düşünen Mevlâna, bu görüşlerini ayetlerle destekleyerek açıklamaya çalışmıştır. Doğrudan bir kelâmcı olmayan ama kelâmla ilgili konulara eserlerinde geniş yer veren Hz. Mevlâna insan hürriyeti üzerinde durmuştur. Cebir, ihtiyar, kaza ve kader konularına geniş yer vermiştir.

Hz. Mevlâna, Ehl-i Sünnet zihniyetine mensup Mâtürîdî çizgide olan bir İslâm âlimidir. Zamanında cebir düşüncesine mensup olan kimselerle yaptığı tartışmalarda Ehl-i sünnetin görüşlerini tercih etmiştir. Cebir zihniyetini şiddetli bir şekilde eleştirmiş ve ihtiyar meselesini savunmuştur. Bu konudaki örnekleri hem Kur’an hem sünnet hem de sosyal hayattan vermiştir. Bir nevi o, teorik bir tartışmadan ziyade sosyal hayatla irtibatlı pratik bir tartışma yapmıştır. Bizim için bugünün kelâmcısının toplumda ortaya çıkan güncel inanç meselelerine nasıl cevap vermesi gerektiği konusunda da örneklik teşkil etmiştir. Bu konuda Cebriyye kelâm ekolünü eleştirdiği gibi cebr-i mutavassıt olarak bilinen Eş’arîleri ve Fahreddin Râzî’nin görüşlerini de eleştirmiştir.

⁴⁰⁰ Zâriyat 51/56

Cebir, bir zorunluluk olup insanda irade hürriyetinin olmadığını dile getiren bir düşünce biçimidir. Mevlâna'ya göre insan fiillerini gerçekleştirirken cebir altında değildir. Özellikle inanç konularında irade hürriyetine sahiptir. Kendi ihtiyarıyla karar verir. Mevlâna, insanın sınırsız bir hürriyete sahip olmadığını da savunur. İnsan inanç seçiminde hürdür. Bu sebeple o, Yüce Allah'ın tevfikinin inanç seçiminde büyük rol oynadığını dile getirmiştir. İnsanın nereye kadar hür olup olmadığını Peygamberler üzerinden örneklemiştir. Mevlâna'ya göre Peygamberlik vehbîdir. Burada bir hürriyet yoktur. Çünkü risâlet konusunda peygamberlerin bir seçimi yoktur. Fakat kulluk görevini yerine getirirken insanlar irade hürriyetine sahiptirler.

Mevlâna'nın cebir ve ihtiyar konusunu ele almasındaki metodu İslâm'ın ruhuna uygundur. Her iki konuyu tartışırken Kur'an ve akıl merkezli hareket etmiştir. Cebir düşüncesini savunanların hiçbir mazereti olmadığını vurgulamıştır. Böyle bir düşünce Kur'an ayetlerine ve akıl ilkelerine aykırıdır. Cebir altında olan insan sorumlu olamaz. Sorumlu olmayan bir insandan da yükümlülük beklemek zulüm olur. Yüce Allah ise, her türlü zulmünden münezzehtir. Mevlâna bu konuya, Mâtürîdîlerin benimsediği "*Allah hâlık, kul kâsib*" ilkesinden yaklaşmıştır. Hâlâ onun bu konudaki görüşleri güncelliğini korumaktadır. Mevlâna'nın hürriyet anlayışını ihtiva eden müstakil eserlerin yetersiz olmasından dolayı bu konuyla alakalı çalışmaların yapılmasının faydalı olabileceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

ABDÜLCEBBAR, Kadı, *el-Muhtasar fî Usûli'd-din*, İz Yayınları, İstanbul, 2011.

ABDÜLHAMİD, İrfan, “*Cebriyye*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1993), VII.

ALTINTAŞ, Ramazan, (2004), “*Mevlânâ'da İrade Hürriyeti*”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII (II).

_____, *Mevlâna'da Gönül Kelamı*, Vefa Yayınları, İstanbul, 2007.

APAYDIN, H. Yunus, “*İhtiyar*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2000), XXI.

ARDOĞAN, Recep, *Akideden Kelama- Kelam Tarihi-*, Dergâh Ofset, İstanbul, 2017.

ARUÇI, Muhammed, “*Vâsıl b. Atâ*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2012), XLII.

AYDIN, Mehmet, “*Mevlâna'da İrade Hürriyeti*”, 2. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Selçuk Üniversitesi Basımevi, 3-5 Mayıs 1986, Konya 1987.

BAĞDÂDÎ, Abdülkâhir, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, Kahire, 1910.

BAYYİĞİT, Mehmet, *Mevlâna Ocağı*, Erman Ofset, Konya, 2007.

BİBİ, İbn, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Çev. : M. Nuri Gencosman, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941.

BUHÂRÎ, *Kütüb-i Sitte Serisi:1 Sahîh-i Buhârî*, Çev. : Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınevi, Konya, 2008.

CAN, Şefik, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

CEYHAN, Semih, “*Mesnevî*”, DİA, (TDV Yayınları, Ankara, 2004), XXIX.
_____, “*Seyyid Burhâneddin*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2009), XXXVII.

CÜRCANÎ, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Tar'rîfât*, Çev. Ali Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997.

CÜVEYNÎ, İmâmü'l- Haremeyn, *Kitâbü'l-İrşâd*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

ÇAĞATAY, Neşet, ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976.

ÇAĞRICI, Mustafa, HÖKELEKLİ, Hayati, “*İrade*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2000), XXII.

ÇAĞRICI, Mustafa, “*Gazzâlî*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1996), XIII.

_____, “*Hürriyet*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1998), XVIII.

_____, “*Tevekkül*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2012), XXXXI.

ÇELEBİ, Asaf Hâlet, *Mevlâna Hayatı- Şahsiyeti- Eserlerinden Parçalar*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.

ÇELEBİ, İlyas, “*Mu’tezile*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2006), XXXI.

DEMİRAY, Kemal, *Temel Türkçe Sözlük*, Ankara Ofset Basımevi, İstanbul, 1982.

DİKİCİ, Recep, *Hazret-i Mevlâna ve Mevlevilik*, Aybil Yayınları, Konya, 2011.

DOĞAN, İsa, *Mürchie ve Ebu Hanife*, Kardeş Matbaası, Samsun, 1992.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.

DÜZGÜN, Şaban Ali, *Kelam El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

EBU HANİFE, İmam-ı Azam, *İmam-ı Azam’ın Beş Eseri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.

EBÛ ZEHRA, Muhammed, *İslâm’da İtikadî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, Çev. : Sıbgatullah Kaya, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2011.

EFLÂKÎ, Ahmet, *Menâkibü’l- Ârifîn*, Çev. : Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.

EREN, Hasan Eren, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

ERÜNSAL, İsmail E. , “*Kütüphane*”, DİA, (TDV Yayınları, Ankara, 2003), XXVII.

EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasen, *Kutâbu'l-Lum'a*, Beyrut, 1992.

ABDÜLHAMİD, İrfan, “*Cebriyye*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1993), VII.

_____, “*Eş'ar'i Ebü'l-Hasen*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1995), XI.

FIĞLALI, Ethem Rûhî, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1986.

FROMM, Erich, *Hürriyetten Kaçış*, Çev. : Ayda Yörükân, Tur Yayınları, Ankara, 1972.

FÜRÜZANFER, Bediüzzaman, *Mevlâna Celâleddin*, Çev. : Feridun Nafiz Uzluk, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yay. , Konya, 2005.

GAZZÂLÎ, Ebu Hâmid Muhammed İbn Muhammed el-Gazzâlî, *İhya-i Ulûm'id-Din*, Çev. : Ali Arslan, Akit Yayınları, İstanbul, 1992.

_____, *el-Münkız Mine'd-Dalâl*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, *Tehâfüt El-Felâsife*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

GÖLCÜK, Şerafettin, TOPRAK, Süleyman, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, Damla Ofset, Konya, 2012.

GÖLCÜK, Şerafettin, “*Cehm b. Safvân*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1993), VII.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlâna Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1952.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul, 2003.

GÜLLÜCE, Hüseyin, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

GÜNEŞ, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul, 2010.

GÜRİZ, Adnan, “*İrade Hürriyeti*” , Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XXIV/I (1967).

HALICI, Feyzi, *Mevlâna Celâleddin Hayatı ve Eserleri*, Doğu Ofset Matbaa, Konya, 1986.

HİDAYETOĞLU, Selahaddin, *Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâleddin-i Rûmî Hayatı ve Şahsiyeti*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2005.

ISFAHANİ, Rağıb, *Müfredat*, Çev. : Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2006.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Beyrut, 1969, II.

_____, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, (trc. M. Hayri Kırbasoğlu), İstanbul, 1979.

İLHAN, Avni, “*Amr b. Ubeyd*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1991), III.

İSLÂM, Nâdir Lâtif, *Hürriyetin Alfabetesi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1977.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.

KANAR, Mehmet, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

KAPLAN, Hayri, “Bahâ Veled, Şems ve Mevlâna'nın Râzi'ye Yönelik Eleştirileri ve Râzi'nin Sûfilere/Tasavvufa Bakışı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl:6, Sayı:XIV, (Ankara 2005).

KAYAOĞLU, İsmet, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Altınarı Ofset, Konya, 2002.

KÖROĞLU, Nuri, *Hiz. Mevlâna'nın İrşadı*, Adım Matbaacılık&ofset, Konya, 2002.

KUCUR, Sadi S. , “Selçuklular”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2009), XXXVI.

KUŞEYRÎ, Abdulkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. : Süleyman Uludağ, Dergâh yay. , İstanbul, 1991.

KUTLU, Sönmez, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, Avrasya Yayınları, Ankara, 2006.

MAHMÛD, Abdülhalîm, *et-Tefkîrî'l-Felsefî fi'l-İslâm*, Kahire, 1989.

MAKRÎZÎ, Takıyyuddîn Ahmed b. Ali, *el-Hitât ve'l-Âsâr*, Kahire, 1945, IV.

MÂTÜRÎDÎ, Ebu Mansur-i, *Tevhid Kitabı ve Akaid Risalesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1948.

MEVLÂNA, Celâleddin Rûmî, *Mesnevî Şerhi*, Terceme ve Şerheden: Tâhir'ul-Mevlevî, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2010.

_____, *Mesnevî*, Haz. : Adnan Karaismailoğlu, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2011.

_____, *Divan*, Çev. : Abdülbâki Gölpınarlı, Milliyet Yayınları, [yyy], 1971.

_____, *Divân-ı Kebîr*, Haz. : Abdülbâki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

_____, *Fîhi Mâ Fîh*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

_____, *Mektûbât*, Çev. : Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1963.

_____, *Mecâlis-i Seb'a*, Çev. : Abdülbâki Gölpınarlı, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1965.

NEDVÎ, Ebu'l- Hasan, *Hiz. Mevlânâ*, Çev. : Yusuf Karaca, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2007.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1984.

OCAK, Ahmet, “*Selçuklular*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2009), XXXVI.

ÖNER, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Divan Kitap, Ankara, 2014.

ÖNGÖREN, Öngören, “*Mevlânâ Celâleddin Rûmî*”, DİA, (TDV Yayınları, Ankara, 2004), XXIX.

ÖZ, Mustafa, “*Ca’d b. Dirhem*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1992), VI.

ÖZDEMİR, İbrahim, *Mevlâna ve Konfüçyüs [Yeni Bir Yüzyıla Mesajlar]*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2008.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “*Selçuklular*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 2009), XXXVI.

ÖZLER, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 1997.

PENRİCE, John, *Kur’an Sözlüğü*, Çev. : Prof. Dr. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010.

RÂZÎ, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin, *Esâsu’t-Takdîs Fî İlmi’l-Kelâm*, Çev. : İbrahim Coşkun, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014.

_____, *Esrâru’t-Tenzîl ve Envâru’t-Te’vîl*, Çev. : İbrahim Coşkun, Erkam Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, *El-Muhassal*, Çev. : Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

SÂBÛNÎ, Nûreddin, *Mâtüridiyye Akaidi*, DİB Yayınları, Ankara, 1995.

SALİH, Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri(Doğuşu-Gelişmesi)*, Türkçesi: İbrahim Sarmış, Zafer Matbaası, İstanbul, 1981.

SARIKAYA, Mehmet Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013.

SERDAR, Murat ve ÖZDEMİR, Ekrem (2011), *Mevlâna'da İrade Hürriyeti*. Bilimname Düşünce Platformu, XXI (II).

SEVGİ, Ahmet, “*Mevlâna ve Hürriyet*”, X. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2-3 Mayıs 2002, Konya.

SİPEHSALAR, Ferîdûn bin Ahmed-i, *Mevlânâ ve Etrafindakiler Risâle*, Çeviren: Tahsin Yazıcı, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977.

ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, “*Bahâeddin Veled*”, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1991), IV.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1964.

ŞEHRİSTÂNÎ, Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk. Muhammed Seyyid Geylânî), Kahire, 1976.

TAFTÂZÂNÎ, Ebu'l-Vefa, *Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri*, Trc. : Şerafettin Gölcük, Kayıhan yay. , İstanbul, 1980.

TANYAŞ, Hamza, *Mevlâna'dan Rubailer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987.

TOPALOĞLU, Bekir, *İslam Kelamcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, DİB Yayınları, Ankara, 2001.

TOPALOĞLU, Bekir, ÇELEBİ, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1965.

_____, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1971.

TÜRER, Osman, “*Hürriyet Kavramının Tasavvufî Boyutu*”, Ekev Akademi Dergisi, I, Mayıs 1998.

UÇAR, Abdullah, *Âşıklar Sultanı Hz. Mevlânâ*, Adım Matbaası, Konya, 2009.

UZEL, Nezih, *Mevlânâ ve İnsan*, Elif kitabevi, İstanbul, 2003.

ÜNAL, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “*Fahreddin er-Râzî*, DİA, (TDV Yayınları, İstanbul, 1995), XII.

_____, “*İrade*”, DİA, (TDVY, İstanbul, 2000), XXII.

_____, “*Levh-i Mahfuz*”, DİA, (TDV Yayınları, Ankara, 2003), XXVII.

_____, “*Mâturîdiyye*”, DİA, (TDV Yayınları, Ankara, 2003), XXVIII.

YAYLALI, M. Kâmil, *Hız. Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2008.

YENİTERZİ, Emine, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlânâ*, TDV Yayınları, Ankara, 2010.

YEPREM, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, Yüksel Matbaası, İstanbul, 1980.

YÜKSEL, Murat Tarık, *Âriflerin Menkıbeleri*, Demir Kitabevi, İstanbul, 1977.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Mavişe Nur KARTAL	İmza:		
Doğum Yeri:	Selçuklu / Konya			
Doğum Tarihi:	22.01.1993			
Medeni Durumu:	Bekar			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Özel Enderun İ.Ö.O. / Orgeneral Bedrettin Demirel İ.Ö.O.		Konya	1998-2003
Ortaöğretim	Akıncılar Ahmet Haşhaş İ.Ö.O. / İçeriçumra Zafer İ.Ö.O.		Konya	2003-2006
Lise	Selçuklu A.İ.H.L		Konya	2006-2010
Lisans	Konya NEÜ İlahiyat Fakültesi		Konya	2010-2015
Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	Temel İslami Bilimler Bölümü Kalam Dalı	Konya	2016-2019
İş Deneyimi:	MEB'de Öğretmen			
İlgi Alanları:	Sinema, tiyatro, müzik			
Aldığı Ödüller:	-			
Tel:	05071852902			
Adres	Akıncılar mah. Tuzdeve yolu cad. No:9 Kat:5/17 Selçuklu/Konya			